

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir.

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ ARAŞTIRMA RAPORU

İnsan Hakları Eğitimi Ağı

Hazırlayan
Hülya Kendir

İnsan Hakları
Eğitimi Ağı

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ ARAŞTIRMA RAPORU

İnsan Hakları Eğitimi Ağı

Hazırlayan
Hülya Kendir

Ankara - 2021

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ ARAŞTIRMA RAPORU

Ocak 2021, Ankara

İnsan Hakları Eğitimi Ağı

KAPASİTE GELİŞTİRME DERNEĞİ

Tunus Caddesi 87/8 Kavaklıdere/ANKARA
Telefon/Faks: +90 (312) 468 84 60

E-posta: kaged@kaged.org.tr
Web: www.kaged.org.tr

Hazırlayan

Hülya Kendir

Grafik Tasarım ve Basım

BULUŞ Tasarım ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic., Ankara
Tel: (312) 222 44 06 • Faks: (312) 222 44 07
www.bulustasarim.com.tr

Bu yayın, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen, Merkezi Finans ve İhale Birimi yöneticiliğinde KAGED ve Sivil Toplum Geliştirme Merkezi tarafından yürütülen "Örgütlenme Özgürlüğü ve Katılım Hakkının Daha Fazla Geliştirilmesi İçin Sivil Toplum Örgütleri ve Sivil Ağların Kapasitesinin Geliştirilmesi" projesi kapsamında yayınlanmıştır. Avrupa Birliği ve Merkezi Finans ve İhale Birimi'nin resmi görüşlerini yansıtmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

YÖNETİCİ ÖZETİ	5
GİRİŞ	7
1. ULUSLARARASI DÜZEYDE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ	11
1.1. İnsan Hakları Eğitiminin Tarihi	11
1.2. İnsan Hakları Eğitiminde Farklı Yaklaşımlar	15
2. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ	21
2.1. Türkiye’de İnsan Hakları Eğitiminin Tarihi.....	21
2.2. Kamu Çalışanlarına Yönelik İnsan Hakları Eğitimleri	24
2.2.1. İçişleri Bakanlığında İnsan Hakları Eğitimi Faaliyetleri	26
2.2.1.1. Emniyet Genel Müdürlüğünde Yürütülen İnsan Hakları Eğitimleri	28
2.2.1.2. Emniyet Teşkilatında İnsan Hakları Yapılanması ve Eğitimi	29
2.2.1.3. Polis Meslek Yüksek Okullarında İnsan Hakları Eğitimi	32
2.2.2. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun (TİHEK) İnsan Hakları Eğitimi.....	34
2.3. Türkiye’de İlköğretim ve Ortaöğretimde İnsan Hakları Eğitimi.....	39
2.3.1. İnsan Hakları Dersinin Türkiye Eğitim Sistemi İçindeki Serüveni	40
2.3.2. İnsan Hakları Dersine İlişkin Değerlendirmeler.....	41
2.4. Türkiye’de Yükseköğretimde Yürütülen İnsan Hakları Eğitimi Faaliyetleri.....	44
2.5. Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin İnsan Hakları Eğitimleri.....	49
2.5.1. İnsan Hakları Derneği’nin Eğitim Faaliyetleri: İnsan Hakları Akademisi	51
2.5.2. Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Türkiye Şubesi.....	52
2.5.3. Tarih Vakfı.....	52
2.5.4. KAMER Vakfı	54
2.5.5. Kaos GL	55
2.5.6. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği (KİH-YÇ).....	56
2.5.7. Uçan Süpürge Derneği	58
2.5.8. Kocaeli Dayanışma Akademisi (KODA).....	59
2.5.9. İnsan Hakları Okulu (İHO).....	59
2.5.10. Mülkiyeliler Birliği İnsan Hakları Merkezi.....	60
2.5.11. Eğitim Reformu Girişimi (ERG).....	60
2.5.12. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM)	61
2.5.13. İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP).....	61
3. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER	67
KAYNAKÇA	69

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye’de insan hakları eğitiminin kamu yönetiminde, ilk, orta öğretimde, üniversite-lerde ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri içinde kabul görmesinin, benimsenmesinin ve yaygınlaşmasının artık otuz yılı aşan bir tarihi vardır. Bu süre içinde, siyasi iktidarların demokratikleşme ve insan hakları çerçevesinin yerleşmesi yönünde uluslararası alandaki ve ülke içindeki çabalarına ve politikalarına bağlı olarak, insan hakları eğitiminde bazen olumlu ve hızlı gelişmeler kaydedilirken, bazen konunun önemini çok yitirdiği görülmektedir. İnsan hakları eğitiminin siyasal alandaki değişikliklerden bu derece doğrudan etkilenmesinin önüne geçecek şekilde, insan hakları kurumsallaşmasının bir parçası haline getirilerek güçlendirilmesi önemlidir.

Elinizdeki araştırma Türkiye’de insan hakları eğitiminin gelişiminin temel hatlarını ortaya koyarak, bu değişimin çeşitli dinamiklerinin anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Uluslararası alanda insan hakları hukuku ve sözleşmelerinin gelişmesine bağlı olarak 1970’lerin sonundan itibaren insan hakları eğitiminin öneminin kavranmaya başladığını, uluslararası tartışma ve toplantıların gündemi haline geldiğini ve özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği çerçevesinde bu alanda devletlere çeşitli yükümlülükler getiren sözleşmeler ve bildirgeler hazırlandığını görüyoruz.

Türkiye’de hem bu uluslararası kurumların ve sözleşmelerin bir tarafı olması nedeniyle, özellikle Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde hem de ülke içi demokratikleşme ve insan haklarının benimsenmesi yönündeki çabalar çerçevesinde insan hakları eğitimi gelişmeye başlamıştır. Türkiye’de insan hakları eğitiminin temelde dört alanda gittiğini görüyoruz. Bunlar şu şekildedir:

Kamu yönetiminde yürütülen eğitimler: Başta emniyet personeline ve yargı mensuplarına olmak üzere, kamu personeline hak eğitimleri verilmektedir. Kamu yönetiminin bir parçası olarak düşünebileceğimiz yerel yönetimlerde de hem personele hem de halka dönük insan hakları eğitimi faaliyetleri yapılmaktadır.

Milli eğitim müfredatında insan hakları eğitimi: Kamu yönetimine dahil olan ama ondan ayrı bir büyük başlık olabilecek diğer alan, milli eğitim müfredatı içinde ilk ve orta öğretimde verilen insan hakları, demokrasi ve yurttaşlık eğitimi kapsamındaki derslerdir. Türkiye’de insan hakları eğitiminin incelenmesi bakımından, üzerinde en çok araştırma yapılmış ve yazı üretilmiş alanın bu olduğu söylenebilir.

Yükseköğretimde yani üniversitelerde ve çeşitli akademik kurumlarda (TODAİE gibi) yürütülen insan hakları eğitimi faaliyetleri: 1970’li yılların sonundan itibaren, ama özellikle 1990’ların sonunda ivme kazanarak, üniversitelerde insan hakları hukuku ve kuramına dair dersler açılmıştır. Ayrıca başlangıçta daha çok köklü üniversitelerde olmak üzere insan hakları merkezleri, benzer şekilde kadın hakları, çocuk hakları merkezleri vb. kurulmuştur. Buralarda dersler verilmiş; yüksek lisans, doktora programları açılmış; bu alanda çok nitelikli çalışmalar üretilmiştir.

Sivil toplum örgütlerinin insan hakları eğitimleri: Bu örgütler de erken tarihlerden itibaren insan hakları ya da çeşitli hak alanlarında eğitim faaliyetleri yürütmüştür. Bunların bir kısmı üyelerine, bir kısmı belli meslek gruplarına (avukatlar, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları gibi), bir kısmı halka açık yapılmıştır. Ayrıca kamu kurum/kuruluşu-sivil toplum örgütü işbirliği halinde planlanan ve yapılan hak eğitimleri de yürütülmüştür.

Sonuç olarak, kamu yönetimi-ilk ve orta eğitim/akademi-sivil toplum diye üçlü bir sacayağı üzerinden giden bir insan hakları eğitimi dünyasıyla karşı karşıyayız. Bu dünyanın içindeki aktörlerin zaman zaman işbirliği halinde çalışmalar yaptıkları, birbirlerinden yararlandıkları görülmektedir.

GİRİŞ

İnsan hakları eğitimi, Birleşmiş Milletler (BM) “İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Programı”nda “bilgi, yetenek, anlayış ve davranışlardan oluşan evrensel bir insan hakları kültürünü aşılı-yıp yerleştirmeyi amaçlayan bilgilendirme ve eğitim etkinliklerinin tümü” olarak tanımlanmıştır.

19 Aralık 2011’de kabul edilen BM “İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimi Bildirgesi”ne göre ise insan hakları eğitimi insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi, insan kişiliğinin ve insanlık onurunun tam olarak geliştirilmesi, tüm uluslar, yerli halklar ve ırksal, ulusal, etnik, dinsel ve dilsel gruplar arasında dostluğun, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, hoşgörünün ve anlayışın yaygınlaştırılması, herkesin özgür bir toplumun parçası olmasının etkili bir şekilde sağlanması, barışın korunması için tutum değişikliği ve bilgi ve becerilerin kazandırılması yoluyla insan haklarının evrensel bir değer olarak kabul görmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan eğitim, öğretim ve bilgilendirme faaliyetlerinin tamamını kapsar. BM Genel Kurulu’nun 49/184 No’lu kararı da, insan hakları eğitiminin insan hakları kavramlarına dair bilgi sağlayan bir araç olmanın yanı sıra faydalanıcıların eşit bir şekilde dahil olabileceği, güçlendiği ve insan haklarının gündelik yaşamda kullanılmasıyla sosyal adaleti sağlayan bir hayat boyu öğrenme süreci olduğunu vurgular.

İnsan hakları eğitimi, yukarıda tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, bir bütün olarak insan haklarının bir parçası kabul edilir. Ancak doğal olarak, eğitim hakkı ile daha yakından ilişkilidir. Daha doğrusu insan hakları eğitimi ve eğitim hakkı birbiriyle karşılıklı bir ilişki halindedir. Hem eğitim hakkı hem de insan hakları eğitimi, tam anlamıyla gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde hayata geçirilmemiş olsa da ve etki alanları ve ağırlıkları farklı yorumlansa da, özgürlük, eşitlik ve dayanışmanın gerçekleşmesinin ve tüm insanların bunlara katılımının sağlanmasının olanaklı olduğu inancını içinde barındırmaktadır (Borst, 2016).

Kuçuradi’ye göre (2007) insan hakları üzerine eğitilen insanlarda bir bilinç uyandırmak, yani daha önce olmuş hak ihlallerine karşı “bir şeyler” yapma isteğini uyandırmak çok önemlidir. Ancak, nihai amacı dünyada insan haklarının giderek daha çok korunması olan bir eğitim faaliyeti için, bu tek başına yeterli değildir. İnsan hakları eğitimi, esasen bireyde insan haklarının ihlal edilemeyeceği tarzda eylemde bulunma isteğini oluşturmayı, yani hak ihlallerinin hiç ortaya çıkmamasını amaçlamalıdır. Bu amaç, “insan olma bilinci” ya da insan onurunu paylaşma bilinciyle ilgilidir. Dolayısıyla insan hakları eğitimi, en azından bazı insanlara “ütopik” görünebilecek olan bir inançla yola çıkmaktadır. Bu, önleyici bir biçimde hareket edilebileceğine, en azından uzun süre içinde, tek tek yurttaşlar ve topluluklar düzeyinde en temel hakları sürekli olarak güvence altında bulunduracak bir davranışı elde edecek tarzda, tüm insanların düşüncelerine özgürlük, saygı ve hoşgörüyü yerleştirebileceğine inanmaktadır (Klecker, 2009).

İnsan haklarının hayata geçmesini sağlamak için, bireylerin hem mevcut koşullar hakkında aydınlatılmasına hem de toplumsal-tarihsel koşulların değişebilirliği hakkında özgürlükçü bir bilince varmalarına zemin hazırlayabilecek eleştirel bir eğitim gerekmektedir. Bu anlamda genel eğitimin görevlerinden biri de, bağımsız düşüncüyü desteklemek ve eleştirel tutum sergileme olanağını sunmaktır. Bu nedenle insan hakları ve insan hakları eğitimi üzerine yürüyen tartışmalar, birbiriyle ilişkili biçimde, toplumsal düzenin/sistemin genel bağlamına oturtulmak zorundadır (Borst, 2016).

BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği de, toplumsal düzene vurgu yapar; insan haklarının ancak bireylerin ve toplumların bu hakların korunması konusunda “bilgilendirilmiş ve sürekli” bir talep ortaya koymaları durumunda mümkün olabileceğini ileri sürer. Tam da bu

nedenle, insan hakları eğitiminin ortaya koyacağı değerlerin esas amacının bireyleri hem kendi haklarına hem de başkalarının haklarına sahip çıkmada cesaretlendirmek olduğuna işaret edilir (Kalem, 2019).

1.

ULUSLARARASI DÜZEYDE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ

1. ULUSLARARASI DÜZEYDE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ

1.1. İnsan Hakları Eğitiminin Tarihi

İnsan haklarının ve insan hakları eğitiminin düşünsel temellerini, Fransız Devrimi ile birlikte 1789 Meclisi tarafından kabul edilen ve Fransız anayasalarının başlangıcını oluşturan “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”ne dayandırabiliriz. Bu bildiriye kişi hürriyetleri, düşünce özgürlüğü, yasa önünde eşitlik, mülkiyet hakkı, sosyal eşitsizliklerin kaldırılması, vergilendirmede adalet ve seyahat özgürlüğü öngörülmüştür. Ancak, insan hakları eğitiminin esas olarak uluslararası ve ulusal alanda gündeme taşınması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. 1948 yılında BM tarafından kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, insan hakları düşüncesi ve hareketleri açısından çok belirleyici olmuştur. Bu iki temel insan hakları belgesinin, aynı zamanda insan hakları eğitiminin de yolunu açtığını söyleyebiliriz. Ancak asıl olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin “Başlangıç” bölümünde yer alan “Eğitim, insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim tüm uluslar, ırklar ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve BM’nin barışı koruma yolundaki etkinliklerini daha da geliştirmelidir” maddesi eğitimin önemini altını çizirken, insan haklarına dayalı bir eğitimin temellerini de koymuş olmaktadır. Böylece etnik kökenlerinden, cinsiyet, dil ve din, siyasi görüş ve sosyal kökenlerinden bağımsız tüm insanlar için geçerli olan bir eğitim hakkı, BM tarafından benimsenmiştir. Başka bir deyişle, Bildirgenin hemen giriş kısmında hak ve özgürlüklere saygının eğitim ve öğretim yoluyla geliştirilmesi gerektiği belirtilirken, eğitimin insan haklarının yaygınlaşmasındaki önemine de değinilmiş olmaktadır. Ayrıca bu madde, Bildirgeyi imzalayan devletlere insan hakları eğitimiyle ilgili sorumluluklar yüklemektedir.

Bilindiği gibi 20. yüzyıl boyunca insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin ardı arkası kesilmemiş ve bunların çoğu doğrudan ya da dolaylı bir biçimde insan hakları eğitimi etkilemiştir. Aşağıda insan hakları ve demokrasi eğitimiyle ilişkili uluslararası belgeleri şu şekilde sıralayabiliriz (Gülmez, 1996):

- 1965, Irk Ayrımcılığının Tüm Biçimlerinin Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi;
- 1966, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi;
- 1978, Viyana İnsan Hakları Öğretimi Uluslararası Kongresi Sonuç Belgesi (uluslararası bağlayıcılığı olmayan bir belge olmakla birlikte, ilk kez bu belgeyle, açık bir biçimde insan hakları eğitiminden söz edilmiştir);
- 1984, İşkenceye, Başka Zalimce, İnsanlık dışı ya da Onur Kırıcı Ceza ya da Davranışlara Karşı Sözleşme (insan hakları eğitiminden dolayı olarak söz edilmiştir);
- 1993, Montreal Kongresi İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitime Yönelik Dünya Eylem Planı.

Doğrudan insan hakları eğitimiyle ilgili olan belgelere odaklanırsak, yukarıda söz edildiği gibi bu konudan ilk kez açıkça bahsedilen Viyana İnsan Hakları Öğretimi Uluslararası Kongresinin metinlerini öncelikle ele almamız gerekir. 1978’de BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından düzenlenen kongre için hazırlık metninin giriş kısmında, insan hakları eğitimi üzerine tartışmak üzere “öğretmenleri, eğitimcileri, savunucuları, uzmanları ve birbirinden farklı düşüncelere sahip hükümet temsilcilerini” bir araya getirecek olan kongrenin, bu alanda bir “dönüm noktası” olduğu belirtilmektedir. Metnin ilerleyen bölümlerinde, hakların bölünmezliğine dikkat çekilirken, insan haklarına ilişkin eğitim ve öğretimin BM Anlaşması’na, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne, uluslararası insan hakları anlaşmalarına

ve diğer uluslararası insan hakları mekanizmalarına dayanması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, metinde insan hakları öğretimini geliştirmek için üç çeşit eğitimin teşvik edilmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Bunlar insan haklarında temel eğitim, insan haklarında uzmanlık eğitimi ve insan hakları eğitimi şeklindedir (UNESCO, 1978; Akdemir 2019). Öte yandan, insan hakları eğitiminin geleneksel yöntemlerin yanı sıra tarihsel deneyimleri de kapsamı gerektiğine değinilmiştir. Eğitimin kişilerde hem kendi haklarını hem de başkalarının haklarını korumaları yönünde bir bilinç geliştirmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Son olarak, insan hakları konusunun “profesyonel, etik ve sosyal sorumluluk gerektiren bir araştırma, çalışma ve eğitim alanı” olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda sadece eğitimin insan haklarına saygı çerçevesinde hayata geçirilmesi değil, aynı zamanda insan hakları eğitiminin geliştirilmesi ve bu eğitimin özellikle felsefe, siyaset bilimi, hukuk gibi alanlara entegre edilerek bağımsız bir şekilde öğretilmesi gerektiği belirtilmiştir (UNESCO, 1978; Akdemir, 2019).

1987’de Malta’nın başkenti La Valette’de gerçekleştirilen “UNESCO Uluslararası İnsan Hakları Öğretimi, Bilgi ve Belgeleri Kongresi”, insan hakları eğitimi alanında bir diğer önemli adım olarak kabul edilir. Kongrenin amaçları, “insan hakları öğretimindeki mevcut yönelimleri tespit etmek; ilgili kuruluşlara, sivil toplum örgütlerine tavsiyelerde bulunmak; sosyal ve beşeri bilimler alanında araştırma konuları önermek; UNESCO, sivil toplum örgütleri ve dokümantasyon merkezleri için en uygun eylem planlarını önermek ve sonraki dönem için sürdürülecek eylem planlarına karar vermek” olarak belirlenmiştir (UNESCO, 1987; Akdemir 2019). Kongrede insan hakları eğitiminin amaçları ve hedefleri, içeriği, yöntemleri, öğretim materyalleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca öğretmenlerin eğitimi, öğretmenlerin ve eğitimcilerin korunması, insan hakları ve insan hakları eğitimi alanında araştırmaların ve uluslararası işbirliklerinin geliştirilmesi gibi konular da ele alınmıştır (UNESCO, 1987; Akdemir, 2019).

1993 yılında BM faaliyetleri kapsamında Montreal’de yapılan “Uluslararası İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Kongresi” ve bu kongrede ortaya konulan “İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitime Yönelik Dünya Eylem Planı” insan hakları ve eğitimi açısından önemli bir başka gelişmedir. Bu kongrenin temel amaçları insan hakları eğitimi alanındaki engelleri tanımlamak ve bunlarla mücadele etmek, “demokrasi için eğitim”i bütüncü bir bağlamda ele almak ve insan hakları ve demokrasi için eğitime yeni bir ivme kazandırmak amacıyla özellikle eğitim yöntemleri, pedagojik yaklaşımlar ve didaktik materyaller olmak üzere araç ve düşüncelerin ayrıntılı hale getirilmesini özendirerek sıralanmıştır (UNESCO, 1993; Akdemir, 2019). Kongrede, ayrıca insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasının demokratik değerlere bağlı olduğu, demokratik değerlere eğitimle erişilebileceği, demokrasi ve insan hakları eğitiminin de bir insan hakkı olduğu gibi temel noktalara dikkat çekilmiştir (UNESCO, 1993; Akdemir, 2019).

Montreal Kongresinde, yukarıda belirtildiği gibi bir eylem planı da hazırlanmıştır. Bu eylem planında eğitimin üç farklı düzeyde geliştirilmesi öngörülmüştür: İlk olarak insan hakları eğitimi, eğitim sistemi içinde tüm seviyelerde, yani ilkökul öncesinden başlayarak yükseköğretimi, mesleki eğitimi, öğretmen ve ebeveyn örgütlenmelerini de kapsayacak şekilde öğretim programlarına dahil edilmelidir. İkinci olarak insan hakları ve demokrasi eğitimi, okul dışında yani yaşamın farklı alanlarında da hayata geçirilmelidir. Buna göre işyerleri, dini ve kültürel örgütler, gençlik toplulukları gibi yerlerde yapılacak eğitimlerle toplumsal yaşama yeterince katılmayan kişilerin yanı sıra karar alıcılar, kamu personeli, askeri personel ve güvenlik personeli, yargı mensupları, medya çalışanları, tıp doktorları, sağlık çalışanları ve biyologlar gibi meslek grupları insan hakları konusunda eğitilmelidir. Üçüncü olarak hakları tehlike/risk altında olan kişilerin bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Hakları tehlike altında olan kişiler olarak, örneğin silahlı çatışma ya da doğal afet gibi

durumlara maruz kalanların yanı sıra kadınlar, çocuklar, engelliler, azınlıklar gibi dezavantajlı gruplar sayılmakta ve bu topluluklara yönelik hak eğitimlerinin yapılması önerilmektedir (UNESCO, 1993; Akdemir, 2019).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin oluşturduğu uluslararası örgütlerin ve sözleşmelerin de insan hakları eğitimine katkıları büyük olmuştur. 1949’da kurulan Avrupa Konseyi’nin ortaya çıkardığı “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” ve bu sözleşmenin tamamlayıcısı niteliğini taşıyan “Avrupa Sosyal Şartı”, “İşkence ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezayı Önleme Avrupa Sözleşmesi” ve “Ulusal Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi” gibi metinler, çeşitli maddeleriyle insan hakları eğitiminin ilkelerine ve temellerine çerçeve oluşturmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Giriş bölümünde üye devletler arasında işbirliği kurma amacına ulaşma yollarından birinin, insan haklarını ve temel özgürlükleri korumak ve geliştirmek olduğu vurgulanmıştır (Kepenekçi, 2000). Dolayısıyla insan hakları eğitimi, Sözleşmenin imzalanmasıyla üstlenilen yükümlülüklerin kaçınılmaz bir sonucu olmaktadır.

1975’de 33 Avrupa ülkesi ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada tarafından imzalanan “Helsinki Nihai Senedi” ile kurulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Soğuk Savaş koşullarındaki Avrupa’nın bölünmüşlüğüne son verilmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve katılan devletler arasında bu amaca yönelik işbirliğinin geliştirilmesi düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. AGİT’in görevleri arasında yer alan insani boyut izleme toplantıları düzenlemek, insani boyut kapsamına giren tüm konularda toplantı ve seminerler organize etmek, katılımcı devletler ve hükümet dışı örgütlerle sürekli temaslarda bulunmak, insani boyut alanında bilgi değişimi sağlamak, yeni katılımcı devletlerin demokratik kurumlarını oluşturmaları için gerekli yardım ve eğitim hizmetini vermek veya katılımcı devletlerin bu alanlarda çabalarının eşgüdümünü sağlamak vb. bu örgütü doğrudan veya dolaylı olarak insan hakları eğitimiyle ilişkili bir uluslararası merkez haline getirmiştir. Örgütün özellikle ulusal insan hakları kurumları ve insan hakları savunucuları ile işbirliği halinde olmasının gerekmesi, bu ilişkiyi daha güçlü ve sürekli bir hale getirmektedir (Ataman, 2008a: 116).

Devletlerin insan hakları eğitimine dair sorumlulukları “BM Çocuk Hakları Sözleşmesi”, UNESCO’nun 1974’te kabul edilen “Uluslararası Anlayış, İşbirliği, Barışçıl Eğitim ve İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere İlişkin Tavsiye Kararı” ve Avrupa Konseyi’nin 1978 tarihinde kabul edilen “İnsan Hakları Öğretimi Kararı” ve 1985 ‘te kabul edilen “Okullarda İnsan Hakları Öğretim ve Öğrenimi Tavsiye Kararı” gibi diğer uluslararası belgelerle pekiştirilmiştir (Kepenekçi, 2000). Sözün özü, bütün bu uluslararası sözleşme ve karar metinleri uluslararası düzeyde insan hakları eğitimine verilen önemin ve tanınan rolün göstergesi niteliğindedir (Oktay ve Unutkan, 2015). Örneğin, 1974 tarihli UNESCO tavsiye kararında, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin eğitimle ilgili, yukarıda sözü geçen maddesinde yer alan ifadenin altı çizilerek, her düzey ve formdaki eğitimi kapsayacak şekilde eğitim politikalarının temel ilkeleri ortaya konulmuştur. Bu ilkelere bazılarına göre “her türlü kültüre, medeniyete, değere, yaşam şekline” saygı duyulacaktır. “Küresel karşılıklı bağımlılık bilinci” temelinde hareket edilecek ve “sadece haklar değil aynı zamanda sorumluluklar” da dikkate alınacaktır (UNESCO, 1974; Akdemir, 2019).

İnsan hakları eğitimi konusuna yer veren bir başka BM belgesi, BM’nin 3 Nisan 1998’de kabul ettiği “Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesinde Toplumsal Kuruluşların, Grupların ve Bireylerin Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Bildirge”dir. Alanda “İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi” olarak anılan bu metin üzerindeki çalışmalar 1984 yılında başlamış ve Genel Kurul tarafından 1998 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 50. Yıldönümü nedeniyle yapılan bir toplantıda kabul edilmiş-

tir. Bilindiği üzere, insan hakları eğitimi ve öğretimini gerçekleştirmek her daim insan hakları savunucuları tarafından gerçekleştirilen eylemlerin ve faaliyetlerin bir parçası olagelmıştır (Ataman, 2008a: 5). İnsan hakları savunucularını tanımayı ve güvence altına almayı hedefleyen bu Bildirge, insan hakları alanında çalışan kimi hükümet dışı kuruluşların ve devlet delegasyonlarının ortak çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu metinde, devletlerin Bildirgede yer alan bütün hükümleri uygulama ve bunlara saygılı olma sorumlulukları çeşitli maddelerde vurgulanmaktadır. Devletlerin sayılan görev ve sorumluluklardan biri de, örgün ve mesleki eğitimin her kademesinde insan hakları eğitimi yaygınlaştırmak ve kolaylaştırmaktır (Ataman, 2008a: 17-19). Başka bir deyişle, Bildirgede devletin tüm öğrenim düzeylerinde, insan hakları ve temel özgürlüklerin eğitimi kolaylaştırma ve geliştirme ile avukatların, kolluk güçlerinin, silahlı kuvvetler personeli ve devlet görevlilerinin eğitimlerinden sorumlu olanların öğrenim programlarında insan hakları öğretimine uygun öğelere yer verilmesini dikkatle izleme sorumluluğunun olduğu vurgulanmaktadır (Ataman, 2008a: 96).

Nihayet, 1993 yılında Avusturya’nın başkenti Viyana’da gerçekleştirilen “İnsan Hakları Dünya Konferansı” sonunda ortaya çıkan Viyana Bildirgesi ve Eylem Programında, insan hakları eğitiminin ve halkın bilgilendirilmesinin, topluluklar arasında uyumlu ve istikrarlı ilişkileri güçlendirmek ve karşılıklı anlayışı, hoşgörüyü ve barışı teşvik etmek için zorunlu olduğu belirtilmiştir. Konferans tutanaklarında insan hakları eğitiminin amacı, bir “bilinç uyandırmak”, diğer bir deyişle “dünyanın her yerinde yaşanan insan hakları ihlallerine son vermek için eylemde bulunma gerekliliği bilincini arttırmak” olarak ifade edilmiştir. Bu amaç, eğitimlenlerde “insan hakları ihlal edilenlerle dayanışma ihtiyacına ilişkin bilinci uyandırmak” şeklinde de söylenebilir (Kuçuradi, 2007). Bildirgede, ayrıca bütün ülkelere ve kuruluşlara, resmi ve özel bütün öğrenim kurumlarının ders programlarında insan haklarına yer vermeleri için çağrıda bulunulmuştur.

BM tarafından, Viyana Konferansının çağrısına karşılık olarak, 1995-2004 yılları arası “İnsan Hakları Eğitimi On Yılı” olarak ilan edilmiş ve insan hakları eğitiminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda hazırlanan Eylem Planına göre insan hakları eğitimi, yazının girişinde de belirtildiği gibi “bilgi, yetenek, anlayış ve davranışlardan oluşan evrensel bir insan hakları kültürü aşılayıp yerleştirmeyi amaç edinen bilgilendirme ve eğitim etkinliklerinin tümü” olarak tanımlanmıştır. On Yıl kapsamında belirlenen ana hedefler içinde insan hakları eğitimi ile ilgili ihtiyaçları belirlemek ve stratejiler oluşturmak; uluslararası, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde insan hakları eğitimi programları oluşturmak; eğitim malzemesini geliştirmek ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni dünya üzerinde yaymak yer almaktadır. Bu süreçte Türkiye’nin de içinde bulunduğu yaklaşık 90 ülkede insan haklarına ve temel özgürlüklere ilişkin farkındalığın ve saygının artırılmasına yönelik faaliyetler sürdürülmüştür. Ardından 2005 yılında da “insan hakları eğitiminin temel prensipleri ve yöntemlerine ilişkin ortak bir anlayışın teşvik edilmesi, eylem için sağlam bir çerçevenin çizilmesi ve uluslararası seviyeden tabana her türlü ortaklığın ve işbirliğinin güçlendirilmesi” hedefleri doğrultusunda BM İnsan Hakları Eğitimi Dünya Programı başlatılmıştır (Kalem, 2019).

Yukarıda bahsedildiği gibi 19 Aralık 2011’de “BM İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimi Bildirgesi” kabul edilmiştir. Bildirge insan haklarının ve temel özgürlüklerin öğrenmenin, araştırmanın ve bu konuda bilgi edinmenin, ayrıca insan hakları eğitimi ve öğretimine erişiminin bir hak olduğunu vurgulamaktadır. Genel olarak BM belgelerinde insan hakları eğitimi birkaç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar ilk ve ortaöğretimde insan hakları eğitimi; yükseköğretimde insan hakları eğitimi; öğretmenlerin, eğitimcilerin, kamu personelinin, kolluk kuvvetlerinin ve askeri personelin insan hakları konusunda eğitimi ve medya çalışanları ile gazetecilerin insan hakları eğitimi olarak ayrılmaktadır.

Nitekim, BM Genel Kurulunca ilan edilen “İnsan Hakları Eğitimi İçin Dünya Programı” çerçevesinde, 2005-2009 dönemini oluşturan ilk aşamada, insan hakları eğitiminin ilk ve ortaöğretim düzeyinde öğretim programlarına dahil edilmesi; 2010-2014 yıllarını kapsayan ikinci aşamada insan haklarının yükseköğretime entegre edilmesi ile öğretmenlerin, eğitimcilerin, kamu personelinin, kolluk kuvvetlerinin ve askeri personelin insan hakları konusunda eğitilmesi; 2015-2019 dönemini kapsayan üçüncü aşamada ise ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde insan hakları eğitiminin geliştirilmesi ve kamu personeli, kolluk kuvvetleri gibi kamu hizmeti sunan grupların insan hakları eğitimi konusunda güçlendirilmesinin yanı sıra medya çalışanları ile gazetecilerin insan hakları konusunda eğitilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca 2020-2024 yıllarını kapsayacak şekilde İnsan Hakları Eğitimi Dünya Programının dördüncü aşaması “Gençlik için insan hakları eğitimi” temasıyla sürdürülmektedir (UN Human Rights web sayfası, 2020).

1.2. İnsan Hakları Eğitiminde Farklı Yaklaşımlar

İnsan hakları eğitiminin öneminin anlaşılması ve benimsenmesiyle birlikte, bu eğitimin nasıl bir yaklaşımla yürütüleceği üzerine hem uluslararası hem ulusal düzeylerde tartışmalar başlamıştır. Bu kapsamda insan haklarının okul programlarında nasıl yer alması gerektiği, uluslararası pek çok toplantıda tartışma konusu olmuştur. İlk olarak 1978 Uluslararası Viyana Kongresinin sonuç belgesinin insan haklarının programlarda nasıl yer alması gerektiğini anlatan 9. maddesinde, insan haklarının duruma göre belirli disiplinler içinde verilebileceği belirtilirken, ayrı bir disiplin olarak da okutulabileceğinden de bahsedilmektedir. Bu alandaki sonraki bütün tartışmalarda da, insan hakları eğitiminin hangi düzeyde ve nasıl verilmesi gerektiğine dair bir “yol ve yöntem” arayışı olmuştur. Tibbitts (1995) insan hakları eğitiminin örgün eğitim programlarında nasıl yer alacağına ilişkin birkaç farklı yol olduğunu belirtir. Bunlar şu şekildedir:

1. İnsan haklarının bağımsız bir ders olarak programda yer alması,
2. Var olan bir dersin alt başlığı altında verilmesi (örneğin vatandaşlık dersinin alt ünitelerinde verilmesi),
3. İnsan hakları konularının, ilgili diğer başka derslerle kaynaştırılması yoluyla verilmesi

İnsan hakları eğitiminin programlarda nasıl yer alacağı, başka bir deyişle bu eğitimin ne tür bir yaklaşımla verilmesi gerektiği sorusu temelinde, farklı ülkelerde genelde bu eğilimlerden biri benimsenmiş ve uygulanmıştır. Örneğin birçok Avrupa ülkesinde, insan hakları ayrı bir ders konusu olarak değil, vatandaşlık eğitiminin bir parçası olarak verilmektedir. Bu ülkelerde insan hakları; ülkenin sosyo-politik sistemi, demokratik değerler, eşitlik ve adalet, kültürel çeşitlilik, hoşgörü ve ayrımcılık, sürdürülebilir kalkınma, ulusal kimlik ve aidiyet, Avrupa kimliği ve aidiyet, Avrupa tarihi, kültürü ve edebiyatı, Avrupa’nın temel ekonomik, politik ve sosyal meseleleri, kurumların işlevleri ve Avrupa Birliği’nin (AB) bakış açısı, uluslararası tarih-kültür ve edebiyat, uluslararası temel ekonomik, politik, sosyal konular, uluslararası örgütlerin işlevleri gibi konularla bir arada işlenmektedir (Gezgin, 2013).

Tacikistan, Karadağ gibi bazı ülkelerde insan hakları eğitimi bağımsız bir ders olarak yapılandırılırken, Kore gibi bazı ülkelerde bu konular çeşitli derslere yayılarak ele alınmıştır. Romanya gibi bazı ülkelerde ise her iki uygulama bir arada gerçekleştirilmiştir. Eğitim sistemlerinin niteliksel farklılıkları nedeniyle, bu uygulamalar arasında anlamlı bir karşılaştırma yapmak pek mümkün değildir (Bağlı, 2013).

İnsan hakları eğitiminin nasıl bir yaklaşımla yürütüleceğine dair bir başka önemli tartışma, bu eğitimin bazen kapsamı bakımından bazen de amaçları bakımından “insan hakları

hakkında öğrenme (learning about human rights)” ve “insan hakları için öğrenme (learning for human rights)” şeklinde ikiye ayrılması üzerinden ilerlemiştir. Farklı bakış açılarına göre bu yöntemlerden biri tercih edilebileceği gibi aşamalı olarak ikisi bir bütün olarak da kabul edilebilmektedir (Flowers vd., 2000). “İnsan hakları hakkında eğitim” insan hakları tarihi, bu alandaki belgeler ve uygulama mekanizmaları kapsamında bilgilerin sunulduğu eğitimidir. Örneğin, 14 Mayıs 1985 tarihli Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı’nda insan hakları hakkında eğitimin kapsamına giren konulardan bir kısmı “insan haklarının temel kategorileri”, “adaletsizlik, eşitsizlik ve ayrımcılık türleri”, “insan hakları mücadelesi”, “temel uluslararası bildirgeler ve sözleşmeler” olarak sıralanmıştır. Bu yaklaşıma göre temel insan hakları hakkında eğitim almış bir kişi, insan hakları kavramını ve onunla ilişkili kavramları, ilgili belgelerini tanımış, bu belgelerde geçen hakları ve bu hakların korunması için oluşturulmuş ulusal ve uluslararası mekanizmaları bilmiş olacaktır. Bu eğitimle kişilerin insan hakları alanındaki bilgi birikimini ve bilişsel becerilerini geliştirmek amaçlanmaktadır (Akdemir, 2019: 21).

İkincisi, yani “insan hakları için öğrenme” yaklaşımı ise insan onuru ve eşitlik gibi temel prensiplerin benimsenmesi ile insan haklarının korunması için olumlu yönde niyet geliştirmeyi sağlayacak eğitimi anlatmaktadır (Flowers vd., 2000). Bu eğitimin temel amacı insan haklarına uygun şekilde toplumsal gelişmeye katkı sunacak “güçlendirilmiş ve aktif bireyler” yetiştirmektir (Lohrenscheit, 2002). Böylece, “insan hakları için öğrenme” dayanışmayı ve hoşgörüyü geliştirerek kişilerin savunuculuk yeteneklerini ortaya çıkaracaktır (Flowers vd., 2000; Akdemir, 2019: 22).

Hangi çerçevede ele alınırsa alınsın, etkili bir insan hakları eğitimi, değer ve tutumları değiştirerek kişileri güçlendireceği düşüncesiyle herkes için gerekli ve yararlı bir eğitim olarak görülmektedir. Öte yandan, bu eğitimin bazı gruplar için diğerlerine kıyasla daha önemli olduğu da vurgulanır. Genel olarak bu gruplar şu şekilde sıralanabilir: Küçük çocuklar ve ebeveynleri; her tür eğitimci, öğretmen ve eğitim yöneticileri; doktorlar, hemşireler ve sağlık çalışanları; avukatlar, hakimler; sosyal hizmet uzmanları; polisler ve askerler; genel olarak seçilmiş ya da atanmış kamu çalışanları; gazeteciler; korunmaya muhtaç kimseler; insan hakları savunucuları ve sivil toplum örgütleri; toprak sahipleri, iş insanları, dini liderler gibi kararları ve politikaları etkileyebilen güçlü kimseler (Flowers vd., 2000). Aynı konuda Kuçuradi (2004: 264), esasen “insan haklarıyla ilgili olmayan meslek” olmadığını ancak, bazı mesleklerin “insan haklarının korunmasıyla doğrudan” ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Kuçuradi, özellikle kamu görevlileri, yöneticiler, yargıçlar, savcılar, siyasetçiler, polisler, askerler ve doğa bilimcilerin insan hakları konusunda eğitim almaları gerektiğini vurgulamıştır.

Genel olarak, insan hakları eğitimi alanında yapılan çalışmaların insan hakları eğitiminin her öğretim düzeyinde yapılması gerektiğini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Örneğin BM kaynaklarına dayanarak oluşturulan eğitim programlarında, erken çocukluk döneminden başlayarak yetişkinlik dönemine dek sürmesi gereken insan hakları eğitimi genel hatlarıyla şöyle belirlenmiştir (Flowers vd., 2000):

- 3-7 yaş aralığını kapsayan dönemde temel amaç; çocuğun kendine, ebeveynlerine, öğretmenlerine ve diğerlerine saygı duymasının sağlanmasıdır. Bu dönemde kullanılacak anahtar kavramlar “öz/kişi, topluluk ve sorumluluk”; ele alınacak insan hakları sorunları ise “ırkçılık, cinsiyetçilik, adaletsizlik ve insanlara duygusal veya fiziksel bakımdan zarar vermek” olarak sıralanmıştır.
- 8-11 yaş aralığındaki çocuklar için insan hakları eğitiminin amaçları sosyal sorumluluğun gelişmesi ve ihtiyaç-istek ayrımının yapılabilmesidir. Bu dönemdeki önemli kavramlar “kişi hakları, grup hakları, özgürlük, eşitlik, adalet, hukukun üstünlüğü,

hükümet, güvenlik, demokrasi”; ele alınacak insan hakları sorunları ise “ayrımcılık/önyargı, yoksulluk/açlık, adaletsizlik, etnik merkezilik” olarak sıralanmıştır.

- 12-14 yaş grubunda ise amaç bazı haklar üzerinde ayrıntılı bilgiye sahibi olmaktır. Bu yaş grubu için önemli kavramlar “uluslararası hukuk, dünya barışı, dünyanın kalkınması, dünya politik ekonomisi, dünya ekolojisi, hukuki haklar ve ahlaki haklar”-dır. Sözü geçen dönemde üzerinde durulacak insan hakları sorunlarına ise “cehalet, sömürgecilik/emperyalizm ve çevresel bozulma” örnek olarak verilebilir.
- 15 yaş ve üstü için insan hakları eğitiminde temel amaç; insan hakları ile ilgili temel bilgilere sahip olmak ve bu bilgileri davranışa dönüştürebilmektir. Bu dönemde “soykırım” ve “işkence” gibi sorunların üzerinde durulmalıdır.

2.

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

2. TÜRKİYE’DE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

2.1. Türkiye’de İnsan Hakları Eğitiminin Tarihi

Türkiye; Avrupa Konseyi ve AGİT çerçevesinde bir dizi insan hakları antlaşmasına ve mekanizmasına taraftır. Bunların insan hakları eğitimiyle doğrudan ilgili olanlarının bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1954’de onaylanmıştır);
- Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (1985’de onaylanmıştır);
- Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna “Kişisel Başvuru Hakkı” 1987’de, Avrupa İnsan Hakları Divanı’nın “Zorunlu Yargı Yetkisi” 1990’da tanınmıştır;
- Avrupa İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi (1988’de onaylanmıştır);
- İşkencenin Önlenmesi BM Sözleşmesi (1988’de onaylanmıştır);
- Avrupa Sosyal Şartı (1990’da onaylanmıştır);
- AGİT Paris Şartı (1990’da imzalanmıştır);
- BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1994’de onaylanmıştır).

Yukarıda sayılan tüm bu sözleşmeler, Anayasa’nın 90. maddesinde öngörüldüğü gibi Türk hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla yasal düzeyde Türkiye’de insan hakları eğitiminin temelleri vardır. Başka bir deyişle, bu uluslararası belgelere, en başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne taraf olan Türkiye açısından insan hakları eğitiminin yapılandırılması ve öncelikle kamu çalışanları olmak üzere bütün vatandaşlara bu eğitimin verilmesi hukuki bir zorunluluktur. Keza BM İnsan Hakları Eğitimi On Yılı’na ilişkin eylem programı, Türkiye için de uluslararası alanda uyulması gerekli olan bir ilkesel karardır (Şahin, Tuğrul ve Tepe, 2015: 28).

İnsan hakları eğitimi alanındaki uluslararası gelişmelerin Türkiye’deki ilk yansımaları 1980’lerin sonlarında olmuştur. Bu süreç içinde ilk anılması gerekenler Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) bir İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu’nun kurulması ve “İnsan Hakları Eğitimi Protokolü”nün hazırlanmasıdır. Sivil toplum alanında İnsan Hakları Derneği’nin (İHD) 1986’da, Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın (TİHV) 1990’da faaliyete geçmesi ve 1990’lı yılların başından itibaren kamu yönetimi aygıtı içinde insan haklarına dair çeşitli kurul ve birimlerin kurulması da ilgili gelişmeler arasındadır.

Türkiye’de yasal ve yönetsel düzeyde insan haklarının kurumsallaşmasının, 1990’lı yıllarda başladığını görüyoruz. 1990’da, insan hakları ihlallerine ilişkin iddia ve şikayetleri araştırmak ve Türkiye’de insan haklarını geliştirmek için öneriler getirmek üzere insan hakları konusunda bir Meclis Komisyonunun yani, “TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu”-nun kurulmuş olması bir ilk adımdır. Ardından Başbakanlığın 9 Nisan 1997 tarih ve 1997/17 sayılı genelgesiyle, kamu kurum ve kuruluşları ile resmi görevlilerin insan haklarına ilişkin uygulamalarının hukuka uygun gerçekleştirilmesi ve bu durumun düzenli olarak izlenerek, değerlendirilip geliştirilmesi, gerektiğinde mevzuatta değişiklikler yapılması, ilgili bakanlıklar tarafından yürürlüğe konulan tedbir ve düzenlemelerin izlenmesi, koordinasyonu ve gerektiğinde geliştirilmesine yönelik öneriler ile yasal düzenlemelere ilişkin tavsiyeler oluşturarak Hükümete sunulması görevini yerine getirmek üzere bir “İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu” kurulmuştur.

“İnsan Hakları Eğitimi Protokolü”nün hazırlanması süreci, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun 1991 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na (MEB) insan hakları eğitimi konusunda görüş almak için yazı yazmasıyla başlamıştır (Gülmez, 1996: 221). Komisyonun 15 Mayıs 1991 tarihinde ilk ve orta dereceli okulların ders programlarına insan hakları eğitimi ile ilgili bir ders konulması konusunda Bakanlığa göndermiş olduğu bu yazı, olumsuz yanıt almıştır. MEB insan hakları konusunun başka derslerin programları içinde yer aldığını bildirerek, ayrı bir ders olarak öğretim programına eklenmesine gerek olmadığını ifade etmiştir. Komisyon, 1993 yılında talebini tekrar dönemin Milli Eğitim Bakanına iletmış; Bakanlık bir önceki dönem bakanının da ifade etmiş olduğu gibi, yine ilkököl, ortaokul ve liselerde ilgili derslerin öğretim programlarında “insan hakları konusunun yeterince yer aldığını ve bağımsız bir derse gerek olmadığını” dile getirmiştir (Gülmez, 1996: 223).

İnsan hakları konusunun bağımsız bir ders olarak eğitim sistemine dahil edilmesine yol açan asıl gelişme ise 1995 yılında gerçekleşmiştir. 14 Mart 1995 tarihinde İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen İnsan Hakları Eğitimi Protokolü dönemin başbakanı, dışişleri bakanı ve ilgili bakanlar tarafından imzalanmıştır (Gülmez, 1996: 226). Bu protokol ile ilköğretime, ortaöğretime ve yükseköğretime insan hakları konularının dahil olabilmesi için bir takım düzenlemeler öngörülmüştür. Buna göre, Protokol kapsamında ilköğretim programlarında yer alan “Vatandaşlık Bilgileri” dersinin ismi “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” olacak ve dersin kapsamı yeniden şekillendirilecektir. Ayrıca ortaöğretim programlarına “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi dahil edilecektir. Yükseköğretimde ise insan hakları dersi “üniversitelerin öncelikle öğretmen yetiştiren fakülte ve yüksekokullarında formasyon kazandıran dersler”in arasına eklenecektir. Yine “insan hakları sertifikası” adında bir sertifika programı da edebiyat ve fen-edebiyat fakültelerinde “öğretmen olmak isteyen öğrenciler” için geliştirilecektir. Ayrıca sosyal bilimler enstitüleri içinde “insan hakları anabilim dalı” kurulması planlanmıştır (Gülmez, 1996: 227-228).

2000’li yılların başlarında insan hakları alanı gerek devlet kurumları nezdinde gerekse sivil toplum ve akademik çalışmalar bağlamında giderek daha görünür olmaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye’nin yeni yüzyıla AB’ye üyelik tartışmalarının etkili olduğu siyasi koşullarda girmesiyle de ilgilidir (Kalem, 2019: 60). Bu dönemde uyum yasaları çerçevesinde yapılan yeni anayasal ve yasal düzenlemeler insan haklarına yönelik kurumsallaşmayı güçlendirirken insan hakları eğitiminin önemini de artırmıştır. 1990’ların şiddet ortamının devletin insan hakları siciline olumsuz etkileri de bu tür mekanizmaları stratejik olarak önemli kılmıştır (Altıparmak, 2007: 55).

AB’ye aday üyelik sürecinin başlamasının da etkisiyle, 2000’li yılların başında insan haklarının devlet aygıtı içindeki kurumsallaşmasının daha hızlı bir biçimde ilerlemeye başladığını görüyoruz. Yukarıda kuruluşundan bahsedilen İnsan Hakları Üst Kurulu, 21 Nisan 2001 tarih ve 4643 sayılı Kanunla, başbakanlık ana hizmet birimleri arasında sayılmıştır. Bu kanunun 4. maddesinde “İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik idari ve kanuni düzenlemelere ilişkin çalışmalar yapmak ve Başbakanlık ve Bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşları için insan hakları konusunda tavsiye kararları vermek üzere; Başbakanın görevlendireceği bir Devlet Bakanının başkanlığında, Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı müsteşarlarının katılımıyla İnsan Hakları Üst Kurulu oluşturulmuştur” denmektedir. Kanuna göre, Üst Kurul gerekli gördüğü takdirde ilgili kamu kuruluşları ile özel kuruluşların temsilcilerini toplantılarına katılmaya davet edebilir ve belirleyeceği konularda komisyonlar ve çalışma grupları kurabilir. Üst Kurulun sekreteryaya hizmetleri “İnsan Hakları Başkanlığı” tarafından yerine getirilecektir. İnsan Hakları Başkanlığı ise 12 Nisan 2001 tarih ve 4643 sayılı Kanunla kurulmuştur.

Aynı kanun ile insan hakları alanında bir kurul daha ortaya çıkmıştır. 21 Nisan 2001 tarih ve 4643 sayılı bu Kanunun ek 5. maddesiyle insan haklarına ilişkin olarak ilgili devlet kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak ve insan haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapmak üzere, Başbakanın görevlendireceği bir devlet bakanına bağlı olarak “İnsan Hakları Danışma Kurulu” oluşturulmuştur. Kurul aşağıda sayılan kuruluş temsilcileri ve kişilerden oluşmaktadır:

1. Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı ile Jandarma Genel Komutanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığından asgari genel müdür yardımcısı ve müstakil daire başkanı düzeyinde birer temsilci,
2. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) İnsan Hakları Merkezinden bir temsilci,
3. Adli Tıp Enstitüsü’nden bir temsilci,
4. Üye sayısı iki yüz elli binin üzerinde olan işçi ve memur sendikaları konfederasyonlarından birer temsilci,
5. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), Türkiye Sakatlar Konfederasyonu ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’ndan (TİSK) birer temsilci,
6. Türkiye Barolar Birliği’nden (TBB) bir, bünyelerinde insan hakları inceleme komisyonu olan illerin barolarından, Türkiye Barolar Birliği tarafından belirlenecek üç temsilci,
7. Türk Tabipler Birliği’nden (TTB) bir temsilci,
8. Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği’nden (TMMOB) bir temsilci,
9. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ve Basın Konseyi’nden birer temsilci,
10. Yurt Dışında Yaşayan Vatandaşlar Danışma Kurulu’ndan iki temsilci,
11. İnsan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından sekiz temsilci,
12. Çalışmalarında insan haklarını ilgilendiren konulara da yer veren altı öğretim üyesi ile uluslararası mahkemelerde daha önce görev yapmış Türk uzmanlardan iki kişi.

Kanunda 1. ve 10. maddeler arasında sayılan kuruluş temsilcilerinin kurumlarınca, 11 ve 12. maddede belirtilen üyelerin ise Üst Kurul tarafından belirleneceği belirtilmiştir. Kanuna göre Kurulun görevleri ise şunlardır:

- a. İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunmasına ilişkin konularda görüş bildirmek, tavsiyelerde bulunmak, öneriler ve raporlar sunmak,
- b. Yürürlükteki mevzuatın ve yasa tasarılarının insan hakları temel ilkeleri, uluslararası bölgeler ve mekanizmalarla uyumlu hale getirilmesi için uygun gördüğü konularda görüş bildirmek, idari önlemlerin alınmasını tavsiye etmek,

- c. İnsan haklarına ilişkin olarak ilgili devlet kuruluşları ile üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasında iletişim sağlamak,
- d. İnsan haklarını kapsayan ulusal ve uluslararası konularda danışma organı olarak görev yapmak,
- e. Üst kurul tarafından görüşülmesi istenilen hususları ele alarak, gerekli çalışmaları yapmak ve görüş sunmak,
- f. İnsan hakları ihlallerinin ulusal düzeydeki genel durumu ve somut konular hakkında ilgili Devlet Bakanına ve Üst Kurula raporlar sunmak,
- g. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı dahil insan haklarına ilişkin uluslararası konularda ilgili Devlet Bakanına ve Üst Kurula görüş bildirmek.

Yine aynı Kanunun, yani 21 Nisan 2001 tarih ve 4643 sayılı Kanunun bir ek maddesi gereğince “İnsan hakları ihlali iddialarını yerinde incelemek ve araştırmak üzere, Başbakanın görevlendireceği bir devlet bakanına bağlı olarak” “İnsan Hakları İhlali İddialarını İnceleme Heyetleri” oluşturulur. Bu Heyet; Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı temsilcileri ile insan hakları alanında çalışmalar yapan kişiler ve meslek kuruluşları temsilcileri arasından inceleme ve araştırma yeri ve konusuna göre ilgili Devlet Bakanınca oluşturulur. Heyetin inceleme ve araştırma konusuna göre İçişleri Bakanlığı temsilcisi; Bakanlık Merkez Teşkilatı, Jandarma Genel Komutanlığı veya Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından, Heyette görev alacak bakanlık temsilcileri ise kurumlarınca belirlenir denilmiştir.

3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun’un geçici 7. maddesine dayanılarak çıkarılan “İnsan Hakları Kurullarının Görev, Kuruluş ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik”in 2 Kasım 2000’de Resmi Gazete’de yayımlanmasıyla “İnsan hakları il ve ilçe kurulları” oluşturulmuştur. Bu kurulların görevleri, insan haklarının korunmasını sağlamak ve ihlallerini önlemek için gerekli inceleme ve araştırmaları yapmak ve bunların sonuçlarını yetkili mercilere bildirmek, toplumu ve uygulayıcıları eğitmek, bu konuda başbakan tarafından görevlendirilen devlet bakanının verdiği görevleri yerine getirmek olarak sayılmıştır.

2.2. Kamu Çalışanlarına Yönelik İnsan Hakları Eğitimleri

İnsan hakları eğitimine ilişkin kamu yönetiminde ve ilk, orta ve yükseköğretim düzeyinde ilk çabalar, 1990’ların sonlarında başlamıştır. Aynı dönemde sivil toplum örgütlerinin insan hakları eğitimine dair çalışmalarının da miladı sayılabilir. Türkiye’de gerçekleşen bu gelişmelerin, çoğunlukla AB adaylık sürecinin etkisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta bu gelişmeler, 2008 yılındaki AB Konseyi Katılım Ortaklığı Belgesi’nden sonra bir ivme kazanmıştır (Güneş, 2018: 173).

Giriş bölümünde BM’nin 1995-2004 yıllarını BM İnsan Hakları Eğitimi On Yılı ilan ettiği belirtilmişti. Türkiye bu kapsamda ulusal komiteyi ilk kuran ülkelerden biri olmuştur. Ulusal Komite ise 1998-2007 yıllarını “Türkiye İnsan Hakları Eğitimi On Yılı” ilan etmiş ve 1999’da Ulusal Program yayımlanmıştır. İlk yıllarda daha etkin çalışan Ulusal Komite, 2001’de bir ara rapor da yayımlanmıştır. Bu yıllar içinde valiler, kaymakamlar, Adalet Bakanlığı personeli ve güvenlik personeli dahil çeşitli bakanlıkların çalışanlarına insan hakları eğitimi verilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde askeri okullarda da insan hakları eğitimi içerikli dersler verilmiştir.

İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesinin kuruluş, işleyiş ve görevleri, 4 Haziran 1998 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi Yönetmeliği ile 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanununun 2. ve 33. maddelerine dayanılarak düzenlenmiştir. Daha sonra yapılan bazı değişikliklerle birlikte, yönetmeliğin son durumuna göre Komitenin oluşumu şu şekilde tarif edilmiştir: İnsan Hakları Koordinatör Üst Kuruluna bağlı olarak kurulan Ulusal Komite; Başbakanlıktan bir, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü’nün bağlı olduğu bakanlıklardan birer, Adalet, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim, Sağlık ve Kültür Bakanlıklarından birer temsilci ve insan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlardan altı temsilci ile bu alanda çalışmalarıyla tanınmış beş öğretim üyesi olmak üzere yirmi üyeden oluşur. Bakanlık temsilcileri kurumları tarafından, öğretim üyeleri ve temsilci gönderecek kuruluşlar İnsan Hakları Üst Kurulunca belirlenir. Öğretim üyeleri ile gönüllü kuruluşların görev süresi 2 yıldır. Yine yönetmeliğe göre Komitenin görevi, BM İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı’nın Türkiye’de uygulanabilmesi için bir ulusal program önerisi hazırlamak, Eylem Planı çalışmalarını izlemek ve değerlendirmelerini İnsan Hakları Üst Kuruluna bildirmek, ayrıca bu konularda üst kurulca verilen diğer görevleri yerine getirmek olarak belirlenmiştir. Komite yaptığı çalışmalarla ilgili birçok rapor düzenlemiş, ayrıca kurumlarda yapılacak eğitim çalışmalarına yoğunlaşmıştır.

İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Komitesi’nin, 2000 yılı çalışmalarından bazıları şöyle sıralanabilir (İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi, 2001):

Ders Kitaplarının Gözden Geçirilmesi: Ulusal Program’da ilk ve ortaöğretimde insan hakları eğitimiyle ilgili olarak MEB tarafından ders kitabı olarak hazırlanan ve okutulan kitapların, henüz kabul edilmeden önce, amaçlanan insan hakları eğitimi gerçekleştirilebilir düzeylerinin değerlendirilmesi için Ulusal Komiteyle işbirliği yapılması istenmiştir. Bu dönemde oluşturulan İnsan Hakları Eğitimi Niteliksel Tarama Grubunun raporunda, belirli ölçütlere göre, ilköğretimin 7. ve 8. sınıf Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi kitaplarında, “doğrudan insan haklarına aykırı ifadeler, temel insan hakları kavramlarında yanlışlar, kasti saptırmalar, görmezden gelmeler” bulunmuştur. Özellikle belli başlı uluslararası insan hakları belgelerinde belirtilen ilkelere aykırı düşünce ve ifadelerin yer aldığına işaret edilmiştir (Gök, 2003: 159; Oktay ve Unutkan, 2007: 8-9).

Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar Sorunu: Konuyu ele alan uzun vadeli bir projeyi hazırlamak üzere bir çalışma grubu oluşturulmuştur.

Hakim ve Savcıların Eğitimi: Başta infaz ve koruma memurları olmak üzere bütün cezaevi personelinin hizmet öncesi eğitimi konusunda çalışacak ve insan hakları eğitimine yeterince yer veren programlar hazırlayacak bir çalışma grubu oluşturulmuştur.

Polislerin Eğitimi: Bu alanda eğitimi gerçekleştirmek üzere Ulusal Programda yer alan anlayış çerçevesinde bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Ulusal Komite Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü’nün çeşitli birimleri tarafından düzenlenen hizmet içi eğitim programları çerçevesinde yer alan insan hakları konularının öğretime katkıda bulunmuştur.

Ne var ki, Ulusal Komite tarafından alınan karar ve verilen tavsiyelerden bazıları hayata geçirilememiş, bir kısmı ise kurumlarda yaşanan aksaklıklar ya da farklı nedenlerle gerçekleştirilememiş veya yarım kalmıştır.

1990’lardan bu yana kamu çalışanlarına yönelik olarak, hem mesleğe hazırlık süreçlerinde hem de hizmet içi eğitim kapsamında insan hakları eğitimleri verilmiştir. Adalet Bakanlığı,

Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı gibi kurumlar, BM ve çeşitli hak örgütleriyle işbirliği yaparak personele yönelik insan hakları, ayrımcılık, çocuk hakları ve kadın hakları eğitimleri düzenlemiştir. Bu eğitimlere ilişkin bilgilerimizin, genellikle bu eğitimler açık ve detaylı bir şekilde kamuoyuna duyurulmadığı için sınırlı bir düzeyde kaldığını söyleyebiliriz. Bu eğitimlere şu şekilde örnekler verebiliriz:

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı:

2013 yılında Mili Savunma Bakanlığı ile “Milli Savunma Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Arasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi, İşbirliği ve Eşgüdümün Artırılmasına Dair Protokol” imzalamıştır. Bu kapsamda Bakanlık, askerlere yönelik toplumsal cinsiyet eğitimleri düzenlemiştir. Ayrıca Bakanlığa bağlı ŞÖNİM ve sığınak personeline toplumsal cinsiyet eğitimi düzenlemektedir.

Adalet Bakanlığı:

Bu bakanlığın insan hakları eğitimi açısından büyük önemi vardır. Bakanlığın Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü bünyesinde İnsan Hakları Daire Başkanlığı kurulmuştur. İnsan Hakları Daire Başkanlığına AİHM’e Türkiye aleyhine yapılan başvurulara ilişkin Hükümet savunmalarını hazırlama görevinin yanı sıra, AİHM kararlarının icrası, insan hakları konusunda ilgili kurum ve toplumsal paydaşlarla işbirliği halinde projeler geliştirilmesi, uygulamaya yön verecek ve toplumsal farkındalığı pekiştirecek eğitim çalışmalarının hayata geçirilmesi ve ihlale neden olan yapısal sorunların çözüm süreçlerinin takibi görevleri de verilerek insan haklarının korunması ve bu alandaki ihlallerinin önlenmesi konusunda kilit bir rol tanınmıştır. Bu görevler kapsamında Bakanlık, çeşitli eğitimler ve çalıştaylar düzenlemektedir. Ayrıca, Bakanlık tarafından *İnsan Hakları* adında bir dergi çıkarılmaktadır.

Adalet Bakanlığı, Türkiye Barolar Birliği ve çeşitli akademik kurumlarla birlikte, “Hukuk Profesyonelleri İçin İnsan Hakları Eğitimi (Human Rights Education For Legal Professionals-HELP)” projesini yürütmektedir. Bu kapsamda bazı üniversitelerin de, bu türden insan hakları eğitimi projelerinde ya yer aldıklarını görmekteyiz. Örneğin 2019 yılı içinde İstanbul Kültür Üniversitesi (İKÜ) Hukuk Fakültesi akademisyenleri ve öğrencileri için online insan hakları eğitimleri başlamıştır. Aslında Avrupa Konseyi’nin hukukçulara insan hakları eğitimi vermeyi amaçladığı bir program olan HELP kapsamındaki bu eğitimleri başarılı bir şekilde tamamlayan akademisyen ve öğrencilere sertifika verilmektedir. Ayrıca başarılı olan akademisyenler bu alanda eğitmen olarak da görev yapabilecektir. HELP esasen Avrupa Konseyi’nin hakimler, savcılar ve avukatlar başta olmak üzere hukuk profesyonelleri ve hukukla ilgilenen tüm meslek grupları için online insan hakları eğitim modülleri programını hazırlayan eğitim birimidir. HELP’in temel görevi online kurslar hazırlayarak hukuk profesyonellerine sunmaktır.

2.2.1. İçişleri Bakanlığında İnsan Hakları Eğitimi Faaliyetleri

İçişleri Bakanlığında hizmet içi eğitimlerden Eğitim Dairesi Başkanlığı sorumludur. Dairenin görevleri şu şekildedir (İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı, 2019):

- Bakanlık merkez ve taşra teşkilatı ile bağlı kuruluşların eğitim planını hazırlamak, yayınlamak ve uygulanmasını takip etmek,
- Bakanlık merkez teşkilatı personeli ile ilgili hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim programlarını düzenlemek ve uygulamak,

- Kalkınma planı ve yıllık programlar gereğince bakanlığın merkez ve taşra teşkilatının eğitim ihtiyaçlarını tespit etmek, kaynakları belirlemek, değerlendirmek ve sağlamak,
- Bakanlık personelini yurt içinde ve yurt dışında yetiştirmek için hizmet içi eğitim merkezleri ve mesleki eğitim kurumları açmak ve yönetmek,
- Eğitim faaliyetleri ile ilgili dokümantasyon, yayım ve arşiv hizmetlerini yürütmek,
- Bakanlıkça verilecek benzeri görevleri yapmak.

İçişleri Bakanlığı bünyesinde insan hakları ve insan hakları eğitimleri ile ilgili bir diğer birim, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığıdır. Bu başkanlığın 3152 Sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun kapsamında sayılan görevleri arasında yer alan AB müktesebatına uyum çalışmalarında bakanlığın görev alanına giren yükümlülüklerin yerine getirilmesinde etkin bir rol oynamak; AB, uluslararası kuruluşlar ve diğer ülkelerce sağlanan mali yardımların proje temelinde kullanım sürecini yönetmek; bakanlık birimlerince yürütülen projelerin uygulanmasını izlemek ve koordinasyonunu sağlamak ve insan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde Bakanlıkça yapılacak çalışmaları koordine etmek ve Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların denetim mekanizmaları ile ilgili işlemleri yürütme ve benzerleri bakanlığın insan hakları eğitimi faaliyetleri açısından da önemlidir (İçişleri Bakanlığı, 2017: 12).

İçişleri Bakanlığı bünyesinde yıllar içinde yapılan insan hakları eğitimi faaliyetleri içinden bilgilerine ulaşabildiklerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

- İçişleri Bakanlığı personeli içinde yer alan jandarma personeline yönelik olarak insan hakları eğitimleri verildiğini görmekteyiz. 15 Kasım 2013’te dönemin İçişleri Bakanı Güler’in TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda yaptığı konuşmaya göre, insan hakları alanında son yıllarda yapılan çalışmalarla, jandarma personeli eğitimden geçirilmiş, aynı dönemde nezarethaneler ile ilgili ulusal ve uluslararası standartları yakalamak için çalışmalar yapılmıştır. Bakan, bu çalışmaların sonucunda jandarma personeli hakkındaki insan hakları ihlali ile ilgili şikayetlerin giderek azaldığını vurgulamıştır.
- AB IPA 2013 programı kapsamında yer alan “Mülki İdare Amirlerinin Sınır Yönetimi ile Kapasitelerinin ve Farkındalıklarının Artırılması Projesi” içinde AB Entegre Sınır Yönetimi mevzuatı doğrultusunda 300 mülki idare amirine eğitim verilmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2018).
- 2017 yılında Bakanlık merkez ve taşra teşkilatının insan hakları konularında kapasitesini geliştirmeye yönelik olarak, 51 personele (10 kişi AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığında göreve başlayan AB Uzman Yardımcıları, 16 kişi AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı personeli ve 25 kişi aday memur) İnsan Hakları Şubesinde görevli personel tarafından insan hakları eğitimleri verilmiştir (İçişleri Bakanlığı, 2018).
- İçişleri Bakanlığının 2019 Faaliyet Raporuna göre, bazı uluslararası projeler kapsamında, bakanlık personeline insan hakları eğitimleri verilmektedir. Sözleşmesi 29 Mayıs 2017’de tarihinde imzalanan, Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration-IOM) ile birlikte, Yunanistan ve Bulgaristan ile sınır yönetimi alanında işbirliğinin merkezi ve yerel düzeyde geliştirilmesi amacıyla yürütülen “Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan Arasında Bölgesel İşbirliği Projesi” kapsamında üç ülkenin sınır yönetimi alanında görev yapan personeli eğitimden geçmiştir. Bu eğitimler genel olarak seyahat belgelerinin incelenmesi, kaçakçılıkla mücadele, Ortak Temas Merkezi (OTM), düzensiz sınır geçişlerinin soruşturulması, çalıntı araçların tespiti, risk analizi,

sınır yönetiminde insan hakları ve göç ve sağlık konularında olmuştur. Eğitimler kapsamında sınır yönetiminde yolsuzlukla mücadele konulu ortak eğitim, düzensiz sınır geçişleri üzerine ortak eğitim, OTM’lerde görev yapan üç ülkenin yetkilileri için ortak eğitim, entegre sınır yönetimi, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı ile mücadele ortak eğitimi, sınır gözetleme faaliyetleri, sınır yönetiminde temel insan hakları konulu ortak eğitimler, geri gönderme ve kabul merkezlerinin yönetimine ilişkin ortak eğitimler, ayrıca göçmen kaçakçılığı ile mücadele alanında profil analizi konulu ortak eğitimcilerin eğitimi yer almıştır. Öte yandan havalimanı mülki idare amirlerine ve diğer ilgili mülki idare amirlerine yönelik olarak güvenlik, sınır ve göç ile ilgili duyarlılığın ve farkındalığın artırılmasına ve ortak davranış geliştirilmesine yönelik eğitim programı ve kaçakçılıkla mücadele alanında ortak eğitimler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca havalimanı mülki idare amirleri ile birlikte sınır ve göç konusunda bir çalıştay düzenlenmiştir. Proje faaliyetleri kapsamında yerel düzeyde yöneticiler arasında düzenli toplantılar organize edilmiştir. Sonuç olarak, yıl içerisinde toplam 13 eğitim düzenlendiği ve hedeflenen gösterge düzeyinin yılsonu gerçekleşme tahmininin üzerinde bir sonuca ulaşıldığı ifade edilmiştir (s. 183)

- Yine İçişleri Bakanlığı 2019 Faaliyet Raporuna göre, bakanlığın merkez birimleri, bağlı kuruluşları, taşra teşkilatı ve diğer ilgili kurumların personeline yönelik olarak belirli dönemlerde AB mali işbirliği süreci, IPA fonları, proje döngüsü yönetimi ve proje hazırlama konularında eğitimler verilmektedir.

Yine Bakanlık ve BM Nüfus Fonu Türkiye Ülke Ofisi arasında 16 Ekim 2019 tarihinde imzalanan bir işbirliği protokolü kapsamında 2019 ve 2020 yılları içerisinde, mülki idare amirlerine yönelik olarak “İnsan Hakları Temelinde Kadın ve Çocuk Hakları” konulu eğitimlerin düzenlenmesi planlanmıştır (s. 102).

2.2.1.1. Emniyet Genel Müdürlüğünde Yürütülen İnsan Hakları Eğitimleri

Türkiye’de polis teşkilatının, geçmişten günümüze en çok eleştirildiği konuların başında, görev sırasında ortaya çıkan insan hakları ihlalleri, hukuka aykırı tutum ve davranışlar, zor kullanma yetkisinin aşılması, orantısız şiddet ve işkence vakalarının ortaya çıkması gelmektedir. Bu olumsuzlukların polisin almış olduğu mesleki eğitim ve öğretimin yetersizliğinden de kaynaklandığı üst düzey güvenlik bürokrasisinin sıklıkla ifade ettiği bir konudur. Dolayısıyla polisler için insan hakları eğitiminin bu gibi sorunları çözeceği beklentisi olmuştur.

Kamu yönetimi içinde insan haklarını korunması ve yaşama geçirilmesi açısından en önemli unsurların başında kolluk kuvvetlerinin geldiği genel kabul görmektedir. Gerçekten de, toplumsal yaşamın sürdürülmesi açısından kişi hak ve özgürlüklerini koruma, kamu düzenini sağlama, yasaları uygulama, suçla mücadele gibi önemli görevleri yerine getirmekle yükümlü olan ve bu kapsamda gözaltına alma, silah kullanma, arama, yakalama ve ifade alma gibi çok önemli yetkilerle donatılmış, yani gerektiği zaman hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı tasarruflarda bulunan kolluk kuvvetlerine insan hakları eğitimi verilmesi özellikle önem taşımaktadır. Bu bağlamda genel olarak mesleki bilgi ve becerilerin artırılması anlamına gelen polis eğitimi içinde, özellikle insan hakları, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü gibi konulara yer verilmesi üzerinde durulmuştur.

Türkiye’de kolluk kuvvetlerinin insan hakları eğitimi, ilk olarak 1990’lı yılların başlarında gündeme gelmiştir. Esasen polisin insan hakları eğitimi, Türkiye’nin de imzaladığı İşkenceye Karşı BM Sözleşmesine göre taraf devletlerin, yasaların uygulanmasından sorumlu tüm görevlilere vermesi zorunlu olan bir eğitimidir (Arslan, 2001). Gerçekte polis adaylarına ağırlıklı olarak insan hakları dersi verilmesi ise Avrupa Konseyi’nin bütün üye ülkelerde

uygulamaya başlattığı bir projenin sonucudur. Konsey, 1978 yılında Bakanlar Komitesine üye devletlerden, insan hakları öğretiminin, öğretim kurumlarında yapılması için her türlü önlemin alınmasını isteyen bir karar yayımlamış ve kamu görevlilerinin hizmet içi eğitim programları çerçevesinde, insan haklarına saygı konusunda eğitilmelerini ve bu hakları koruma konusunda teşvik edilmelerini istemiştir (Küçükdoğru, 2011).

Avrupa Konseyi’nin girişimiyle 1990’ların ortasında bir Pan-Avrupa programı olarak “Polis ve İnsan Hakları, 1997-2000” etkinlikleri başlamış, bu kapsamda “Polislik ve İnsan Hakları, İyi Bir Uygulama Konusu” başlıklı bir çalışma konferansı yapılmıştır. Bu program ve konferans çerçevesinde üye ülkelerin polis teşkilatlarında insan haklarının pratiğe geçirilmesinde polislerin önemli bir role sahip olacakları savunulmuştur.

Türkiye’de polis eğitiminin iyileştirilmesi ve insan hakları eğitimini kapsamı yönündeki tartışma ve çabalar, 1990’ların sonunda AB’ye girme süreciyle birlikte, yoğunlaşmıştır. Başta Kopenhag Kriterleri olmak üzere AB kazanımları arasında yer alan temel hak ve hürriyetlerin korunması, Türkiye’nin AB’ye üyeliği sürecinde en çok gündeme getirilen konulardan biri olmuştur. Bu anlamda siyasi çevrelerde ve kamuoyunda, Türkiye’de insan haklarının durumu çoğunlukla AB üyeliğinin önündeki en önemli engel olarak görülmüş, tartışmalar bu minvalde ilerlemiştir. Polisin insan hakları eğitimi bu çerçevede, gerek AB’ye giriş sürecini hızlandırmanın gerekse AİHM tarafından güvenlik güçlerinin davranışları nedeniyle Türkiye aleyhine verilen insan hakları ihlalleri kararlarının ve bu kararların sonucu olarak devlet tarafından ödenen tazminatların azaltılarak uluslararası alanda zor durumda kalınmamasının tek çözümü olarak değerlendirilmiştir (Küçükdoğru, 2011: 81).

Örneğin 2003 yılının sonunda Ankara’da yapılan “İnsan Hakları ve Polis” başlıklı bir panelde konuşan dönemin Emniyet Genel Müdür Yardımcısı, insan hakları alanında yapılan çalışmaların Türkiye’yi AİHM’de aleyhine en fazla dava açılan ülke olmaktan çıkardığını, söz konusu çalışmaların uluslararası hukuka uyumun sağlanması ve insan haklarının eğitim yoluyla tam anlamıyla yansıtılması üzerine yoğunlaştığını belirtmiştir: “Bu zorlu görevin yerine getirilmesinde insan haklarına saygı oldukça önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen çeşitli yasal düzenlemelerle insan hakları alanında AB standartları yakalanmış ve birçok alanda bu standartların üzerine çıkılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ve düzenlemeler olumlu etkisini göstermiş ve 2000 yılında Türkiye, AİHM’de aleyhine en fazla dava açılan ülke olmaktan çıkmış ve beşinci sıraya düşmüştür. Ayrıca teşkilatımızdaki olumlu gelişmeler ve düzenlemeler gerek AB İlerleme Raporu’na gerekse Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi’nin raporlarına yansımıştır.” Öte yandan, Türkiye’de polisin insan hakları eğitiminin 1990’lı yıllarda başlaması büyük bir gecikmeyi de göstermektedir.

İnsan hakları bilincinin yerleştirilmesi ve hukuki normlarla da desteklenmesi amaçlarıyla Polis Akademisinde 1991, Polis Okullarında ise 1992 yılından itibaren insan hakları dersi verilmeye başlanmıştır (Bener, 2007: 96). Görev başında olan polislerin insan hakları eğitimi alması ise hizmet içi eğitim uygulamaları çerçevesinde olmuştur. 2003 yılında, EGM Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği hazırlanmıştır. Yönetmelikte hizmet içi eğitimin hedefleri personelin günün değişen koşullarına göre hizmetle ilgili değişim ve gelişmelere uyumunu sağlamak; personele hizmet alanındaki yeniliklerin, gelişmelerin gerektirdiği bilgi, beceri, uygulama yeteneği ve davranışları kazandırmak; hizmet ile ilgili temel prensip ve tekniklerin, uygulama birliğini sağlamak; Emniyet Teşkilatının çeşitli hizmet dallarında çalıştırılacak uzman personel ihtiyacını karşılamak olarak belirtilmiştir.

2.2.1.2. Emniyet Teşkilatında İnsan Hakları Yapılanması ve Eğitimi

1990’lı yıllarda siyasal ve yönetsel alanda insan haklarına verilen önemin artmasıyla birlikte

gerek AB’ye üyelik müzakereleri, gerek uluslararası kuruluşlarla yürütülmekte olan işbirlikleri kapsamında EGM, diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla da koordinasyon içinde insan hakları ile ilgili çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Böylece, Emniyet teşkilatında, bu alanda özel görev yürütecek bir birimin varlığına gerek duyulmuştur.

İlk olarak Terörle Mücadele Daire Başkanlığı bünyesinde, 31 Ocak 1996 tarihinde İnsan Hakları ve Yurtdışı İlişkiler Şube Müdürlüğü kurulmuştur. Bu birim, 26 Şubat 1999 tarihinden itibaren İnsan Hakları Şube Müdürlüğü adını alarak, 2008 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir. Anılan şube müdürlüğü zaman içinde, İnsan Hakları ve Değerlendirme Şube Müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Ardından, 26 Ekim 2010 tarihinde insan hakları konusunda genel koordinasyon görevi, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı bünyesinde kurulan İnsan Hakları Şube Müdürlüğü’ne verilmiştir. Aynı dönemde, 2008 yılında da diğer kamu kurum ve kuruluşlarında meydana gelen yapılanmalar doğrultusunda, insan hakları ihlal iddialarının araştırılması amacıyla Teftiş Kurulu Başkanlığı bünyesinde, İnsan Hakları İhlal İddialarını İnceleme Bürosu kurulmuştur (EGM, 2012).

EGM Hukuk Müşavirliği bünyesinde yer alan Uluslararası Dava İşleri Hukuk Müşavirliği tarafından, AİHM’de Türkiye hakkında yapılmış ve konusu itibarıyla polis uygulamalarıyla ilgili olan başvurular takip edilmektedir. Personel Dairesi Başkanlığı Soruşturma Şube Müdürlüğü tarafından da işkence ve kötü muamele başta olmak üzere insan hakları ihlal iddiaları ile ilgili soruşturma açılan personele ilişkin istatistikler tutulmaktadır. Ayrıca Asayiş Daire Başkanlığı bünyesinde Aile İçi Şiddetle Mücadele ve Çocuk Şube Müdürlükleri bulunmaktadır. Öte yandan, BM İnsan Hakları Konseyi çerçevesinde 2008 yılında faaliyetine başlayan Evrensel Periyodik İnceleme Mekanizmasının çalışmaları için Dış İlişkiler Daire Başkanlığı’nın AB Şube Müdürlüğü temas noktası olarak belirlenmiştir.

Zaman içinde EGM birimleri arasında insan hakları genel başlığı altında yürütülen çalışmalar konusunda bir uyum ve birlikteliğin olmadığı görülmeye başlanmıştır. Buna göre, insan hakları kimi zaman bir mevzuat çalışması, kimi zaman bir hizmet içi eğitim, kimi zaman da bir uygulama yöntemi kapsamında ele alınmakta ve farklı bakış açılarından konuya yaklaşılmaktadır. Başka bir deyişle, söz konusu hizmet alanlarıyla ilgili birimler, konuya bazen idari/adli soruşturmalar, bazen mevzuat veya eğitim hizmetleri eksenli ele almaktadır. Dolayısıyla bu alanlar dışında kalan ve insan haklarına ilişkin olan birçok konu, kurumsal bilginin dışında kalmaktadır. Bu temelde bütüncül bir bakış açısının sağlanması ve yürütülen hizmetlerin “insan hakları” kapsamında hangi alanları içerdiğinin belirlenmesi gerektiği ve bununla birlikte insan haklarına ilişkin bilgilerin derlenmesi, değerlendirilmesi ve bir sistematik içerisinde ortaya konulması açısından ilgili birimlerin koordine edilmesine ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır. EGM’nin ilgili hizmetlerinin, insan hakları eksenli yapılacak sınıflandırmaya uygun biçimde tek bir elden koordine edilmesi için bu alanda yapılan bütün çalışmaları (eğitim, soruşturma, mevzuat, çalışması, dava dosyaları vb.) izleyecek ve koordine edecek bir birim olarak İnsan Hakları Daire Başkanlığı kurulmuştur (EGM, 2012).

EGM teşkilatı içinde insan hakları eğitimi ise başta Eğitim Dairesi Başkanlığı olmak üzere Asayiş, Terörle Mücadele (TEM), Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele (KOM), Güvenlik, Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlıkları tarafından düzenlenmektedir. Esas olarak, EGM merkez ve taşra teşkilatında yürütülecek olan hizmet içi eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinden Eğitim Kurulu ve Eğitim Dairesi Başkanlığı sorumlu sayılmıştır. Bu kapsamda değişik görevlerde bulunan veya rütbe, unvan, eğitim durumu açısından değişik düzeydeki EGM personelinin hizmet içi eğitimleri oryantasyon eğitimi, işbaşı eğitimi, tamamlama eğitimleri, özel alan eğitimleri, yükselme eğitimleri, geliştirme eğitimleri şeklinde yapılmaktadır. Ayrıca, illerde valilik onayı, merkezde Eğitim Dairesi Başkanlığı aracılığıyla genel müdür

onayı alınarak kurs, seminer, sempozyum, konferans, panel ve inceleme gezileri türünden her türlü hizmet içi eğitim faaliyeti düzenlenebilmektedir (EGM, 2012).

EGM bünyesinde yıllar içinde yapılan insan hakları eğitimlerinden ve ilgili etkinliklerden, hakkında bilgiye ulaşılabilenlerin bir kısmını tarih sırasıyla şu şekilde verebiliriz:

- 04.07.2006 tarih ve 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi çerçevesinde İçişleri Bakanlığı ile Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı arasında 26 Aralık 2006 tarihinde imzalanan “Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesinde Polisin Rolü ve Uygulanacak Prosedürler Eğitimi Projesi Protokolü” doğrultusunda, şiddet mağduru kadınlar için ilk adım başvuru yerleri olan 81 İl Emniyet Müdürlüğüne bağlı polis merkezlerinde çalışan yaklaşık 71.000 Emniyet Teşkilatı personeline yönelik kadına karşı şiddet, aile içi şiddet, toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi, şiddet mağdurlarına yaklaşım tarzı, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve diğer ilgili kanunların uygulanması konularında farkındalık ve duyarlılığı artırmak amaçlı hizmet içi eğitim verilmiştir (EGM, 2012).
- 15.07.2005 tarih ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ile görevleri tanımlanan EGM bünyesindeki çocuk birimlerinin her türlü işleminin çocuk hukuku, çocuk suçluluğunun önlenmesi, çocuk gelişimi ve psikolojisi ve sosyal hizmet alanlarında eğitim almış personel tarafından yürütülmesi için 13 Nisan 2001 tarihinden itibaren Çocuk Polisi hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenlenmiş; bu çerçevede, 2012 yılı itibarıyla toplam 3625 personele çocuk hakları konusunda eğitim verilmiştir (EGM, 2012).
- Türkiye’den iltica ve sığınma talebinde bulunan yabancıların iş ve işlemlerini yürüten EGM merkez ve taşra teşkilatı personeline yönelik mülteci hukuku ve statü belirleme seminerleri gerçekleştirilmiş ve mülteci ve sığınmacıların hakları ele alınmıştır (EGM, 2012).
- 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü çerçevesinde 10-11 Aralık 2011 tarihlerinde İstanbul Polis Eğitim ve Kongre Merkezi’nde (PEKOM), EGM’nin ev sahipliğinde AGİT ortaklığıyla “Kolluk Görevlileri İçin İnsan Hakları Eğitimi Yuvarlak Masa Toplantısı” düzenlenmiştir. Toplantıya Doğu Avrupa, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya’dan temsilciler katılmıştır. Kolluk kuvvetlerinin insan hakları konusunda bilinçlendirilmesi, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerde insan hakları konusuna atfedilen önemin güçlendirilmesi, öğretim yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesi konuları görüşülmüştür (EGM, 2012).
- AB’ye aday üyelik sürecinde üye ülkeler ile yürütülen eşleştirme projelerinin bir kısmı EGM’nin görev alanıyla ilgilidir. Bu kapsamda “Türk Polis Teşkilatının Sorumluluğunun, Etkinliğinin ve Verimliliğinin Güçlendirilmesi Projesi (2005-2007)” çerçevesinde polisin sorumluluk, etkinlik ve etkililiğinin artırılması hedefiyle, demokratik ilkelere bağlı ve insan haklarına duyarlı bir şekilde, var olan AB uygulamaları doğrultusunda, hizmet, eğitim ve personel sistemlerinin yeniden düzenlenmesi için ortak bir plan geliştirilmiştir (EGM, 2012: 22). Polis Meslek Eğitim Merkezi ve Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından düzenlenen eğitim faaliyetleri içinde (örneğin Komiser Yardımcılığı Kursu) içinde, bir dönemde haftada 2 saat olmak üzere insan hakları eğitimi verilmiştir.
- 2014 yılı itibarıyla basında yer alan haberlerde, orantısız güç kullanımının önüne geçmek için 3 bini aşkın polisin AB normlarıyla ilgili olarak “İnsan hakları konusunda farkındalık eğitimi” olarak nitelendirilen eğitim çalışmalarıyla bilgilendirildi-

ğini görmekteyiz. Bu bağlamda insan haklarıyla ilgili hizmet içi eğitimlerde, polisler yasalar çerçevesinde hareket alanları hatırlatıldığı; özellikle 1 Mayıs yaklaşırken bu kapsamda müdahale öncesi tedbirler, müdahale ve sonrasındaki işlemler, eylemci hakları, insani değerler, uluslararası hukuk ve AB normları detaylı bir biçimde anlatıldığı görülmektedir. Bu haberlerde, eğitimlerden 3 bin 217 polis yararlandığı ifade edilmiştir. Aynı haberlerde Emniyet teşkilatında polis olarak görev yapan personelin niteliğini artırmak için çeşitli eğitimler verilirken, mesleğe girişte de üniversite mezunu gençler öncelik verildiği; bu çerçevede daha önce teşkilatta yüzde 21 olan yüksekokul ve üniversite mezunu oranının yüzde 95’e çıktığı vurgulanmıştır.

2.2.1.3. Polis Meslek Yüksek Okullarında İnsan Hakları Eğitimi

Türkiye’de polis memurlarının temel polislik eğitiminin 9 aydan 2 yıla çıkarılması, çok eski bir uygulama değildir. 9 Mayıs 2001 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 4652 sayılı kanunla, Polis Okullarının iki yıllık Polis Meslek Yüksek Okulu (PMYO) haline getirilmesi esasında gecikmiş bir karar sayılmaktadır. Yukarıda söz edildiği gibi bu okullarda 1992 yılından itibaren insan hakları dersleri verilmiştir. Ancak yine de polisler verilen hem mesleki eğitimin hem de insan hakları eğitiminin birçok bakımdan yetersiz olduğu konusunda bir fikir birliği vardır.

PMYO’larda zaman içinde adı “İnsan Hakları” şeklinde kısaltılan “İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri” dersi, uzun dönem 2. Sınıf dersi olarak, bir dönemde haftada 2 saat şeklinde verilmiştir. Kabaca 14 hafta bir dönem sayıldığına göre, PMYO’nda insan hakları dersi toplamda 28 saat verilmiş olmaktadır. İnsan hakları konuları bakımından, bu ders saati sınırlı bulunmuş; çok fazla konunun bu kısıtlı zaman dilimine sıkıştırıldığı ve müfredatta yer alan insan haklarıyla ilgili tüm konuların bu kadar az saatte verilmesinin sorun yarattığı görülmüştür. Bu haliyle insan hakları dersinin mesleki temel dersler arasında görülmemiş olması da önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir (Küçükdoğru, 2011: 107-108).

İnsan hakları dersini veren eğiticiler de, yukarıda söylenenlere benzer değerlendirmeler yapmıştır. 2000-2001 eğitim-öğretim yılında polis okullarında eğitici olarak görev yapan 286 personelle yapılan ankete göre, katılımcıların % 37,6’sı (108 kişi) polis okullarında verilen insan hakları eğitimini yetersiz bulmuş, % 32,8’i (94 kişi) kısmen yeterli cevabını vermiş ve sadece % 29,3’ü (84 kişi) yeterli bulmuştur (Sönmez, 2003).

Ne var ki insan hakları derslerinin yetersiz olması eğiticilerin bazı eksikliklerinden de kaynaklanmaktadır. Bu dersi veren eğiticilerinin çoğunun pedagojik formasyonunun bulunmaması, polis eğitiminde uzmanlaşma ya da branşlaşmanın olmaması, eğiticilerin ilgili konularda eğitimsizliği ve öğretmenlerin emniyet müdürleri olması bu alandan öne çıkan sorunlardır. Esasında, polis eğitim kurumlarının eğitici personel ihtiyacı okullarda görevli personelden ve meslek içinde görevli memurlardan karşılanmaktadır. PMYO’larda insan hakları derslerine kadrolu ve kadrosuz öğretim elemanları dışında, emniyet hizmetleri sınıfına mensup polis memurları, komiser, amir ve müdür sınıfı personel girebilmektedir. Meslek mensubu bu eğiticilerde herhangi bir branşlaşmanın ya da uzmanlaşmanın olmadığı, bir yıl insan hakları dersine giren personelin ertesi yıl trafik, silah vb. gibi derslere girebildiği görülmektedir (Küçükdoğru, 2011: 94).

Eğitici personelin büyük kısmı, bir eğiticide bulunması gereken nitelikleri de taşımamaktadır. Emniyet Teşkilatında kişilerin, “talim” ile değil, “tayin” ile eğitici yapıldığı, eğitimle hiç ilgisi olmayan bir emniyet personelinin, “iki satırlık bir yazı ile” bir anda “eğitimi” yapılması yakınılan bir konu olmuştur (Fındıklı, 2001: 21). Bu bağlamda, bu dersleri veren eğiticilerin donanımına bakılmaksızın, sadece kadro doldurma politikalarıyla belirlenmesinin açtığı

zararlar göz önüne alındığında Emniyet Teşkilatının kendi “topuğuna sıktığı” ileri sürülmüştür (Küçükdoğru, 2011: 85). Dolayısıyla, öğrencilere verilen insan hakları eğitimi istenen düzeyde ve nitelikte olmamaktadır. Özel bilgi ve beceriyi gerektiren insan hakları dersinde kesinlikle uzmanlaşmış personele ihtiyaç vardır.

PMYO’lardaki insan hakları dersleri ile ilgili diğer sorunlar şu şekilde sıralanabilir: insan hakları ders kitaplarının ve müfredatın yetersiz oluşu, eğitimin pratiğe dönüştürülmeden teorik düzeyde kalması, çeşitli materyal ve kaynak kitabın kullanılmaması, mesleki önyargıların yıkılmaması, okulların fiziki ve sosyal şartlarının yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar (Küçükdoğru, 2011).

PMYO’larda ve Polis Akademisinde insan hakları dersinde, uzun süre boyunca Kemal Başlar’ın yazdığı, Ankara Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları tarafından 2001 yılında yayımlanan *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri* başlıklı kitap okutulmuştur. Bu kitap, dersin eğitim boyunca yani 2 yıl süreyle haftada 2 saat verileceği, yani toplamda 112 saat okutulacağı göz önüne alınarak kapsamlı bir şekilde hazırlanmış, ancak kitap hazırlandıktan sonra dersin toplam 56 saat olarak planlandığı görülmüştür. 2005 yılı sonrasında yapılan yasal değişiklikleri takiben kitap yenilenmeyince bir kısım bilgiler güncelliğini de yitirmiştir. Ayrıca, kısa zaman içinde bu ders toplam 28 saate düşürülmüştür.

Öte yandan, PMYO’larda okutulan insan hakları dersi için standart olarak sadece yukarıda sözü geçen Başlar’ın kitabının okutulduğunu söylemek mümkün değildir. Bu derslerde eğitici olarak görev yapan kadrolu veya kadrosuz öğretim elemanları, meslek mensupları kendi usullerince, kendilerinin belirlediği çeşitli kitapları okutmaktadır. Bu kitaplarda birçok eksik ve hata bulunabilmektedir. Bazı okullarda ise herhangi bir ders kitabı bile önerilmekte, eğiticinin verdiği fotokopilerle insan hakları dersi işlenmektedir (Küçükdoğru, 2011: 97).

PMYO öğrencileri ile yapılan çeşitli çalışmalarda, polis adaylarına verilen insan hakları derslerinde farklı ve çeşitli materyallerin kullanılma oranının da düşük olduğu görülmektedir. Örneğin, Erdoğan’ın (2006), Balıkesir PMYO’nda öğrenim gören 333 öğrenciye yaptığı ankette yer alan “Okuldaki insan hakları dersinde kullanılan materyallerden (dergilerden) ne derece yararlandığına” ilişkin soruya, katılımcıların % 34,2’si az yararlandıkları, % 22,2’si ise hiç yararlanmadıkları şeklinde cevap vermiştir. Aynı ankette yer alan “Okuldaki insan hakları dersinde kullanılan materyallerden (teksirlerden) ne derece yararlandığına” ilişkin soruyu katılımcıların % 39,4’ü az yararlandıkları, % 20,6’sı hiç yararlanmadıkları şeklinde cevaplamıştır. Dolayısıyla öğrenci merkezli eğitim araçlarının bulunmaması, sunulan insan hakları eğitim programının pratikten uzak, monoton ve amaca yönelik olmayan “klasik bir yapıya” sahip olduğunu göstermektedir (Küçükdoğru, 2011: 99).

Son olarak, Türkiye’de insan hakları alanında hem polislerin zihninde hem de polise yönelik bazı önyargıların oluştuğu, eğitim faaliyetleri sırasında bu önyargılarla mücadele edilmesinden ziyade bunların adeta pekiştirilmesinin sağlandığı görülmektedir. Bu önyargılar, insan hakları eğitimi alan aday polis memurlarında, eğitime karşı bir direnç oluşturmaktadır. Örneğin insan haklarının, Batıda sınıflar arası toplumsal ve siyasal mücadelenin sonucu olarak ortaya çıktığı tezine dayanarak insan haklarının evrensel değil yerel değerleri yansıttığı dile getirilmekte ve buna göre uluslararası insan hakları sözleşmeleri batı merkezli siyasal kültürün ürünleri olarak kavranmaktadır (Arslan, 2001: 64). Benzer şekilde genel olarak polis memurlarının kafalarında potansiyel suçlu tipleri belirlenmiştir. Dolayısıyla eğitimlerde bu önyargıların üzerine gidilmediği sürece, beklenen yararlar da ortaya çıkmamaktadır.

2.2.2. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun (TİHEK) İnsan Hakları Eğitimi Faaliyetleri

Türkiye’nin AB’ye adaylık süreci boyunca hazırlanan ilerleme raporlarında, insan haklarının kurumsallaşması açısından en çok vurgulanan konulardan biri, Paris Prensiplerine uygun bağımsız bir kurumsal yapının oluşturulması olmuştur. 1990’lı yıllardan itibaren insan haklarının kamu yönetiminde kurumsallaşması yönünde biriken deneyimlerin de bir sonucu olarak, ilk defa 2012 yılında Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK) adı altında belli yönlerden özerk bir “kamu insan hakları örgütü” kurulmuştur. Bu tecrübe, 2016 yılında Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun (TİHEK) kurulma sürecini de hızlandırmıştır.

2014 yılında “İşkenceye Karşı BM Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol (OPCAT)” kapsamında ulusal önleme görevinin Bakanlar Kurulu kararıyla TİHK’e verilmesinin ardından, AB ile devam eden müzakereler çerçevesinde kurulması öngörülen ayrımcılıkla mücadele kurumunun TİHK ile birleştirilmesi gündeme gelmiştir. Böylece mevcut kurumun yeniden yapılandırılmasıyla TİHK lağvedilerek, TİHEK oluşturulmuştur. 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu’na göre, başbakanlıkla ilişkili olarak kurulan kurumun esas görevi Türkiye’de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Ülkedeki insan hakları ihlallerini önleme ve bunlarla mücadele etme hedefiyle çalışması öngörülen kurum, insan hakları ihlalleriyle ilgili şikayetleri değerlendirerek harekete geçmektedir. Kurum uluslararası düzeyde kendi çalışma alanında var olan kurumlarla ilişki kurabilmekte, taraf olunan insan hakları sözleşmelerine uyumu takip etmektedir. Böylece TİHEK, temellerini uluslararası insan hakları hukukundan alan ve bu hukukun ulusal düzeyde uygulanmasını sağlayacak “3 kurum modeli”ni bünyesinde toplamış sayılmaktadır. Adı geçen kanunda kurumun insan hakları eğitimiyle ilgili görevleri şu şekilde sayılmıştır (TİHEK, 2017; 2019a):

- a) İnsan hakları ve ayrımcılıkla mücadele konularında kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunda duyarlılığı geliştirmek,
- b) Millî eğitim müfredatında bulunan insan hakları ve ayrımcılık yasağıyla ilgili bölümlerin hazırlanmasına katkıda bulunmak,
- c) İnsan haklarının korunması, ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve toplumdaki eşitlik anlayışının geliştirilmesine yönelik olarak üniversiteler ile ortaklaşa faaliyetlerde bulunmak,
- d) Yükseköğretim Kurulunun eşgüdümünde üniversitelerin insan hakları ve eşitlik ile ilgili bölümlerinin kurulmasına ve insan hakları ve eşitlik öğretimine dair müfredatın belirlenmesine katkıda bulunmak,
- e) Kamu kurum ve kuruluşlarının meslek öncesi ve meslek içi insan hakları ve eşitlik eğitimi programlarının esaslarının belirlenmesine ve bu programların yürütülmesine katkıda bulunmak,
- f) İnsan haklarının korunması ve ayrımcılıkla mücadele kapsamında faaliyet yürüten kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, meslek kuruluşları ve üniversitelerle işbirliği yapmak.

Özetle, TİHEK insan haklarının korunması, geliştirilmesi, ayrımcılıkla mücadele konularında insanları bilinçlendirme, insan haklarına saygı anlamında toplumsal farkındalığı geliştirme amacıyla eğitim faaliyetleri yürütecektir. Kurum, insan hakları eğitimi-öğretimi ve araştırma programlarının geliştirilmesi için ilgili kuruluşlarla işbirliği yapabilecek ve bu programların okul, üniversite ve meslek çevrelerinde uygulanmasına katkı sağlayabilecektir (TİHEK, 2017).

TİHEK yapılanması içinde insan hakları eğitimiyle ilgili birimler ve bu birimlerin konuyla ilgili görevleri şu şekildedir (TİHEK, 2017):

- *İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Birimi:* İnsan hakları bilincinin yaygınlaştırılması için kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunda duyarlılığı geliştirmek; milli eğitim müfredatında bulunan insan haklarıyla ilgili bölümlerin hazırlanmasına katkıda bulunmak; insan haklarının korunması ve toplumdaki eşitlik anlayışının geliştirilmesine yönelik olarak üniversiteler ile ortaklaşa faaliyetlerde bulunmak; Yükseköğretim Kurulunun eşgüdümünde üniversitelerin insan hakları ve eşitlik ile ilgili bölümlerinin kurulmasına ve insan hakları ve eşitlik öğretimine dair müfredatın belirlenmesine katkıda bulunmak; kamu kurum ve kuruluşlarının meslek içi ve öncesi insan hakları eğitim programlarına katkıda bulunmak.
- *Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Birimi:* Ayrımcılıkla mücadele konusunda kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirme ve eğitim yoluyla kamuoyunda duyarlılığı geliştirmek; milli eğitim müfredatında bulunan ayrımcılık yasağıyla ilgili bölümlerin hazırlanmasına katkıda bulunmak; ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve toplumdaki eşitlik anlayışının geliştirilmesine yönelik olarak üniversiteler ile ortaklaşa faaliyetlerde bulunmak; Yükseköğretim Kurulunun eşgüdümünde üniversitelerin eşitlik ile ilgili bölümlerinin kurulmasına ve eşitlik öğretimine dair müfredatın belirlenmesine katkıda bulunmak; kamu kurum ve kuruluşlarının meslek öncesi ve meslek içi eşitlik eğitimi programlarının esaslarının belirlenmesine ve bu programların yürütülmesine katkıda bulunmak.
- *İnsan Kaynakları ve Destek Hizmetleri Birimi:* Kurum personeline eğitim vermek.

Görüldüğü gibi, TİHEK’in eğitim konuları 3 ana başlıkta sınıflandırılmış olmaktadır. Bunlar insan hakları, ayrımcılıkla mücadele ve TİHEK’in yapısı, işleyişi, görev ve yetkileri şeklindedir. Bu konuların biri veya birkaçında asgari 40 saat insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele eğitimi alanlara, Kurum tarafından katılım belgesi verilmektedir. Sayılan eğitimler kurum personeli tarafından sağlanabileceği gibi insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele eğitimcileri tarafından da verilebilmektedir. Buna ek olarak TİHEK, kamu kurum ve kuruluşlarının meslek öncesi ve meslek içi eğitim programlarında da insan hakları eğitimleri vermektedir (TİHEK, 2019a).

Öte yandan, TİHEK’in kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesini hedefleyen çeşitli projeler, hem hak eğitimleri içermekte hem de kurumun insan hakları eğitimi faaliyetlerini dolaylı olarak etkilemektedir. AB üyelik sürecinde Türkiye’nin mevzuat ve uygulamalarının, AB Direktifleri başta olmak üzere AB içtihatlarıyla uyumlaştırılması amacıyla Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamında gerçekleştirilen projelerden biri, doğrudan TİHEK tarafından yürütülmektedir. IPA çerçevesinde “Temel Haklar Alt Alanı” kapsamında TİHEK’in yararlanıcı olduğu, 4.3 milyon Euro bütçeli *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi Projesi* kabul edilmiştir. Söz konusu projeye, BM Kalkınma Programı (UNDP) da ortaktır. Proje etkinlikleri 2019 yılının ikinci yarısında başlamıştır. Faaliyetler arasında ulusal ve uluslararası mevzuat ile kuruma verilen görevlerin AB standartları bağlamında etkili bir şekilde hayata geçirilmesini ve insan hakları konusunda kamuoyunda farkındalık yaratmayı hedefleyen faaliyetler yanında, kurum personeline yönelik eğitimler de yer almaktadır.

TİHEK’in faaliyet raporlarında ulaşılabilen insan hakları eğitimi faaliyetlerini şu şekilde sıralayabiliriz (TİHEK, 2017; 2019a; 2019b; 2019c):

TİHEK’in yürüttüğü ya da ortağı olduğu projelerdeki insan hakları eğitimleri

- *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvurunun Desteklenmesi Ortak Projesi* kapsamında TİHEK eğitimler düzenlemiştir. Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru sistemini desteklemek ve gelişmesini sağlamak hedefini taşıyan ve Aralık 2018’de biten bu 3 yıllık projenin paydaşları Yargıtay, Danıştay, Adalet Bakanlığı, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Türkiye Barolar Birliği ve Adalet Akademisidir. Proje kapsamında yüksek yargı kurumları, ilk derece mahkemelerinde çalışan hakim ve savcılar ile barolara kayıtlı avukatlarla birlikte çalışmalar yürütülmüştür. TİHEK uzmanlarının da katıldığı içtihat uyumlaştırma, kapasite geliştirme, Avrupa kurumları ile işbirliği geliştirme ve kamuoyunda farkındalık artırma çalışmaları çerçevesinde yuvarlak masa toplantıları, içtihat forumları, konferanslar ve eğitimler düzenlenmiş, yayınlar hazırlanmış, çalışma ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.
- *Demokrasi Kuşağı II-Temel Eğitim Kurumlarında Demokrasi Kültürünün Güçlendirilmesi Projesinin* aktif katılımcılarından biri TİHEK’tir. Bu proje AB ve Avrupa Konseyi ortak finansmanı ile MEB Temel Eğitim Genel Müdürlüğü iş birliğiyle yürütülmektedir. Projenin süresi 36 aydır; pilot okullar, yerel topluluklar, yerel sivil toplum kuruluşları ve uzmanlar projenin paydaş grubunu oluşturmaktadır. Projenin genel hedefi temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra evrensel temel değerlere karşılık gelen bir demokratik okul kültürünü eğitim sistemine dahil etmek olarak belirlenmiştir. TİHEK proje kapsamında, yönlendirme toplantılarına katılmakta, proje hedeflerine ulaşılmasına yönelik görüş ve tavsiyeler iletmektedir.
- *Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Kötü Muameleyle Mücadele Eğitim Programı* kapsamında TİHEK eğitimler vermektedir. Proje kapsamında polis memurlarına, askeri personele, sağlık çalışanlarına, kamu görevlilerine ve özgürlüğünden mahrum bırakılan kişilerle ilişkili olabilecek her türlü personele, işkence ve kötü muamele yasağı hakkında bilgi ve eğitim vermektedir. Örneğin 7-9 Kasım 2018 tarihleri arasında Kızılcahamam’da “Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Kötü Muamele ile Mücadele” başlığıyla düzenlenen eğitim programına Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevki-fevleri Genel Müdürlüğü; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü; İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, EGM ve Jandarma Genel Komutanlığı; Sahil Güvenlik Komutanlığı; Ticaret Bakanlığı Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü ve Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü bünyesinde görev yapan kamu yöneticileri katılmıştır. Programa katılan kamu personelinin Türkiye’nin farklı bölgelerinde görev yapıyor olmasına dikkat edilmiştir. Bu kapsamda eğitime 130’a yakın alıkonulma merkezi idarecisinin katılımı da sağlanmıştır. Eğitimde BM İşkence ve Kötü Muamelenin Önlenmesine İlişkin Sözleşme ve OPCAT; TİHEK’in bu kapsamda yaptığı ziyaretler, tespit ve tavsiyeleri ile kuruma yapılan başvuruların yoğunlaştığı konular, başvuruların inceleme usulü; işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin Anayasa Mahkemesi içtihatları; BM İşkenceye Karşı Komite kararları ve uygulamaları; işkence ve kötü muamele yasağına ilişkin AİHM içtihatları; uygulamada hak temelli yaklaşım; Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamelenin veya Cezanın Önlenmesi Komitesinin (CPT) ve Avrupa Konseyinin alıkonulma merkezleriyle ilgili standartları; psikiyatri merkezlerinde işkence ve kötü muamelenin önlenmesi ve alıkonulma merkezlerinde hassas gruplar konularında sunumlar yapılmış; 3 gün süren eğitimin son gününde alıkonulma merkezlerinde işkence ve kötü muamelenin önlenmesine dair bilgi ve deneyim paylaşımı ve çözüm önerileri tartışılmıştır.

- TİHEK’in “Alıkonulma Merkezleri İdarecilerinin Eğitimi ve Bilinçlendirilmesi Eylem Planı” kapsamında ceza infaz kurumları, nezarethaneler, huzurevleri, geri gönderme merkezleri gibi alıkonulma merkezlerinde işkence ve kötü muamele yasağı konusunda farkındalık oluşturmak amacıyla yöneticilere yönelik eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri düzenlenmiştir. 2018 yılının güz aylarında gerçekleştirilen bu eğitim ve bilinçlendirme programı, hizmet içi eğitim kapsamında verilen insan hakları eğitiminden farklı olarak, adı geçen eylem planı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.
- TİHEK, 2019 yılında, *Umuda Açılan Kapı Projesinde* proje ortağı olarak eğitimlere katılmıştır. Proje ile 0-3 yaş aralığında çocuğu bulunan tutuklu ve hükümlü anneler ve çocuklarına eş zamanlı eğitim vermek, anneleri çocuklarının gelişim özellikleriyle ilgili bilgilendirmek, etkili iletişim kurmalarını sağlayacak beceri, tutum ve materyal geliştirmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Hayriye Ethem Turhanlı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğretmenlerinin hazırladıkları ve uyguladıkları 1 yıllık projenin hedef kitlesini, Ankara Sincan Kadın Ceza ve Tutukevinde bulunan tutuklu ve hükümlü, 0-3 yaşında çocuğu bulunan anneler ve çocukları oluşturmuştur. Proje kapsamında çocuklar ve anneleriyle bir grup oluşturularak eğitim verilmiştir. Haftada bir gün yapılan bu uygulamalara, TİHEK personeli katılmış, gözlem ve değerlendirmelerle katkıda bulunmuştur.

TİHEK’in kamu personeline yönelik insan hakları eğitimleri

- Şubat 2017 tarihinde Maliye Bakanlığı Defterdarlık Uzman Yardımcılarına “Uyum ve Mesleki Eğitim” kapsamında TİHEK personeli tarafından idari ve adli hak arama yolları ile kurumun çalışma usul ve esasları hakkında eğitim verilmiştir.
- Nisan 2017 tarihinde Hazine Müsteşarlığında aday memur statüsündeki personele yönelik aday memur eğitimi kapsamında insan hakları kuramı, insan haklarının tarihsel süreçte gelişimi ve insan haklarının korunmasıyla görevli ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar konusunda eğitim verilmiştir. Yine aynı kapsamda Temmuz 2018’de de, Hazine Müsteşarlığında göreve başlamış ve başlayacak olan aday memurlara insan hakları tarihi, insan haklarının genel teorisi ve insan hakları koruma mekanizmalarına ilişkin bir insan hakları eğitimi verilmiştir.
- Haziran 2017 tarihinde Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı personeline insan hakları konusunda insan hakları olgusunun özelliklerini, gelişimini ve ulusal ve uluslararası düzeyde insan haklarının korunmasını ele alan bir eğitim verilmiştir. Ayrıca, TİHEK’in yapısı, görev ve yetkileri ile idari ve adli hak arama yolları anlatılmıştır.
- Kasım 2017 tarihinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı aday memur temel eğitimi kapsamında, TİHEK personeli tarafından insan hakları teorisi ve uygulaması ile hak arama yolları konulu bir eğitim verilmiş; kurumun görev ve yetkileri hakkında da bilgilendirme yapılmıştır. Ocak 2018 tarihinde de, yine Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına göreve başlamış ve başlayacak olan aday memurlara yönelik olarak insan hakları tarihi, insan haklarının genel teorisi ve insan hakları koruma mekanizmalarına ilişkin bir insan hakları eğitimi verilmiştir.
- 2019 yılının Ocak ve Şubat aylarında, Göç İdaresi Genel Müdürlüğünde göreve başlamış ve başlayacak olan aday memurlara insan hakları tarihi, insan haklarının genel teorisi, insan hakları koruma mekanizmaları ve ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin insan hakları ve eşitlik eğitimi verilmiştir.

- Mart 2019’da yine aday memur eğitimleri kapsamında Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinde göreve başlamış olan uzman yardımcılarında insan hakları tarihi, insan haklarının genel teorisi ve insan hakları koruma mekanizmalarına ilişkin eğitim verilmiştir.
- Eylül 2019 tarihinde, 107. dönem kaymakam adaylarına hizmet içi eğitim programı kapsamında insan hakları, insan haklarının ulusal düzeyde korunması ve koruma mekanizmaları konusunda eğitim verilmiştir.
- Ekim 2019’da Kültür ve Turizm Bakanlığı aday memur eğitimi kapsamında, telekonferans sistemiyle 310 aday memura insan hakları konusunda eğitim verilmiştir.
- Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Ankara Personel Eğitim Merkezi tarafından 10 Aralık Dünya İnsan Hakları Günü dolayısıyla düzenlenen programda, hizmet içi eğitim gören infaz ve koruma memurlarına yönelik sunumlar yapılmıştır.
- TİHEK kendi personeline yönelik olarak da insan hakları eğitimi programları düzenlemektedir. Örneğin, 23-27 Ocak 2019 tarihinde Antalya’da kurum çalışanlarına ayrımcılık yasağı eğitimi verilmiştir.

TİHEK’in katıldığı uluslararası insan hakları eğitimleri

- Leiden Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hollanda Helsinki Komitesi ve Lahey Yerel Yönetişim Akademisi tarafından yürütülmekte olan ve 2017-2020 yıllarını kapsayan “MATRA RoLT- Hukukun Üstünlüğü Eğitim Programı” kapsamında AB’ye aday ve potansiyel aday ülkeler ile komşuluk politikası kapsamında yer alan bazı ülkelerde (Türkiye, Arnavutluk, Bosna Hersek, Gürcistan, Karadağ, Kosova, Makedonya, Moldova, Sırbistan ve Ukrayna), hukukun üstünlüğü alanında kurumsal kapasite gelişimine katkıda bulunmayı amaçlayan eğitimler, panel ve konferanslar, çalışma ziyaretleri düzenlenmiştir. Bu kapsamda 11-20 Nisan 2018 ve 15-24 Mayıs 2019 tarihlerinde Lahey’de düzenlenen insan hakları ve azınlıklar konulu eğitimlere TİHEK’i temsilen uzmanlar katılmıştır.
- 4-8 Haziran 2018 tarihinde Finlandiya’nın Başkenti Helsinki’de yapılan “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Akademisi”ne TİHEK uzmanları katılmıştır. Ulusal insan hakları kurumlarına yönelik bilgi ve deneyim paylaşımı amacıyla Avrupa Ulusal İnsan Hakları Kurumları Ağı (European Network of National Human Rights Institutions-ENNHRI) ve AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (Office for Democratic Institutions and Human Rights-ODIHR) işbirliğiyle 2014’den bu yana her yıl düzenlenen bu akademi, bir eğitim programı anlamına gelmektedir. Örneğin 2018 yılında 26 ülkeden temsilcinin katıldığı bu eğitim programında ulusal insan hakları kurumlarına rehberlik eden Paris Prensiplerine, insan hakları savunucularının karşılaştıkları insan hakları ihlalleri ve daralan demokratik alanlara ve insan hakları kurumlarına ve insan haklarının yasal düzeyde korunmasına ilişkin kapsamlı sunumlar yapılmıştır.

TİHEK’in insan hakları eğitimiyle ilgili diğer faaliyetleri

- TİHEK’in insan hakları alanına farkındalık artırıcı etkinlikler olarak düşünülen bazı çalışmaları da insan hakları eğitimiyle doğrudan ilgilidir. Örneğin, 2019’da 10 Aralık Dünya İnsan Hakları günü etkinlikleri kapsamında ülke genelinde ilköğretim öğrencileri için “İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Bağlamında Anne, Baba ve Yaşlı Hakları” konulu resim ve şiir yarışması, ortaöğretim ve lise öğrencileri için “İnsan

Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Bağlamında Anne, Baba ve Yaşlı Hakları” konulu resim, kompozisyon ve şiir yarışması düzenlemiştir.

- TİHEK, insan hakları alanında eğitim ve farkındalığın arttırılması amaçlı, özellikle özel gün ve haftalara odaklanan çeşitli broşür ve afişler hazırlamakta, bunları dağıtmaktadır.

TİHEK’in sivil toplum örgütlerine yönelik insan hakları eğitimleri

- Ağustos 2017 tarihinde Türkiye Gençlik Vakfı (TÜGVA) eğitim kampında katılımcı öğrencilere TİHEK personeli tarafından insan hakları teorisi, insan haklarının tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümler ile hak arama yollarının ulusal ve uluslararası boyutlarına ilişkin eğitim verilmiştir. Ayrıca seçme ve seçilme hakkına ilişkin Anayasa Mahkemesi kararları ışığında atölye çalışması gerçekleştirilmiştir.
- Ekim 2019 tarihinde, Özel Engelli Bakım Merkezleri Derneği tarafından İzmir’de düzenlenen bir toplantıda yaklaşık 120 bakım merkezi yöneticisine, TİHEK’in görevleri (insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, ayrımcılıkla mücadele ve UÖM) ile engelli bakım merkezlerinde insan hakları standartları konusunda sunum yapılmıştır.

2.3. Türkiye’de İlköğretim ve Ortaöğretimde İnsan Hakları Eğitimi

İnsan hakları eğitiminin, özellikle temel hak ve özgürlüklerle ilgili eğitimin küçük yaştan itibaren başlaması gerektiği genel kabul görmektedir. Böylece, bireylerin haklara yönelik davranış ve tutumlarının kalıcı olmasının sağlanacağı öngörülmektedir (Karatekin vd., 2012). Çocukluk döneminde bireyler, diğer davranışların yanında dayanışma ve farklı bireylerin düşüncelerine saygı duyma davranışlarını kazanabilir ancak, hak soyut bir kavram olduğundan çocukların insan haklarını bütünüyle kavramaları zor olabilir. Bu nedenle insan hakları eğitiminin kademe kademe ilerlemesi gerektiği düşünülmektedir (Merey ve İşler, 2018: 101). İlk ve ortaöğretim düzeyinde insan hakları eğitiminde öncelik; tüm öğrencileri haklarından haberdar etmek, bu hakların evrensel düzeyde her bir birey için geçerli olduğu fikrini öğrencilere kavratmak, bu hakların öğretilmesi ve uygulanmasını sağlayan ulusal ve uluslararası belgelerin, kuruluşların olduğunu öğretmek, temel insan hak ve özgürlüklerine ilişkin ihlallerin önlenmesini sağlayacak alternatif stratejiler geliştirmek ve bu konuda öğrencilere olumlu bir tutum kazandırmak gibi amaçlar olmalıdır (Oğuşgil, 2008). Özetle, insan hakları eğitimi, eğitim sürecinin en başından yani çocukluktan başlamalıdır. İnsan hakları eğitiminin kademe kademe ilerleyerek ergenlik döneminin sonuna kadar evrensel yönü de vurgulanarak sürdürülmesi gerekmektedir.

İnsan hakları eğitimi temelinde okul-öğretmen ve demokrasi ilişkisi çokça ele alınmıştır. Okul, çocukların ailede kazandığı demokratik değerleri geliştirebilecek en önemli kurumlardan biri olarak kabul edilir. Tibbits’e göre (2002), okul ortamında çok çeşitli yollarla ve oldukça geniş deneyimler edinerek eğitim yapma olanağının olması da okullara demokrasi eğitimi açısından ayrı bir değer katmaktadır. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi açısından okula bir başka değer katan özellik de onun “dengelenmiş bir toplumsal çevre” olmasıdır. Bu çevre öğrencinin kendi çevresel sınırlılıklarından kurtulduğu, yeni arkadaş grupları edindiği, kitaplıklar, spor alanları vb. değişik ortamlarla deneyimlerinin geliştiği bir alana olarak kabul edilir (Büyükkaragöz, 1994). Okullarda, ancak öğretmenler insan hakları ve demokrasi ile ilgili bilgi, beceri ve değerleri kendi demokratik tutumlarıyla birleştirerek öğrenciyi sunabildikleri zaman, bu değerlerin gelişebileceği de açıktır (Gözütok, 1995).

Günümüzde insan hakları ve demokrasi konusunda etkin ve duyarlı bireyler yetiştirmek bağlamında akla gelen ilk ders, doğal olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi olmak-

tadır. Öte yandan, hem dünya ülkelerinde hem de Türkiye’de vatandaşlık eğitimi, zorunlu temel eğitime ilişkin en çok tartışılan konulardan biridir (Güven, 2011). Bu kapsamda ele alındığında, insan hakları eğitimi her şeyden önce yurttaşın öznesi olduğu tüm hak ve özgürlükler konusunda doğru bilgilendirilmesi için gerekli sayılmaktadır. Bu eğitimi alan öğrencinin 21. yüzyılda temel demokratik değerlerle donanmış, çevresindeki insanlara saygılı, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerisine sahip, grup içerisinde kendini ifade edebilen, sosyal hayatında etkin, haklarını ve sorumluluklarını bilen bir birey olması beklenmektedir (Göz, 2010).

Türkiye’de insan hakları eğitiminin ulusal hukuktaki ilk dayanağı Anayasa’dır. Anayasa’nın ikinci maddesi “insan haklarına saygı” ilkesine yer vermiştir. Ayrıca Anayasa’nın 42. maddesinde “eğitim ve öğretim hakkı ve ödevi”nden başka, Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 2/2 maddesinde, milli eğitimin temel amacı olarak “bireyleri hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirme(k)” ifadesi bulunmaktadır.

İnsan hakları eğitimi, her şeyden önce bu tür bir eğitim için sağlıklı bir zemin hazırlanmasıyla mümkündür. Bu çerçevede uzmanlar “okul ethosu”nun öneminden bahsetmektedir. Okul kültürü kavramıyla ilişkili olan okul ethosu, genel olarak, okuldaki her türlü davranış, etkileşim ve etkinliğin oluşturduğu ve daha çok duyuşsal olarak algılanan atmosfer olarak tanımlanır. Okulda yapılan insan hakları eğitiminin okul ethosu dışındaki diğer önemli unsurları müfredat, ders kitabı ve öğretmendir. Türkiye’de insan hakları dersini veren öğretmenlerin görüşleri ekseninde yapılan çalışmalarda, çoğu sosyal bilgiler öğretmeni olan ilgili öğretmenlerin kendilerini bu konuda yeterli hissetmediği görülmektedir (Kepenekçi, 2005). Yine öğretmenlerin motivasyon, bilgi ve beceri sağlayacak bir insan hakları eğitimi süreci için gerekli olduğu düşünülen öğrenci-merkezli etkileşimsel yöntemleri kullanmadığı ortaya çıkmaktadır.

2.3.1. İnsan Hakları Dersinin Türkiye Eğitim Sistemi İçindeki Serüveni

Türkiye’de eğitim sistemi içerisinde değişik adlarla kendisine yer bulan vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi, Tevhid- i Tedrisat Kanununun kabulü ile başlayan 1927 yılına kadar uygulamada olan öğretim programında “Malumat-ı Vataniye”, 1927-1930 yılları arasında “Vatani Malumat”, 1930-1939 arasında uygulanan programda “Yurt Bilgisi”, 1948 programında “Yurttaşlık”, 1968’den sonra ise “Vatandaşlık Eğitimi” adıyla verilmiştir. “Yurttaşlık Bilgisi” dersi, 1949-1970 tarihleri arasında 1., 2. ve 3. sınıfların öğretim programında birer saat olarak okutulmuştur (Gülmez, 2001). 1968’den 1995 yılına kadar “Vatandaşlık Bilgisi” olarak verilen ders, 1996 yılında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” adını alarak ilköğretim 8. sınıflarda okutulmaya başlanmıştır (Gömleksiz ve Kılınç, 2013; Sağlam ve Hayal, 2015).

1995-2004 yıllarını kapsayan BM İnsan Hakları Eğitimi On Yılı çerçevesinde, 1998’de İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi’nin oluşturulmasının ardından ilköğretim 7 ve 8. sınıflara “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” ve 10. sınıflara da seçmeli “Demokrasi ve İnsan Hakları” derslerinin konulması, insan hakları eğitiminin ulusal düzeyde güçlendirilmesi çabalarının bir parçası sayılmıştır. 1997-1998 eğitim öğretim yılından itibaren 7. ve 8. sınıflarda haftada 1 saat olarak verilen ders, İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığının 1995’te imzaladığı protokol gereği hayata geçirilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ayrıca “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersinin yanı sıra, liseler için “İnsan Hakları ve Demokrasi” dersinin taslak ve içeriğini hazırlamış ve bunların seçmeli ders olarak okutulmasına karar vermiştir. Bu gelişmeler insan haklarının bağımsız bir ders olarak programda yer alması yönünde atılan ilk adımlar olarak değerlendirilebilir.

2005 yılında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi programdan çıkarılmış; Talim ve Terbiye Kurulunun 3 Kasım 2006 tarihli, 11227 sayılı kararıyla bu derste yer alan konuların bir kısmı Sosyal Bilgiler, bir kısmı ise İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğretim programına dahil edilmiştir (Sabancı, 2008). Bu değişiklikler Talim ve Terbiye Kurulunun 2003 yılından itibaren ilköğretim programlarıyla ilgili yaptığı çalışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Hazırlanan yeni ilköğretim programlarının 1-5. sınıf programları, 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren Türkiye genelinde uygulamaya konulmuş; 6, 7 ve 8. sınıfların öğretim programları ise 2005-2006 öğretim yılında pilot olarak uygulanmıştır. Bu şekilde 2008-2009 eğitim-öğretim yılı itibariyle ilköğretim müfredatının tamamı yenilenmiş olmaktadır (Oğuşgil, 2008).

2008-2009 öğretim yılından itibaren insan hakları konuları, ara disiplin şeklinde ilköğretim müfredatının geneline yayılarak öğretilmeye başlanmış; daha sonra bu uygulamaya 2011-2012 öğretim yılında son verileceği duyurulmuştur. 2010-2011 öğretim yılından itibaren 8. sınıflara yönelik uygulamaya konulan vatandaşlık ve demokrasi eğitimi, öğretim programı içinde hem bir ders hem de bir ara disiplin olarak yer almaya devam etmiştir (Kondu ve Sakar, 2013). Nihayetinde 2015-2016 öğretim yılından beri vatandaşlık eğitimi, ilköğretim programında 4. sınıfta “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” adıyla, zorunlu ve 2 ders saati şeklinde verilmektedir (Oktay ve Unutkan, 2007; Kepenekçi, 2000).

2011-2015 döneminde AB ve Avrupa Konseyi ortak projesi olarak geliştirilen *Demokratik Vatandaşlık Eğitimi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi* ile özellikle ilk ve orta öğretimde demokrasi kültürü ve insan haklarına ilişkin farkındalığın yerleştirilmesi amacına yönelik çeşitli eğitim faaliyetleri yürütülmüştür. 2015-2016 öğretim yılında ilkokul 4. sınıflarda okutulmak üzere müfredata eklenen “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersinin geliştirilmesi bu projenin en önemli çıktısı olarak görülebilir (Kalem, 2019: 60).

Bugün mevcut eğitim sistemine bakacak olursak, 2018-2019 eğitim öğretim yılında yenilenen haliyle ilköğretim programlarında, ilkokul 4. sınıflardaki “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersinin yer almaya devam ettiği görülmektedir. Ayrıca 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren geçerli olan Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Programına göre “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi Fen Liselerinde ve Anadolu Liselerinde 9, 10, 11 ve 12. sınıflar için seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Sosyal Bilimler Liselerinde ise “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi 9. sınıflar için seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Güzel Sanatlar Liselerinde 9, 11 ve 12. sınıflarda; Spor Lisesinde ise 11 ve 12. Sınıflarda, yine bu ders, seçmeli dersler arasında bulunmaktadır. Son olarak, Anadolu İmam Hatip ve Uluslararası İmam Hatip Liselerinde de seçmeli dersler arasında yer almaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018).

Milli Eğitim Bakanlığı belgelerinde “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersinin amacı şu şekilde açıklanmaktadır (2015): “Öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında; insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Dersin bir diğer amacı da öğrencilerin bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerini sağlamaktır. Böylelikle öğrenciler haklarını öğrenecek ve talep edecekler, bunlara ilişkin etik değerlendirme yapabileceklerdir.” Dersin içeriği sırasıyla “insan olmak; hak, özgürlük ve sorumluluk; adalet ve eşitlik; uzlaş; kurallar; birlikte yaşama” konularını kapsamaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018).

2.3.2. İnsan Hakları Dersine İlişkin Değerlendirmeler

Adı zaman içinde değişse de, son haliyle “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersi hakkında pek çok bilimsel çalışma yapıldığını ve çoğu zaman tartışmalara konu olduğunu,

görüyoruz. Bu çalışmalara bakıldığında, dersin evrensel insan hakları ilke ve değerlerin kavratılması ve insan haklarını bilincinin benimsetilmesi açısından zayıf ve niteliksiz bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

“İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersine ilişkin çalışmalar dersin öğretim programını ve uygulamasını inceleyen çalışmalar, dersin kazanımlarının gerçekleşme düzeylerini inceleyen, yani etkilerini ele alan çalışmalar ve genel olarak okulda ve ailede insan hakları ve demokrasi eğitimini inceleyen çalışmalar olarak sınıflandırılabilir. Bu bilimsel çalışmaların büyük bir kısmı dersi veren öğretmenlerle görüşmelere dayanan araştırmalardır. Örnek olarak Arıkan’ın (2002) öğretmen görüşlerine göre vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi eğitim programını; Kıvanç’ın (2003), öğretmen görüşlerine göre Avrupa Konseyi İnsan Hakları Eğitimi Tavsiye Kararları çerçevesinde ilköğretim insan hakları eğitimi sürecini; Ersoy’un (2007) sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşlerini ve Sağlam ve Hayal’in (2015) sınıf öğretmenlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersinin ilköğretim 4. sınıfta yer almasına ilişkin görüşlerini incelediği çalışmalar vardır. Yine, Gürel (2016) ile Ulusoy ve Erkuş (2016), karşılaştırmalı bir biçimde sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu derse yönelik görüşlerini farklı açılardan incelemiştir. Dersin kazanımlarıyla ilgili olarak Özbek’in (2004) vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ders amaçlarının gerçekleşme düzeyini; Kaya’nın (2006), ilköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinde yer alan kavramların kazanılmışlık düzeyini incelediklerini görüyoruz.

İlköğretim ve ortaöğretimde vatandaşlık ve insan hakları eğitimine ilişkin yapılan diğer çalışmalar arasında Mulhan’ın (2007) ilköğretim 7. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi kavramlarının öğrenilmesinde sosyal, ekonomik ve kültürel faktörler ile eğitim-öğretim uygulamalarının etkilerini; Koç’un (2007) ilköğretim 7. sınıflarda vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinde öğrenciye kazandırılması amaçlanan evrensel değerlere ilişkin tutumlar üzerinde öğretim sürecinin etkisini ve Karataş ve Som’un (2015) bir bütün olarak Türkiye’de vatandaşlık eğitimini ele aldıkları çalışmalar sayılabilir.

Dersle ilgili olarak öğrencilerin görüşlerini ele alan çalışmaların daha az sayıda olduğu görülmektedir. Örnek verirse Balbağ, Gürdoğan-Bayır ve Ersoy (2017) “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersini öğretmenlerin yanı sıra öğrencilerin nasıl algıladığını çalışmışlardır. Toraman ve Gözütok (2014), ilköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programını inceledikleri çalışmada öğrencilerin vatandaşlık dersini gerekli bir ders olarak düşündükleri sonucuna ulaşmıştır. Ersoy (2016), vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencilerinin algısını incelediği çalışmada, araştırmaya katılan öğretmenlerin ve öğrencilerin büyük çoğunluğunun vatandaşlık ve demokrasi eğitiminin ihtiyaç olduğunu, programda ayrı bir ders olarak yer alması gerektiğini ve dersin saatinin yetersiz olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur.

Yukarıda sayılan çalışmalar içinde, dersin etkilerini görmek açısından öğrenci görüşlerinin incelendiği az sayıdaki çalışmanın ayrı bir yeri ve önemi olduğu açıktır. Güncel sayılabilecek, yeni tarihli bir çalışmada (Haçat ve Demir, 2017), ilköğretim 4. sınıf öğrencileriyle yapılan görüşmelerden yola çıkılarak varılan sonuçlar incelendiğinde, araştırmaya katılan tüm öğrencilerin net bir şekilde bu dersi almaktan mutlu olduklarını, birçok kavram öğrenerek yaşamlarında değişiklikler yaptıklarını belirttikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersinde öğretilen değerleri çoğunlukla anlamlandırarak açıklama yapabildikleri ve örnekler verebildikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, araştırmada verilen saygı, özgürlük, sorumluluk gibi kavramların daha çok davranışlara yansıtılması gerektiğini de dile getirmektedirler. Öğrencilerin, adalet ve eşitlik gibi

değerleri ise soyut oldukları için tanımlamaktan ziyade örneklerle somutlaştırarak anlamlandırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca öğrencilerin, çocuk hakları kavramını ilk kez bu derste duydukları ve artık bu haklar hakkında bilgi sahibi oldukları görülmektedir.

Dersle ilgili öğrenci görüşlerinin de değerlendirildiği bazı araştırmalara göre, ders sonunda elde edilen sonuçların hedefleri çoğu zaman karşılamadığı görülmektedir. Örneğin Çayır ve Bağlı’nın (2011) çalışmasında, öğrencilerin insan haklarını bilgi düzeyinde kavradıkları, ancak insan haklarıyla ilgili sorunların çözümüne dair umutsuzluk taşıdıkları ve çözüme yönelik eylemlerde bulunamadıkları saptanmıştır. Üste’nin (2007) çalışmasında ise İzmir ve Aydın’da okumakta olan 5. sınıf öğrencileri insan hakları bakımından temel olarak kabul edilebilecek kavramların okullarında tam anlamıyla oluşmadığını vurgulamaktadır. Yapılan başka bir çalışmada öğrencilerin derse ilişkin gördükleri sorunlar materyal, öğretmen ve ders kaynaklı sorunlar olarak ortaya konulmaktadır (Gürel, 2016). Bağlı’nın (2013) ara disiplin olarak verilen vatandaşlık ve insan hakları eğitimini öğrenci görüşlerine göre incelediği bir diğer çalışmada, öğrencilere göre, haklar detaylı bir şekilde işlenmemekte, öğrenciler için anlamlı olacak somut bilgiler aktarılmamaktadır. Bu sonuçlar, bir yandan da insan hakları eğitiminden beklenen duyuşsal ve davranışsal amaçların gerçekleşmediğini göstermektedir.

İnsan hakları dersi, yukarıda anlatıldığı gibi bir dönem müfredattan kaldırılmıştır. Erol’un (2018) yaptığı araştırmada da, bu dersin ortaokul öğretim programından çıkarılmasına ilişkin olarak sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda çalışmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenlerinin %95.45’inin, bu dersin tekrar ortaokul öğretim programı içerisine alınması gerektiğini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenler, dersin uygulamadan kaldırılmasının öğrencilerde demokratik tutum ve değerlerin öğrenilmesi ve içselleştirilmesi konusunda yetersizlikler yaratacağını düşünmektedir. Başka bir deyişle, öğretmenlerin çoğunluğu vatandaşlık ve insan hakları eğitiminin sosyal bilgiler ders programı içerisinde ara disiplin şeklinde verilmesini uygun bulmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bir kısmı bu dersin 4. sınıflara verilebileceğini belirtirken, büyük bir kısmı bu derse ait bazı içerik ve kavramların, 4. sınıf düzeyinde soyut düşünme becerisi tam olarak gelişmemiş öğrenciler için uygun olmayacağı ve dersin bu şekilde hedeflerine ulaşmayacağı şeklinde değerlendirmeler yapmıştır.

İnsan hakları dersi ile ilgili olarak öğrenci görüşlerine başvurulmuş diğer çalışmaların bulguları da benzer niteliktedir. Örneğin Baştürk de (2011) ilköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı kazanımlarını incelediği çalışmada, gerek milli eğitimin amaçları içinde gerekse ilköğretim vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programının amaçları arasında yer alan hak ve özgürlüklerini bilen etkin vatandaşlar yetiştirilmesi hedefine yönelik olarak, bu derste teorik bilgidен çok uygulamaya dönük sınıf içi veya sınıf dışı sosyal etkinliklere daha fazla yer verilmesi gerektiğini; diğer derslerle birlikte uygulamaya gidilmemesini; dersin kendi saati ve programına uygun bir şekilde uygulanması gerektiğini belirtmiştir.

Yukarıda sözü geçen araştırmaların dışında farklı sonuçlara ulaşan araştırmacılar da bulunmaktadır. Ülger (2013), vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ara disiplin alanı uygulamasını sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine göre incelediği çalışmasında, araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bölümünün bu eğitimin kazanımları ile ilgili olumlu görüşlere sahip olduklarını tespit etmiştir. Bu sonuç insan hakları ve vatandaşlık eğitimi konusunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin alan uzmanı olduğu düşünüldüğünde önemli bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Öte yandan aynı çalışmada, özellikle öğretim programlarında yer alan insan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplin alanı kazanımlarıyla ilişkili etkinlik sayısı, ara

disiplin alanı kazanımları için önerilen süre ve kazanımların nasıl ölçüleceği ile ilgili eksikliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca, insan hakları eğitimi için kullanılan ders kitapları pek çok sorun taşımaktadır. Örneğin, kitaplarda “haklar” yerine “ödevler” vurgulanmakta, özgürlüklerden bahsedildiği birçok durumda bunların nasıl kısıtlanacağı anlatılmaktadır (Çayır, 2003). İnsan haklarıyla ilgili sayılabilecek diğer ders kitaplarında da insan hakları bakımından bazı sorunlar vardır. Tarih Vakfı tarafından yürütülen *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi* kapsamındaki ders kitabı taramaları kitapların bilgi yanlışları içerdiğini, eleştirel bir bakışı geliştirmekten uzak olduğunu, metinlerde ayrımcı ve özcü ifadeler bulunduğunu göstermektedir (Çotuksöken, Erzan ve Silier, 2003).

Öte yandan Türkiye’de ders kitaplarının insan hakları açısından değerlendirilmesi güncelliğini çabuk yitiren bir çalışmadır; bilindiği gibi eğitim sistemi de müfredat da çok sık değiştirilmektedir. AKP öncesi dönemde, ders kitaplarındaki insan hakları tartışması, yoğun olarak, milliyetçilik eleştirisi ekseninde iken, AKP’yle birlikte, ders kitaplarında ve ders içeriklerinde Türk-İslam sentezinin Sünni Müslüman bir temelde yansıması ve cinsiyetçiliğin normalleştirilmesine ilişkin eleştiriler çoğalmıştır (Gezgin, 2013).

Genel bir sonuç olarak, insan hakları eğitiminin tek bir ders olarak verilmesinin, konu bütünlüğü ve odaklanma açısından yararlı olabileceği söyleyebiliriz. Ancak, diğer derslerdeki ve bir bütün olarak eğitim kurumlarındaki insan haklarını yok sayan, hatta ihlal eden durumlar söz konusu olduğu sürece, insan hakları eğitiminin yararlı ya da verimli olabileceğini söylemek de zorlaşmaktadır. Tarih Vakfı’nın bir seri olarak yayınladığı insan hakları açısından ders kitapları taraması, Eğitim-Sen’in ve diğer bazı sivil toplum örgütlerinin araştırmaları ve bu konuda yapılan akademik çalışmalar, müfredata bir insan hakları eğitimi dersi koymanın ya da uygun derslere bu konuları eklemenin tek başına çok yetersiz kaldığını, asıl olarak var olan müfredatın insan hakları temelli bir yaklaşımla tamamıyla elden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

2.4. Türkiye’de Yükseköğretimde Yürütülen İnsan Hakları Eğitimi Faaliyetleri

Türkiye’de yükseköğretimde insan hakları eğitimi alanında yapılan faaliyetleri inceleyen, değerlendiren nitelikli ve detaylı çalışmalar yapılmıştır. Elinizdeki araştırmada bu alanda yeni bir şey söylenmesi zor görünmektedir. Yine de araştırmamızın içeriği açısından bazı bilgileri hatırlatmak faydalı olabilir.

Türkiye’de üniversitelerde insan hakları çalışmasıyla ilgili çabalar, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde Prof. Dr. Ali Fuat Başgil’in bir tür “insan hakları merkezi” kurmasına kadar götürülebilir. Bu faaliyet çerçevesinde insan hakları ile ilgili bir kitapçık da hazırlanmıştır (Değer, 2018: 24-25). Ancak üniversitelerde insan hakları konusuna ilginin yükselmesi açısından 1960’lı yılların özgürlükçü ortamı çok etkili olmuştur. Ayrıca devletin onayladığı uluslararası insan hakları sözleşmeleri bu konudaki çalışmaların da hız kazanmasına yol açmıştır. 1953 yılında yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin yanı sıra 1966’da Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin kabul edilmesi üniversitede insan hakları alanında verilen derslerin müfredatında değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Böylece ilgili derslerde hak ve özgürlüklerin anlatımının yanı sıra insan haklarının uluslararası alanda korunmasına dair konular da yer almaya başlamıştır. Ayrıca bu konulardaki akademik üretim de artmıştır. Ancak insan haklarına ilişkin bu çalışmalarda, adeta bir “tabu” olan Ermeni sorunu, Kürt sorunu, işkence yasağı gibi konulara neredeyse hiç değinilmemiştir (Değer, 2018: 30-31).

1970’li yıllarda insan hakları eğitimi hem ders içeriklerinde hem de bağımsız olarak ağırlık kazanmaya devam etmiştir. Bu dönemde insan hakları alanında üretilen makaleler ve kitaplar akademik dünya dışında da ilgi görmüştür. 1970’lerin ortalarından itibaren özellikle Mülkiye’de (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde) olan bu alandaki önemli gelişmeler, akademiye insan hakları çalışmalarının kurumsallaşmasına kaynaklık etmiştir. Öncelikle insan haklarının uluslararası boyutları, lisans ve lisansüstü düzeyinde bağımsız dersler haline gelmiştir. Ardından daha önce kurulmuş olan benzeri merkezlerden farklı olarak, Bahri Savcı başkanlığında Aralık 1978 tarihinde AÜSBF İnsan Hakları Merkezi kurulmuş ve kısa sürede uluslararası toplantılar düzenlemeye başlamıştır (Değer, 2018: 34). Aynı dönemde Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nde kurulan İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi önemli çalışmalar yürütmeye başlamıştır. Son olarak, 1978 yılında Uluslararası Af Örgütü’nün Türkiye Şubesi de Mümtaz Soysal, Rona Aybay, Münici Kapani gibi insan hakları alanındaki önemli akademik isimlerin öncülüğünde kurulmuştur (Değer, 2018: 35).

12 Eylül askeri müdahalesi, pek çok hak ve özgürlük alanına olduğu gibi, 1402 uygulamasıyla akademik özgürlüklere de darbe vurmuştur. Üniversitelerde insan hakları çalışan akademik kadro, bu kanun kapsamında tasfiye edilmiştir. Bu dönem içinde insan hakları, temel hak ve özgürlüklerin anayasadaki ve uluslararası alandaki tanımlarının aktarıldığı “didaktik bir eğitimin parçası” haline gelmeye başlamıştır. İnsan hakları merkezleri çalışmaz hale geldiği gibi insan haklarına dair akademik çalışmalar da çok azalmıştır (Değer, 2018: 36-37).

80’lerin sonu, askeri rejimin çeşitli etkilerinin görece azaldığı, genel olarak toplumsal muhalefetin ve onun bir parçası olarak insan hakları mücadelesinin yükseldiği yıllardır. 1402’liklerin üniversiteye dönmelerinin yolunun da açılmasıyla üniversitelerde insan haklarına dair çalışmalar yeniden çoğalmaya başlamıştır. 1990’larda ise “din ve vicdan özgürlüğünden kadın haklarına, çevre hakkından, azınlık haklarına, grev hakkından ölme hakkına, ifade özgürlüğünden işkence yasağına, işçi haklarından ve sosyal haklardan üçüncü kuşak çevre hakkına dek uzanan geniş bir yelpazede” akademik çalışmalar yapılır; yeni insan hakları merkezleri kurulur (Değer, 2018: 41). Yükseköğretimde insan hakları derslerinin kamuoyu gündemine taşınması da bu ortamda, 1991 yılında TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun yüksekokullara öğretim programlarında insan hakları dersi olup olmadığı ve eğer varsa bu dersin kapsamı hakkında bilgi verilmesi hususunda göndermiş olduğu yazıyla olmuştur. İlgili yazıya cevaben Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dekanlığı, fakültelerinde “İnsan Hakları ve Demokratik Kurumlar” dersinin yer almakta olduğunu belirtmiştir (Gülmez, 1996: 222). Yukarıda söz edildiği gibi üniversitelerde halihazırda insan hakları konularında dersler verilmektedir.

Günümüzde yükseköğretimde insan hakları dersi çoğunlukla eğitim, iktisadi ve idari bilimler, siyasal bilgiler, işletme fakültelerinde zorunlu ya da seçmeli ders olarak yer almaktadır. Sağlık Bilimleri Fakültelerine bağlı olarak sosyal hizmetler programlarında da insan hakları dersi, seçmeli ders olarak yer almaktadır. Yine hukuk fakültelerinde de “insan hakları hukuku” dersi bulunmaktadır (Akdemir, 2019).

1990’lardan itibaren yükseköğretimde insan hakları eğitimi konusunda başka önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin 1997 yılında Hacettepe Üniversitesi bünyesinde İnsan Hakları Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi kurulmuştur. Bu gelişmenin ardından, Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak İnsan Hakları Ana Bilim Dalı altında yüksek lisans ve doktora eğitimlerine başlamıştır. 2000’lerden itibaren vakıf üniversitelerinin de bu alanda harekete geçtiklerini görüyoruz. 2000 yılında Bilgi Üniversitesi’nde İnsan Hakları Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi açılmıştır. Aynı dönemde, bu üniversitenin Sosyal Bilimler

Enstitüsüne bağlı olarak “İnsan Hakları Hukuku” yüksek lisans programı da açılmıştır. Yine, 2005 yılında Maltepe Üniversitesi’nde İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi açılmış ve ilgili enstitüye bağlı olarak merkez bünyesinde yüksek lisans eğitimine başlanmıştır (Akdemir, 2019).

İnsan hakları alanındaki bu akademik gelişmelere paralel olarak insan hakları eğitimi de, 1990lardan itibaren akademik çalışmaların konusu olmaya başlar. Gülmez’in 1996 tarihli *Türkiye’de İnsan Hakları Eğitimi Çalışmalarına Toplu Bakış* isimli çalışmasının yanı sıra, Büyükkaragöz ve Kesici’nin 1998 tarihli *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi* kitabı ve Karaman ve Kepenekçi’nin 1999 tarihli *Türkiye’de Genel Ortaöğretim Kurumlarında İnsan Hakları Eğitimi* başlıklı yayımlanmamış doktora tezi bu alanda üretilen ilk çalışmalardandır. Türkiye’de insan hakları eğitimi alanında yapılan akademik çalışmaların, eğitimin nasıl olması gerektiğini ele alan çalışmalar ile mevcut eğitimi anlamaya, değerlendirmeye ve dönüştürmeye yönelik çalışmalar olarak iki koldan ilerlediği söylenebilir (Kalem, 2019: 60-61).

1990’lı yıllardan itibaren kurulan ve aktif bir biçimde çalışan insan hakları merkezleri arasında şunları sayabiliriz: İstanbul Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi (İstanbul), İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, Marmara Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Koç Üniversitesi Küresel Kamu Hukuku Merkezi (İstanbul), Selçuk Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi (Konya). Merkezlerin sayısı az olsa da, “bu dönem insan haklarının kendine özgü, özerk bir çalışma alanı olarak kabul edilip inşa olunma sürecinin önemli aşamaları” olarak düşünülmelidir (Değer, 2018: 47). Bazı üniversitelerde insan hakları merkezlerine benzer şekilde kadın hakları, çocuk hakları merkezleri kurulmuştur. Buralarda hem yüksek lisans, doktora programları açılmış hem de bu alanlarda nitelikli araştırmalar üretilmiştir.

Üniversitelerdeki insan hakları merkezlerinin ne tür çalışmalar yaptıklarını görmek için bunlardan birkaçını daha detaylı bir şekilde inceleyebiliriz.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi

OHAL döneminde kapatılana kadar insan hakları alanındaki uygulamaların ve kuramsal çalışmaların destekçisi olan bu merkez, Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesinde yürütülen insan haklarıyla ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki ders programlarının gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesine katkı yapmıştır. Bu bağlamda, lisans programlarında verilen “Temel Haklar ve Özgürlükler” ve “İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması” başlıklı dersler ile yüksek lisans ve doktora programlarında verilen “Uluslararası Terörizm ve Şiddet Siyaseti”, “Anayasa Mahkemesi Kararları”, “Çokkültürcülük”, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, “Türkiye ve İnsan Hakları”, “Uluslararası Ceza Mahkemeleri” ve “Soykırım Suçu” gibi dersler doğrudan Merkezin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Merkez alanda çalışan insan hakları örgütlerine yönelik eğitimler de yapmıştır. Örneğin 27Ağustos-4 Eylül 2007 tarihleri arasında, İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) ile birlikte hayata geçirilen “İnsan Hakları Savunucuları Eğitimi Programı” kapsamında Mazlumder, Uluslararası Af Örgütü, İHD ve Helsinki Yurttaşlar Derneği örgütlerinden 40 katılımcıya eğitim verilmiştir. Söz konusu eğitimin ikincisi 21-30 Ağustos 2008 tarihleri arasında yine İHOP ile işbirliği halinde düzenlenmiş; bir hafta süreyle bu defa LAMBDA, Mülkiye İnsan Hakları Topluluğu, Gündem Çocuk, Evrensel Görme Özürlüler Derneği, İHD, Eğitim-Sen, Mazlumder, Pozitif Yaşam Derneği, Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi, ÇHD gibi çeşitli insan hakları örgütleri ve akademik ya da mesleki örgütlerden ve birimlerden gelen 40 katılımcı ile bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi

Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezinin kurulması Yükseköğretim Kurulu’nun 19 Şubat 1997 tarihli kararıyla uygun görülmüştür; kararın 16 Nisan 1997 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmasıyla kuruluşu tamamlanmıştır. Merkez Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak 1999-2000 döneminden itibaren İnsan Hakları Tezsiz Yüksek Lisans programı, 2004-2005 döneminden itibaren de İnsan Hakları Doktora programı yürütmektedir.

Merkezin yapacağı eğitim ve araştırmalarla Türkiye’de ve dünyada insan haklarıyla ilgili iki önemli ihtiyacı karşılamaya çaba göstereceği vurgulanmaktadır:

- a) İnsan hakları kavramının ve tek tek insan haklarının içeriğinin belirlenmesine katkıda bulunmak;
- b) İnsan hakları eğitiminde genellikle göz ardı edilen, ama insan haklarının en temel boyutu olan etik boyutun bu eğitime katılmasında aktif rol oynamak.

Bu amaca uygun yeni bir modeli, yani felsefi-etik merkezli disiplinlerarası bir programı uygulamaya çaba gösteren Merkez, insan hakları duyarlılığının geliştirilmesine; insan hakları alanında bilgi eksikliğinin giderilmesine; insan haklarının etik temellerinin gösterilmesine; insan haklarıyla ilgili bilimsel etkinlikler düzenlenmesine; insan haklarıyla ilgili ulusal ve uluslararası diğer kuruluşlarla işbirliği yapılmasına; insan haklarıyla ilgili konularda danışmanlık ve eğitim hizmeti verilmesine ve insan haklarıyla ilgili konularda yayınlar yapılmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi

Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 9 Aralık 2005’te kurulmuştur. Merkezin misyonu, yaptığı araştırmalar, düzenlediği toplantılar, yayınladığı kitaplar, gerçekleştirdiği örgün ve yaygın eğitim ve diğer çalışmalarla, Türkiye’de ve dünyada olan bitenlere insan hakları perspektifinden bakan insanların sayısının artmasına, bu perspektifin yayılmasına ve yasalar yapılırken ve uygulanırken insan haklarının temel alınmasına katkıda bulunmak olarak ifade edilmiştir. Vizyonu ise “bilgisizlikten kaynaklanan insan hakları ihlallerinin olmadığı, tedavi edilebilir hastalıklardan insanların ölmediği, aç insanların yaşamadığı ve gitgide artan sayıda insanların insan onuruna yakışır bir yaşam sürdüğü bir Türkiye ve bir dünya” olarak dile getirilmiştir.

Merkez, 2008-2009 akademik yılında tezli ve tezsiz yüksek lisans programları yürütmeye başlamıştır. Ayrıca yaygın eğitim programlarının çerçevesi içinde, bölgedeki ilçelerin İnsan Hakları Kurullarının işbirliğiyle, kamu görevlileri için insan hakları eğitimi programları düzenlemektedir. 13 Mayıs 2009 günü UNESCO ile imzalanan bir anlaşmayla, Merkezin bünyesinde bir UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü kurulmuştur. Bu kürsü, 2010 yılında, başka ülkelerdeki UNESCO kürsülerinin işbirliğiyle, “Eğitimi Yeniden Düşünmek” konulu, geniş boyutlu uluslararası bir proje yürütmeyi planlamış; “Laiklik ve İnsan Hakları” başlıklı bir uluslararası konferans dizisine başlamış ve bir “Filistin Günü” düzenlemiştir.

Merkez, kuruluşundan bu yana, biri ulusal, üçü uluslararası olmak üzere, “İnsan Haklarının Korunmasında Karşılaşılan Sorunlar”(2007), “Evrensel Bildirgenin 60. Yılında İnsan Hakları” (2008), “Hukuk Felsefesini Yeniden Düşünmek: Hukuk Teorileri, İnsan Hakları ve Anayasalar” (2009) ve “Güneydoğu Avrupa’da Kimlikler Sorunu ve İnsan Hakları” (2009) konulu konferanslar düzenlemiş, ilk üç konferansta sunulan bildirileri de birer kitap olarak yayımlamıştır.

Merkez, kendisinden istenen ya da kendi kararıyla bazı insan hakları ihlalleriyle ilgili, örneğin cezaevlerindeki ölümcül hastalar hakkında, görüş bildirmiş; Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezinin işbirliğiyle de “Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanun Tasarısı” üzerine bir çalışma yapmış, bu tasarımı Paris Prensiplerine uygun hale getirmiş ve önerilerini TBMM Anayasa Komisyonunun ilgili alt komisyonuna bildirmiştir.

2016’da ilan OHAL sürecine ve sonrasına baktığımızda ise artık üniversite çatısı altında insan hakları konusunda eleştirel bir çalışma ya da insan hakları ihlallerini konu edinen bir araştırma yürütmenin mümkün olmadığını görüyoruz. OHAL sürecinde yaşanan büyük tasfiye ile birlikte eleştirel bakış taşıyan akademisyenlerin çoğu üniversite dışına atıldığı gibi kalanlar için de eleştirel ve muhalif bir bakış açısıyla akademik çalışmalar yapmak neredeyse imkansız hale gelmiştir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi

Bilgi Üniversitesi’nin Çocuk Çalışmaları Birimi (Bilgi ÇOÇA) 2007 yılında kurulmuş; o dönemden itibaren farklı hedef kitlelere yönelik olarak çocuk hakları alanında eğitimler düzenlemiştir. Proje temelli çalışıldığı için eğitimlerin süresi ve içeriği değişebilmektedir. Öte yandan proje kapsamı dışında, talepler doğrultusunda da çocuk hakları eğitimleri düzenlemektedir.

Bilgi ÇOÇA eğitimlerini ağırlıklı olarak İstanbul’da yapmış, bunun dışında Diyarbakır, Denizli, İzmir ve Ankara’da da eğitimler düzenlemiştir. Farklı kapsamlarda eğitimler düzenlemiş olan birimin, en az 2 gün ve üstü süren eğitimlerinin bazılarını şunlar örnek verilebilir:

2008-2009: Söz Küçüğün Kutu oyunu ve Akran Eğitimi: Gençlere yönelik toplam 7 günlük eğitici eğitimi ile bu eğitimi alanların lise öğrencilerine yönelik 1 günlük eğitimlerinden oluşmaktadır.

2009-2018: Avrupa Konseyi’nin hazırladığı *Çocuklar için İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu- Pusulacık* kullanılarak bazı eğitimler yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir:

- Sivil toplum örgütü çalışanları, gönüllüler ve sosyal çalışmacılara yönelik yaygınlaştırma eğitimi (15-18 Ekim 2009)
- Okul psikolojik danışmanlarına yönelik yaygınlaştırma eğitimi (5-7 Kasım 2009)
- Açık çağrı ile eğitici eğitimi (6-10 Kasım 2010, İstanbul)
- Diyarbakır Sosyal Hizmetler, Eğitim ve Güvenlik alanlarında çalışan kamu personeline yönelik Eğitici Eğitimi (15-20 Kasım 2011)
- Belediyelerde Çocuklarla Çalışanlara Yönelik Uygulama ve Yaygınlaştırma Eğitimi (1-4 Kasım 2017, 15-16 Mart 2018)

2010: İnsan Hakları için İlk Adım Yaz Kampı: Uluslararası Af örgütü yürütücülüğündeki proje kapsamında çocuklarla çalışan gönüllü gençlere (üniversite öğrencileri) ve çocuklara yönelik insan hakları eğitimleri yapılmıştır.

2010-2011: İlkokul ve ortaokul düzeyinde çocuklara yönelik çocuk hakları içerikleri geliştirilen Haklar Sahnesi Projesi kapsamında eğitimcilere yönelik olarak çocuk hakları ve çocuk hakları eğitimi konularında güçlendirici çalışmalar yapılmıştır.

2012-2013: Rehber öğretmenlere yönelik toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi verilmiştir. Ayrıca 2013’de Denizli’de çocuk hakları konusunda bilgi ve farkındalık artırmak ve Söz Küçüğün kutu oyununu anlatmak amaçlı eğitim verilmiştir.

2013-2014: Gündem Çocuk Derneği ile işbirliği halinde, *Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesinde STK’ların Güçlendirilmesi Projesi* kapsamında sivil toplum temsilcilerine yönelik çocuk hakları, çocuğa yönelik şiddet, çocuk koruma ve stratejik haritalama konularında güçlendirme amaçlı yüz yüze ve uzaktan eğitim programı düzenlenmiştir.

2014: *Çocuk Dostu Yerel İnisiyatif Projesi* kapsamında çocuklarla çalışan eğitimcilere yönelik çocuk hakları eğitimi (katılımcıların çocuk hakları konusunda bilgi ve farkındalıklarını artırmak, çocuk hakları konulu atölyeler/etkinlikler düzenlemeleri konusunda güçlendirmek) verilmiştir.

2018: İzmir Büyükşehir Belediyesi çalışanlarına yönelik çocuk hakları eğitimi verilmiştir. Ayrıca Bağcılar’daki 35 okulun psikolojik danışmanlarına yönelik olarak, çocuk işçiliğinin önlenmesi amaçlı kapsayıcı eğitim verilmiş; çocuk işçiliği konularında geliştirilen kılavuz ile ilgili güçlendirme eğitimi yapılmıştır.

Bilgi ÇOÇA eğitim faaliyetleri kapsamında uluslararası ve ulusal sivil toplum örgütleriyle işbirliği halinde çalışmıştır. Belediyelere yönelik yapılan çocuk hakları eğitimlerinde İsveç Yerel Yönetimler ve Bölgeler Birliği’nden uzmanlarla ve belediyelere yönelik bu tür çalışma yapan kişilerle birlikte çalışılmıştır. Gündem Çocuk Derneği ve Toplum Gönüllüleri Vakfı ile eğitim yöntemleri konusunda işbirliği yapılmıştır.

Bilgi ÇOÇA, eğitim faaliyetlerinde deneyimsel öğrenme metodolojisine dayanarak yaratıcı drama, küçük grup çalışmaları, simülasyonlar, sanat dallarından yararlanma gibi farklı yöntemler kullanmakta; kendi geliştirdikleri kutu oyunları, videolar ve kılavuzlardan yararlanmaktadır. Her eğitimin son oturumunda bir değerlendirme yapılmaktadır. Uzun süreli eğitimlerde ise ön test-son test yapılmakta ve bağımsız bir uzman tarafından izleme değerlendirme yapılmaktadır. 2012 yılında, belli bir süre sonra eğitim verilen kişilere yönelik etkiye bakmak üzere birebir görüşme ve odak grup görüşmeleri ile bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca eğitimlerde kullanılan kutu oyunları üzerine bağımsız uzmanlar tarafından geliştirilen ölçek ve yöntemlerle etki değerlendirme raporları hazırlanmaktadır.

Bilgi ÇOÇA ile yapılan görüşmelerde, eğitimlerde karşılaşılan sorunlar zaman kısıtlılığı nedeniyle konularda derinleşememe, açık çağrı ile yapılan eğitimlerde kontenjanın kısıtlı olması nedeniyle eğitime dahil edilemeyen kişilerin olması ve kamu ya da bir kurumla ortaklaşa yapılan eğitimlerde, gönüllü değil zorunlu katılım olduğunda bazı motivasyon eksikliklerinin ortaya çıkması şeklinde sıralanmıştır.

2.5. Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin İnsan Hakları Eğitimleri

Türkiye’de sivil toplum örgütleri 1990’lı yıllardan itibaren bütüncül olarak insan hakları ya da çeşitli hak alanlarında eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bunların bir kısmı üyelerine, bir kısmı belli meslek gruplarına (avukatlar, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları vb.), bir kısmı halka açık yapılmıştır. Ayrıca kamu kurum/kuruluşu-sivil toplum örgütü işbirliği halinde yapılan insan hakları eğitimleri de gerçekleştirilmiştir. Sivil toplum örgütleri bir yandan insan hakları eğitimleri düzenlerken, diğer yandan bu konularda yayın ve araştırmalar da üretmiş, bu sayede alternatif bazı eleştirel insan hakları kitapları ortaya çıkmıştır.

İzleyen bölümde öncelikle İnsan Hakları Eğitimi Ağı’nın bileşenleri olan sivil toplum örgütlerinin insan hakları eğitimi faaliyetleri incelenmiştir. Bu kısım yazılırken örgütlerin web sayfalarından ve örgütlerin temsilcileri ile yapılan görüşmelerden yararlanılmıştır.

2.5.1. İnsan Hakları Derneği’nin Eğitim Faaliyetleri: İnsan Hakları Akademisi

Türkiye’de hem insan hakları mücadelesinin hem de insan hakları eğitiminin öncülerinden olan İHD, 1986 tarihinde içinde pek çok sol görüşlü tutuklu ve hükümlünün yakınlarının yanı sıra gazetecilerin, yazarların, avukatların, hekimlerin yer aldığı 98 kurucu üye tarafından kurulmuştur. İHD’nin Şubat 2020 tarihi itibarıyla, 30 şubesi ve 3 temsilciliği bulunmakta, şubelerde toplam 600 yönetici görev yapmakta ve toplam üye sayısı 9 bine yaklaşmaktadır.

İHD, 1993 yılı sonundan itibaren eğitim alanı ile sınırlı olmak üzere devletlerarası topluluklardan (AB, BM gibi) proje karşılığı maddi destek almaktadır. AB ilk kez 1993 yılı sonunda, Türkiye’de üretilen projeleri desteklemeye başlamış ve 1993 yılında desteklenen ilk 3 projeden biri İHD’nin *Hukukçuların Bireysel Başvuru Hakkı Açısından Eğitimi Projesi* olmuştur. İkinci proje de *Eğitimcilerin Eğitimi Projesi* olmuştur (Öndül, 2017). Ancak, İnsan Hakları Akademisi sürecinde bu tür proje destekleri alınmamıştır.

İHD, 2008’de kendi amaç ve ilkeleri doğrultusunda “eğitim, öğretim ve bilgilendirme çalışmaları” yapmak üzere, 23 Şubat 2008’de Genel Yönetim Kurulunda İnsan Hakları Akademisi kurma kararı almıştır. Kuruluşu tamamlanan İnsan Hakları Akademisi, 17 Temmuz 2010 tarihinde açılmıştır. Açılış sonrası İoanna Kuçuradi tarafından “İnsan Hakları Kavramı ve Sorunları” konulu bir açılış dersi verilmiştir. Hazırlanan yönetmelikte akademinin görevleri şu şekilde belirtilmiştir: “Belirlenen amaçlarına ulaşabilmek için, eğitim programları planlamak ve gerçekleştirmek; inceleme, araştırma ve yayınlar yapmak, seminer, konferans, panel ve sempozyum ve benzeri faaliyetleri organize etmek; insan hakları alanında çalışan ve insan hakları eğitimi yapan ulusal ve uluslararası örgüt, kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak; tek başına veya yurt içi ve yurt dışı benzeri kuruluşlarla projeler geliştirmek ve uygulamak; amacı ile ilgili diğer çalışma ve etkinliklerde bulunmak.”

İnsan Hakları Akademisi’nin eğitimleri İHD üye ve yöneticilerine ve başka insan hakları örgütlerinde savunuculuk yapanlara yöneliktir. Amaç, genel olarak, insan hakları savunucularının insan haklarını bilgiye dayalı olarak kavramaları ve hakları daha iyi savunabilmek için ihtiyaç duyacakları bilgileri edinmelerini sağlamak ve bu bilgileri davranışlara dönüştürmek olarak ortaya konmaktadır.

Akademi, genel merkezin dışındaki bazı illerde de (İstanbul, Diyarbakır, İzmir ve Adana) kurulmuş ve çoğunluğu İHD üyeleri olmak üzere yüzlerce kişi, bu eğitim programlarına katılmıştır. Eğitimlerde ele alınan başlıklar genel olarak şunlardır: İnsan hakları kavramı, teorisi, felsefesi; insan hakları hukuku ve insancıl hukukun temel özellikleri; ulusal ve uluslararası koruma mekanizmaları; Türkiye’de insan haklarının durumu; 21. yüzyıl insan hakları aktivizmi; insan haklarını savunma hakkı; Türkiye’de insan hakları hareketinin ve İHD’nin tarihçesi; sosyal haklar (zorunlu dersler olarak) ve yaşam hakkı ve işkence yasağı; ifade özgürlüğü; eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı; çocuk, kadın, mülteci, lgbti hakları gibi (Şubelerin tercihlerine bağlı olarak).

İnsan Hakları Akademisinin geldiği noktayı anlamak için, 2019 yılı ile ilgili bilgilere bakarsak Ankara, İstanbul, İzmir, Diyarbakır ve Adana birimlerinde eğitim programları düzenlendiğini, zorunlu ve ortak temel ders konularının şu şekilde olduğunu görüyoruz:

- 1) İnsan hakları teorisi, kavramlar ve felsefi boyut.
- 2) İnsan hakları hukuku ve insancıl hukukun temel özellikleri,
- 3) İnsan haklarının korunması (ulusal ve uluslararası koruma usul ve mekanizmaları)
- 4) Türkiye’de insan haklarının durumu, insan hakları hareketi ve İHD tarihçesi

Bu zorunlu 4 eğitim konusu dışında, ilgili akademi birimlerinde 18 insan hakkı/konusu işlenmiştir. Bu ders/konuları şu şekildedir: 1) İnsan haklarını savunma hakkı, 2) Yaşam hakkı, 3) İşkence yasağı, 4) Toplanma özgürlüğü, 5) İfade özgürlüğü, 6) Ekonomik, sosyal, kültürel ve dayanışma hakları, 7) Kadın hakları, 8) Eşitlik ilkesi ayrımcılık yasağı, 9) Mülteci hakları, 10) Azınlık hakları, 11) Halkların hakları, ulusların kendi kaderini tayin hakkı, 12) Çevre ve doğa hakkı, 13) Çevre ve iklim aktivizmi, 14) Barış hakkı, 15) Vicdani ret hakkı, 16) Çocuk hakları, 17)Sağlık hakkı, 18) LGBTİ hakları konuları işlenmiştir.

2019 yılında yapılan eğitim programlarında 32 akademisyen/ uzman eğitimci görev yapmış; 111 katılımcı eğitimlere katılarak sertifika almıştır. Ayrıca bazı şubeler, eğitim programı kapsamında bilgi tecrübe aktarımı için geçmiş yıllarda yöneticilik yapmış olanlarla sohbet toplantıları düzenlemiş ve hak örgütleriyle eşgüdümlü çalışmaya çaba göstermiştir. Böylece akademinin 2011 yılından itibaren uygulamaya başladığı ders/eğitim programına, 2019 sonu itibarıyla katılan katılımcı sayısı 900’ü, eğitici olarak katkıda bulunan akademisyen ve uzman sayısı 100’ü aşmıştır.

Eğitimlerin etkisini/sonuçlarını izlemek ve ölçmek için her ders programının ardından katılımcılara form dağıtılarak eğitim süreciyle ilgili eleştirileri ve beklentileri sorulmuş, tavsiyeleri alınmıştır. Program sonunda yapılan yüz yüze toplantılarda da katılımcıların eğitim programına dair değerlendirme yapmaları istenmiştir. İnsan Hakları Akademisinin eğitim programları her yılın sonunda, izleyen yılın ilk aylarında şubelerin eğitimden sorumlu üye ve yöneticilerinin katıldığı toplantılar ve İHD yöneticileri, insan hakları savunucuları ve akademisyen ve uzmanların bulunduğu Danışma Kurulu toplantılarında değerlendirilmektedir.

Akademi çalışmalarının başından itibaren yürütücülerinden biri olan İHD yöneticilerinden Hüsnü Öndül, eğitim programlarının sorunları olarak şunları ifade etmiştir: Bazı şubelerde yerelde eğitici bulma sorunu yaşanmıştır. Bu durumu çözmek için başka kentlerden eğitici getirilmesi yoluna gidildiğinde, maliyetleri (seyahat ve konaklama) karşılamakta zorluklar yaşanmıştır. Akademi faaliyetleri için bilinçli bir tercihle, 7 yıl boyunca hiç proje desteği alınmamış; böylece kendi kaynaklarıyla neyi, ne kadar yapabildiği görülmek istenmiştir.

2019 yılı eğitim programı değerlendirme toplantısında, yaşanan sorunlar da ele alınmıştır. Bazı şubelerin eğitim çalışmalarının yapıldığı salonlara ilişkin sorunlar yaşadığı ve ayrıca ders malzemelerine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Ayrıca, bir şube tarafından özellikle OHAL dönemi ve sonrasında hak ihlallerinin artmasıyla eğitimlere ilginin daha fazla olması beklenirken katılımcı sayısının önceki dönemlere göre giderek azalmasının karşılaşılan önemli bir güçlük olduğu belirtilmiştir.

Değerlendirme toplantısında dile getirilen öneriler de hem varılmak istenen hedefleri hem de eksik bulunan yönleri anlamak bakımından önem taşımaktadır. İlk olarak eğitime üye olmayanların katılımına imkan verilmesinin iyi olacağı, bunun için yönetmeliğe örneğin eğitim programlarına “aday üyelerin katılabileceği” gibi bir ibarenin eklenmesiyle sorunun çözülebileceği ifade edilmiştir. İkinci olarak ders malzemesinin gerekli olduğu tespitiyle dijital ortamda eğitim düzenlenebileceği ve videolar hazırlanabileceği belirtilmiştir. Eğitim programlarında işlenen bazı konuların seminer konusu yapılabileceği, böylece bu konuların derinlemesine işlenebileceği (örnek olarak barış hakkı konusunda bir dizi seminer, atölye çalışmasının yapılabileceği) dile getirilmiştir. Son olarak Akademisinin eğitim faaliyetleri yanında, insan hakları konusunda araştırmalar yaptırması ve yayımlaması önerisi getirilmiştir. Araştırma konusu önerileri olarak kültürel haklar, anadil hakkı, barış hakkı, sosyal haklar, yurttaşlık hakkı ve kimlik politikalarına dikkat çekilmiştir.

2020 yılında İnsan Hakları Akademisinin bahar dönemi dersleri COVID-19 salgını nedeniyle yapılamamış; güz dönemi dersleri ise çevrim içi platformlar üzerinden Kasım-Aralık ayları içinde yapılmıştır.

2.5.2. Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Türkiye Şubesi

2002 yılında kurulan UAÖ Türkiye Şubesi insan hakları eğitimi ile ilgili çeşitli faaliyetler yürütmektedir. Örgüt, insan hakları eğitimini etkili kılmak ve yaygınlaştırmak amacıyla, uluslararası düzeyde 2004 yılından itibaren *İnsan Hakları Eğitimi Eylem Programını* başlatmış ve bu amaçla Türkiye Şubesi de Ankara’da bir İnsan Hakları Eğitimi Ofisi oluşturmuştur.

UAÖ Türkiye, 2004 yılından bu yana farklı hedef gruplarına yönelik insan hakları eğitimi programları uygulamaktadır. Farklı meslek gruplarına yönelik tematik eğitim programlarının yanı sıra herkesin katılımına açık, temel kavramların tartışıldığı temel insan hakları eğitimi programı uygulanmaktadır. Eğitim programı kapsamında insan haklarının temel kavramları, insan onuru, insanın değeri, etik, insan haklarının korunması için oluşturulmuş ulusal ve uluslararası mekanizmalar, ayrımcılıkla mücadele gibi konular ele alınmaktadır. Bu eğitim programları işçi hakları, LGBTİ hakları, kadına yönelik şiddet ve mülteci hakları gibi temaları içermektedir. Ayrıca, Örgütün Türkiye Şubesinin, kendi üyeleri ve kamu kurumlarına yönelik düzenlediği, ayrımcılık, sosyal haklar ve kadına yönelik şiddet temalarına odaklanılan atölyeleri ve eğitim programları vardır.

2019 yılı itibarıyla insan hakları eğitimi programı kapasitesini arttıran UAÖ Türkiye Şubesi, temel insan hakları eğitimi programlarını arttırarak, kendi üyeleri, aktivistleri, destekçileri, çalışanları ve yöneticilerinin; sivil toplum örgütlerinin üye, çalışan ve yöneticilerinin ve kamu kurumları, belediyeler ve meslek örgütlerinin üye, çalışan ve yöneticilerinin insan hakları konusundaki kapasitelerini arttırmayı hedef olarak koymuştur. Bu kapsamda Ankara, İstanbul, İzmir ve Diyarbakır başta olmak üzere birçok ilde temel insan hakları eğitimleri düzenlemektedir. Bu eğitimlerle ilgili detaylı bilgilere örgütün web sayfasından ulaşılabilir (https://www.amnesty.org.tr/icerik/insan-haklari-egitimi/aciklamalar-haberler).

UAÖ insan hakları sorunlarını okuma önerileri, etkileşimli materyaller ve vaka çalışmaları aracılığıyla ele alan *Amnesty Academy* adını taşıyan bir çevrimiçi eğitim programı oluşturmuştur (https://www.amnesty.org.tr/insan-haklari-egitimi). Bu programda Türkçe dersler de vardır. Herkese açık bir eğitim platformu olarak tasarlanan Amnesty Academy, bireylerin insan hakları konusunda kendi kendilerine bilgi ve yetkinlik kazanabileceği bir öğrenim alanı olarak tasarlanmıştır. Ayrıca belirli eğitimlerin sonunda bir katılım sertifikası verilmektedir.

2.5.3. Tarih Vakfı

Başta tarihçiler ve toplumbilimciler olmak üzere, çeşitli meslek ve çevrelerden 264 aydın tarafından 1991’de kurulmuştur. Türkiye’de tarih bilincini geliştirip yaygınlaştırmayı amaçlayan Vakıf araştırma, eğitim ve kütüphanecilik-arşivcilik etkinliği ile basılı yayın, elektronik yayın, belgesel film, radyo ve televizyon programları, tarih alanında sanat ve edebiyat ürünleri üretimi, müzecilik-sergicilik, bilimsel toplantı örgütleyiciliği, kültür turizmi ve benzeri çalışmalar yapmakta ve bu tür faaliyetleri desteklemektedir.

Tarih Vakfı eğitim faaliyetlerinde tarih eğitimi üzerinden insan hakları konusunda bilinçlendirmeyi ve duyarlılık kazandırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda ırkçılık, ayrımcılık ve ötekileştirme konusunda bilinçlendirme; başkalarına empati ve dayanışmayı güçlendirme ve barışın dilini kurma üzerinde özellikle durulan konulardır. Eğitim atölyeleri Tarih Vakfı’nın Eğitim Komisyonu üyeleri tarafından düzenlenmektedir ve hedef kitle öğretmenler, öğrenciler, okul yöneticileri ve veliler olmaktadır.

Vakıf, 2002 yılından beri farklı ortaklarla yürüttüğü *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi* ile ilk ve ortaöğretimde okutulan ders kitaplarının insan hakları çerçevesinde değerlendirilmesine ve müfredatın bu şekilde iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. 2013-2014 yılları arasında yürütülen üçüncü projede 245 ders kitabı niteliksel insan hakları ölçütüne göre taranmış ve hazırlanan rapor, ilgili tüm kurum ve kuruluşlarla paylaşılmıştır.

Tarih Vakfı, 2013 yılından beri “Gençler Tarih Yazıyor” başlığını taşıyan proje çerçevesinde tarih eğitiminde öğretmenlere ve öğrencilere alternatif eğitim programları düzenlemektedir. Eğitimlerin öğretmen atölyesi Tarih Vakfı’nda yapılmaktadır. Öğrenci atölyeleri ise ev sahipliği yapmak isteyen özel okullarda yapılmaktadır.

2014 yılından itibaren Tarih Vakfı’nın yürüttüğü insan hakları eğitimi faaliyetleri şu şekilde sıralanabilir:

2014-2015: “Birinci Dünya Savaşına Katılan Ülkelerden Mesaj Var. Gençler Cihan Harbi’ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor-I” başlığını taşıyan proje kapsamında Birinci Dünya Savaşı’na katılan ülkelerde okutulan güncel tarih ders kitaplarında savaşın nasıl anlatıldığı öğrenciler tarafından incelenmiştir.

2015-2016: “Birinci Dünya Savaşına Katılan Ülkelerden Mesaj Var. Gençler Cihan Harbi’ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor II” başlıklı proje kapsamında MEB’in 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ve 8. Sınıf TC İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında yer alan Birinci Dünya Savaşı konusu öğrenciler tarafından incelenmiş ve yeniden yazılmıştır.¹

2016: “Vangelis Kechriotis Tarih Eğitimi Atölyeleri” adı verilen “Eleştirel Okuma Atölyesi” ve “Sosyal Bilimlerde Eleştirel Düşünme” atölyelerinde sosyal bilimlerde işlenen konuların farklı bakış açılarıyla araştırılabilmesi; geçmiş ile günümüz dünyası arasında bağlantı kurabilmesi; tarihsel olayların siyasal, toplumsal, kültürel açıdan olabildiğince geniş boyutlu yorumlanabilmesi; öğrencilere, metinler ve görseller yoluyla farklı analiz biçimlerinin, eleştirel okuryazarlık, medya okuryazarlığı vb. becerilerin kazandırılabilmesi; tarihsel empati geliştirerek barışçıl bir tarih bilincinin sağlanmasına hizmet etmesi amacıyla çalışmalar yapılmıştır.

2017-2018: “Tarih Eğitimi ve Barışın Dili, Gençler Tarihi Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor” başlıklı çalışma kapsamında Türkiye tarihindeki hassas dönemler ve konular (Dersim İsyanı, “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyası, Mübadele, 1980 Darbesi vb.), kaynaklara dayalı olarak farklı perspektiflerden incelenmiştir. Bu kapsamda tarihsel olaylar konusunda bilgi ve duyarlılık kazandırılması; farklı olana empati ve barışın diliyle yaklaşmak için gerekli olan tutum ve becerilerin geliştirilmesi yönünde eğitim verilmiştir. Proje sonunda öğrenciler, ele aldıkları konuyla ilgili yazılı, görsel ve işitsel belgeleri ve objeleri sergiledikleri bir Tarih Panayırı düzenlemiştir.²

2018-2019: “Toplumsal Tarihe Bireylerin Yaşamından Bakmak: Tarihi Eleştirel Olarak Anlama ve Yazmada Yaşam Yazınının Önemi” başlıklı çalışmanın öğretmen atölyesinde Şevket Süreyya Aydemir’in *Suyu Arayan Adam* kitabı temel alınarak biyografi, otobiyografi, anı, günlük gibi yaşam yazınlarının tarihe katkısı ve tarihsel bir belge olarak nasıl ele alınması gerektiği tartışılmıştır. Proje kapsamında araştırma sürecinde bu türlere sıkça başvuru ve insan yaşamını değiştiren “göç” teması seçilmiştir. Öğrenci atölyelerinde ise eleş-

1 Bkz. Nalan Balcı, Fırat Güllü, Zeynep Adıgüzel, Erol Köroğlu, Yücel Kabapınar (Yay. Haz.) (2017). *Birinci Dünya Savaşına Katılan Ülkelerden Mesaj Var! Gençler Cihan Harbi’ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

2 Bkz. Toplumsal Tarih (Mart 2018). “Tarih Eğitimi ve Tarihsel Empati” dosyası, 291.

tirel okuryazarlık ve sözlü tarih konusunda bilgi verilmiş ve tartışma ortamı oluşturulmuştur. Öğrencilerin sözlü tarih yöntemine dayalı olarak göç olgusunu ele alacakları çalışmalar yapılmıştır.

Vakfın yürüttüğü eğitimlerde çok perspektifliliği ve eleştirel okuryazarlık becerilerini geliştirmek üzere yazılı ve görsel kaynaklar incelenmekte; öğrencilerin anlayarak okuma ve kendi fikirlerini oluşturarak yazmaları için yöntem desteği verilmekte; demokratik tartışma ortamları oluşturulmaktadır. “Eleştirel Düşünme” atölyelerinde ise öğrenciler, argümana dayalı metinleri anlayarak okumanın ve çözümlemenin adımlarını; bir metnin temel betimleyici taslağını çıkarmayı; tutarlı ve bütünlüklü paragrafların özelliklerini; paragraflarda kullanılan anlatım teknikleri ve bu tekniklerin özelliklerini uygulamalı çalışmalarla öğrenmektedir. Eğitimlerin etkisini/ sonuçlarını izlemek ve ölçmek için nitel araştırma yöntemleri yani ön anket-son anket ve akran değerlendirmesi kullanılmaktadır.

Tarih Vakfı’nın yukarıda sözü edilen çalışmaları içinde aktif bir biçimde yer alan Prof. Dr. Füsün Üstel, eğitim çalışmaları konusunda karşılaştıkları başlıca sorunun devlet okullarına ulaşmakta güçlük çekmeleri olduğunu ifade etmiştir. Özellikle OHAL sonrası süreçte devlet okullarındaki öğretmenler projeler konusunda çekimser kalmış, okul müdürleri ise onay vermemiştir.

2.5.4. KAMER Vakfı

1997 yılında Diyarbakır’da kurulan KAMER, bu il ve çevre illerde cinsiyetçi değerlerin biçimlendirdiği kültür ve geleneklerin kadın ve çocuklara zarar veren uygulamalarını tespit etmek, alternatiflerini geliştirmek ve uygulanabilir olmalarını sağlamak amacıyla taşıyan faaliyetler yürütmektedir. Kadının insan hakları, erken çocukluk dönemi eğitimi ve kadınlar ve çocuklarla ilgili çeşitli alanlarda eğitim faaliyetleri yapmaktadır.

Diyarbakır ve yakın çevresine hizmet vermek üzere kurulmuş olan KAMER, 2000 yılı içinde *Kadının İnsan Hakları İçin Bölgesel Yayılma Projesini* başlatmıştır. Pilot proje olarak başlayan bu çalışmalarla, KAMER yaygın bir örgütlenme çalışması için gereken yöntemleri geliştirmiştir. Ardından 2004 yılında Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerindeki 23 ilde kadının insan hakları yaklaşımıyla çalışan birer kadın merkezi kurulmasının hedeflendiği *Her Kadın İçin Bir Fırsat Projesi* gerçekleştirilmiştir. Vakıf bu 23 ilde ve ilçelerinde, kadına yönelik şiddetle mücadele alanında çalışmalarına devam etmektedir.

KAMER Vakfı yine 2014-2017 yılları arasında, kadının insan hakları alanında toplumsal cinsiyet rolleri, bunun sonucunda yaşanan şiddet ve ayrımcılık ve bunların olumsuz sonuçları hakkında farkındalık ve duyarlılık yaratmak temel amacını taşıyan; içinde şiddete uğrayan kadınlara acil destek vermekten ilgili ulusal ve uluslararası kurumlarla işbirliğine uzanan çeşitli faaliyetlerin yer aldığı çalışmalar yürütmüştür. Bu üç yılda yetmiş bine yakın hane ziyareti yapılmıştır. Bu ziyaretlerde binlerce kadınla yüz yüze görüşülmüş; bu görüşmeler sonucunda hem kadın ve çocuklara yönelik bir farkındalık yaratılmaya çalışılmış hem de kadınların profil ve ihtiyaçları tespit edilmiştir. Çalışma sonunda hane ziyaretlerinde görüşülen kadınların yüzde 60’ı mahalle toplantılarına katılmış; yüzde 90’ı çocuklarına şiddet uygulanmasına karşı çıktıklarını belirtmiş; yüzde 80’i KAMER ile iletişimini sürdürmüştür. Görüşülen kadınların yüzde 7’si ile küçük grup çalışmalarında, toplumsal cinsiyet rolleri, şiddet ve ayrımcılık konusunda kadınların güçlendirilmesini hedefleyen çalışmalar yapılmıştır.

KAMER Vakfının çocuk çalışmaları ile erken çocukluk dönemi için şiddetsiz, cins ayrımcılığı içermeyen, ayrımsız, katılımcılığı yaparak ve yaşayarak öğrenmeyi teşvik eden bir eğitim metodunun geliştirilmesi ve uygulanabilir olmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Erken

çocukluk eğitimi konusunda farkındalığın artırılması ve bu eğitimin yaygınlaştırılması hedefiyle 2014-2017 yılları arasında “Dünyayı Kadınlar ve Çocuklar Değiştirecek” başlıklı proje yürütülmüştür. Bu proje kapsamında okul öncesi eğitim kurumları ziyaret edilmiş; buralarda çalışan öğretmenlerle farkındalık ve beraber oynama grup çalışmaları yapılmış; ayrıca özellikle babalar olmak üzere ebeveynlerle şiddetsiz iletişime yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalara dahil olan yüz binin üzerindeki yararlanıcı ile yapılan değerlendirme çalışmalarında, yüzde 95’i çocuklara fiziksel şiddet uygulanması konusunda duyarlılık kazandıklarını, kendileri uygulamadığı gibi uygulanmasına karşı çıkacaklarını; yüzde 80’i çocukluk çağı cinsel istismarı ve çocuklara etkisi konusunda farkındalık yaşadığını; yüzde 70’i çocuklarını birey olarak görmeye başladığını; yüzde 70’i çocuklarının “hayır” demeyi öğrendiğini belirtmiştir. Vakıf hem yukarıda anlatılan çalışmalar kapsamında *Kız Olmak, Oğlan Olmak, Tuvalet Eğitimi El Kitabı, Beraber Oynama Grubu El Kitabı* gibi yayınlar da üretmiştir.

KAMER, mülteci /sığınmacı kadınlara yönelik olarak hem ayrı programlar yürütmekte hem de yukarıda bahsedilen projeler gibi faaliyetlere katılmalarını sağlamaktadır. Örneğin KAMER şubeleri mültecilere yönelik olarak erken yaşta evliliğe karşı farkındalık panelleri düzenlemiştir.

Vakıf, pandemi döneminde, yani 2020’nin Nisan ve Mayıs aylarında, örgütlü oldukları 20 ilde, pandemi koşullarının kadınlar ve çocukların hayatı üzerindeki etkilerini tespit etmeye ve azaltmaya yönelik çalışmalar yapmaya devam etmiş; bu çalışmalarla yaklaşık 15 bine kadına ulaşılmıştır.

2.5.5. Kaos GL

Kaos GL, 1990’ların başında önce bir dergi çevresi olarak çalışmalarına başlamış; 1999’da Kaos Kültür Merkezi ve Kütüphanesi oluşturulmuş ve 2005’te Türkiye’nin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği alanında çalışan ilk derneği olarak resmen kurulmuştur. Derneğin çalışma alanları içinde eğitim çalışmaları yapmak ve bilimsel toplantılar yapmak sayılmaktadır. Dernek, genel olarak insan hakları eğitimleri düzenlemenin yanı sıra, ilgili meslek gruplarına yönelik eğitimler de düzenlemektedir. Kaos GL bugün çalışmalarını dört ana programla sürdürmektedir. Bu dört programın altında da insan hakları eğitimiyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan etkinlikler yapmaktadır.

İnsan hakları eğitimi, asıl olarak, Kaos GL’nin “İnsan Hakları Programı” altında yer almaktadır. Evrensel insan hakları ilkeleri ve standartları ışığında Türkiye’de ve uluslararası düzeyde mülteciler dahil LGBTİ+ haklarının korunması, kullanılması ve geliştirilmesi için yasal, politik ve sosyal değişimi hedefleyen bu programda uluslararası, ulusal ve yerel ölçekte farkındalık, savunuculuk ve kapasite geliştirme etkinlikleri düzenlenmektedir. Ayrıca LGBTİ+ haklarına dair literatürü zenginleştirmek için yayınlar üretilmekte ve uluslararası kaynaklar Türkçe’ye veya Türkiye’de kullanılan diğer dillere çevrilmektedir. İzleme ve belgeleme faaliyetleri yoluyla da LGBTİ+’lara ilişkin insan hakları raporları hazırlamakta ya da benzeri raporlama süreçlerine katılmaktadır.

İnsan hakları eğitimleri kapsamında Kaos GL karar alıcılara, insan hakları savunucularına, sivil toplum örgütlerine, meslek uzmanlarına, kamu çalışanlarına, özel sektör temsilcilerine ya da diğer yurttaş ve mülteci gruplarına yönelik insan hakları eğitimleri düzenlemekte ya da bu tür eğitimler için işbirliği yapmaktadır. Bu eğitimlerde kendi uzmanlığının yanı sıra uluslararası ve ulusal uzman kişilerden katkı almaktadır. BM, Avrupa Konseyi, AİHM, AB ile AGİT gibi yapıların LGBTİ+ hakları ile ilgili sözleşme, belge ve içtihatları, bu eğitimlerde içerik için temel çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu minvalde ulusal mevzuat ve politikaların Türkiye’nin uluslararası yükümlülükleri ile ilgili uyumunu ele alarak tavsiyeler de üretmektedir.

Kaos GL’nin “Akademik ve Kültürel Çalışmalar Programı”, Türkiye ve dünya genelindeki kültür politikalarına, temsil ideolojilerine ve birey/grupların var oluş hallerine queer/LGBTİ+ perspektifinden tartışma zeminleri yaratmayı hedeflemektedir. 10 başlıkta çalışılan bu program çerçevesinde sempozyum, forum, sergi, homofobi karşıtı buluşma gibi etkinlikler yapılmakta ve düzenli olarak güncel ve akademik yayınlar çıkarılmaktadır. Program altında yapılan eğitim faaliyetlerinin bir kısmı şu şekildedir:

“Ayrımcılık Karşıtı Dersler”: Kaos GL Derneği, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dair doğru bilgilendirme ve heteronormatif eğitim yapısını dönüştürme amacıyla, Ankara’da farklı üniversitelerin eğitim bilimleri, sosyoloji, kamu yönetimi, siyasal bilgiler, uluslararası ilişkiler, iletişim, kadın çalışmaları, sosyal hizmet, psikoloji, psikolojik rehberlik ve danışmanlık, hukuk, tıp ve sağlık bilimleri gibi fakülte ve bölümlerin derslerine konuk olarak, farklı meslek dallarında uzmanlaşacak aktörlerle birlikte çalışmış olmaktadır.

“Gökkuşluğu Etkinlikleri”: Kaos GL tarafından 2006 yılından bu yana düzenlenen bu etkinlikler, bugüne değin 35 farklı ilde gerçekleştirilmiştir. Bu etkinliklerde, kimi zaman öğrenci toplulukları vasıtasıyla üniversitelerde akademik tartışmaların gündeme gelmesini sağlayarak, kimi zaman ise meslek grupları, yerel aktivistler, kadın örgütleri ve diğer toplumsal hareketler ile iş birlikleri oluşturarak heteroseksizmin tartışıldığı ortamlar yaratılmaktadır. Yerellerdeki örgütlerin güçlenmesinde bu etkinlikler önemli rol oynamıştır.

“Medya İletişim Programı” altında yürütülen bazı etkinlikler de eğitim faaliyeti niteliği taşımaktadır. Yazınsal, çeşitli tematik alanlarda planlanmış atölyeler programı şeklinde yürütülen “Medya Okulları” ile kaosGL.org gönüllü muhabir ve yazarlarını bir araya getirerek LGBTİ+ kişileri yazmaya teşvik etmek ve ayrımcılık karşıtı medyayı çoğaltmak hedeflenmektedir. Katılımcılar interaktif olarak eğitime dahil olmakta ve haber yazma teknikleri, yaratıcı yazarlık ve video aktivizmi üzerine çalışılmaktadır. Bu program, her yıl Kaos GL Derneği tarafından çeşitli şehirler seçilerek, seçilen yerelden katılıma açık biçimde gerçekleştirilmektedir.

“Karikatür Okulu”, “Medya İletişim Programı” altında yürütülen başka bir insan hakları eğitimi faaliyetidir. Bu program çerçevesinde LGBTİ+ aktivistlere yeni bir alan kazandırma hedefiyle heteroseksist ve ikili cinsiyetin egemenliğinde olan karikatürü ters yüz eden çalışmalar yapılmakta, ayrıca kaosGL.org ve Kaos GL Dergi’nin görsel ihtiyacı için, atölyelerde üretilen eserlerin toplanabileceği bir görsel banka oluşturulmaktadır.

Son olarak, “Mülteci Hakları” programı altında, bu alanda çalışanlara eğitimler verilmektedir. Bu eğitimlerle LGBTİ mültecilerle alanda doğrudan temas halinde olan sivil toplum örgütü ve kamu çalışanlarına, temel LGBTİ kavramlarının ötesinde cinsel kimliklerin gelişimi, ayrımcılık ve damgalanma konularına dair bütünsel bir bakış sağlanması hedefiyle, mültecilere yönelik faaliyetlerin yoğun olduğu illerde ikişer günlük uzman eğitimleri sunulmaktadır. Ayrıca LGBTİ mültecilerin özel ihtiyaçların tanımlanması ve göz ardı edilmemesi için tartışma platformları oluşturmak amaçlanmaktadır.

2.5.6. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği (KİH-YÇ)

KİH-YÇ, Türkiye’de ve dünyada kadınların insan haklarını savunmak ve hayata geçirmek amacıyla 1993 yılında kurulan bağımsız bir kadın örgütüdür. Adını BM’nin aynı yıl Viyana’da düzenlenen İnsan Hakları Dünya Konferansında ortaya çıkan “Kadın hakları, insan haklarıdır!” söyleminden alan örgüt, kadının insan haklarının eksiksiz uygulanmasını ve kadınların hayatın her alanına özgür bireyler ve eşit yurttaşlar olarak katılımını desteklemek amacıyla yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde çalışmaktadır. Kadınların haklarını kulla-

nabilmeleri için farkındalık ve becerilerini artırmak ve onları toplumsal değişimde aktif olmaları konusunda teşvik etmek amacıyla kadının insan haklarını temel alan eğitim programları geliştirip uygulamaktadır. Bu programlar örgüt tarafından “Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı (KİHEP)” olarak adlandırılmaktadır.

KİHEP’in temeli, örgütün 1993-1994 yıllarında Türkiye’de kadınların durumuna dair yaptığı saha araştırmalarına dayanmaktadır. Bu araştırmalarda, birçok kadının yasalarla tanınan ve korunan haklarını bilmediği ortaya konulunca, bilinç yükseltme toplantıları yapılması fikri doğmuştur. Ardından, İstanbul’un çeşitli semtlerinde ev ziyaretleri yapılmaya başlanmıştır; bu ziyaretlerde aile içi şiddet konusu öne çıkmıştır. Bu toplantılar, kadınların çeşitli bilgilere erişemediğini göstermiştir. Örneğin kadınlar mevcut yasalardaki haklarını bilmemektedir; ayrıca bunları yaşama geçirecek beceri ve olanaklardan yoksunlardır. Söz konusu ziyaretler bunlara cevap olacak kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece toplantılarda kullanılan ilk metinlerin yanı sıra *Artık Dur Demenin Zamanı Geldi!* adını taşıyan bir belgesel ve özellikle okuryazarlık düzeyi düşük olan kadınların ihtiyaçlarını dikkate alan *Haklarımız Var!* kitapçığı hazırlanmıştır.

KİHEP’in ilk pilot uygulaması 1995 yılında Ümraniye’de başlar ve aynı yıl ilk KİHEP Eğitici Eğitimi gerçekleştirilir. İlk pilot uygulamanın tamamlanmasından sonra geliştirilen 15 modül içeren bir eğitici el kitabı hazırlanmıştır. Bu kitap 1997’de Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa’da gerçekleştirilen ikinci pilot uygulamada kullanılmıştır. İki pilot uygulamadaki deneyimlerden yararlanarak ve kadınların siyasete katılımı ve örgütlenme konusunda sahadan gelen talepler de dikkate alınarak kitapta ekleme ve düzenlemeler yapılmış ve sonunda 16 modülden oluşan bir kitap ortaya çıkmıştır.

KİHEP’te katılımcıların kadının insan hakları ve bu hakların ihlallerine ilişkin kendi kişisel deneyimleri üzerine tartışmaları sağlanarak, eleştirel bir bakış açısını hayata geçirmeleri sürecinde uluslararası feminist yöntem ve araçlar kullanılmaktadır. Kadınlar, program kapsamında 16 hafta boyunca haftada bir kez, yarım gün bir araya gelerek, KİHEP grup yönlendiricisi ile birlikte grup çalışmaları yapmaktadır. Bu grup çalışmaları bazı konular iki haftaya yayılacak şekilde şu başlıklarda yürütülmektedir: 1. KİHEP’in Tanıtımı ve İhtiyaç Saptaması, 2. Kadının İnsan Hakları, 3. Anayasal ve Medeni Haklar, 4. Kadına Karşı Şiddet ve Aile İçi Şiddet, 5. Şiddete Karşı Stratejiler, 6. Kadının Ekonomik Hakları, 7. İletişim, 8. Toplumsal Cinsiyet Rollerine Duyarlı Çocuk Eğitimi ve Çocuk Hakları, 9. Kadın ve Cinsellik, 10. Kadın ve Doğurganlık Hakları, 11. Kadın ve Siyaset, 12. Feminizm ve Kadın Hareketi, 13. Kadın Örgütlenmesi.

Sonuç olarak, KİHEP 1995 yılından bu yana Türkiye genelinde ve Kıbrıs’ta 15 binden fazla kadına ulaşmıştır; bu anlamda Türkiye ve dünyadaki en yaygın ve kapsamlı insan hakları eğitim programlarından biri olarak kabul edilmektedir. Program 1998-2012 yılları arasında Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ile yapılan protokol çerçevesinde yürütülmüştür. 2011’de SHÇEK’in lağvedilmesinden bu yana daha çok belediyeler ve kadın örgütleri ile işbirliği içinde uygulanmaktadır. KİHEP, 2004 yılında İşkence Mağdurları Merkezi (The Center for Victims of Torture) tarafından, *İnsan Haklarında Yeni Taktikler Projesi (New Tactics in Human Rights)* kapsamında, “dünyada insan hakları konusunda kullanılan en iyi taktiklerden biri” olarak seçilmiştir.

KİH-YÇ, insan hakları eğitimleri yapan bir sivil toplum örgütü olarak uluslararası çalışmalara da katılmıştır. 15 ülkeden bağımsız örgütlerin bir araya gelerek oluşturduğu “Global Coalition for Human Rights Education [HRE 2020]” adını taşıyan sivil toplum işbirliğinin üyesidir. Uluslararası düzeyde insan hakları eğitiminin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda faaliyetler yürüten HRE 2020, kaliteli ve bütünsel bir eğitimin bireylere sağlayacağı

bilgi ve beceri ile onları “gündelik hayatta insan haklarını teşvik etme, savunma ve uygulama” hususlarında güçlendireceğine vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede 2015 yılında tüm resmi eğitim kurumlarında -yükseköğretim dahil olmak üzere- insan hakları eğitiminin ne şekilde ve ne kalitede yer aldığını ölçmek adına bir de çerçeve kaynak geliştirilmiştir. Bu kaynak ile sivil toplum örgütleri, resmi makamlar, ulusal insan hakları örgütleri ve/veya BM mekanizmaları tarafından sağlanan eğitimlerin karşılaştırılarak iyileştirilmesi hedeflenmiştir (HRE, 2020).

2.5.7. Uçan Süpürge Derneği

Uçan Süpürge Derneği, kadının insan hakları ve kız çocukların insan hakları alanında, uluslararası sözleşmeleri rehber edinerek çalışmalar yürüten bir dernektir. Bu kapsamda Türkiye’deki kadınların ve kız çocukların ihtiyaçları konusunda, ilgili kişi ve kurumlarla işbirliği yaparak, sorunlara birlikte çözüm arayarak, farkındalık yaratan ve çözüm önerileri sunan faaliyetler yürütmektedir.

Dernek, kız çocuklarının ve kadınların hâlâ erkek egemen alanlara erişmek ya da bu alanlarda bir şeyler yapmak istediklerinde kalıp yargılarla karşı karşıya kaldığı, özellikle teknoloji, mühendislik ve sanayi tipi meslek gruplarında erkeklere oranla kız çocuklarının daha az eğitim gördüğü ve kadınların daha az istihdam edildiği tespitinden yola çıkmaktadır. Bu bağlamda Dernek, rakamların ötesinde kadınların “STEM/STEAM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Tasarım ve Matematik alanlarının birbirini desteklediği, kesişimsel bir alan)” olarak adlandırılan alanda olmamalarına neden olan faktörleri anlamak ve onarmak hedefiyle hareket etmektedir. Uçan Süpürge Derneği STEM/STEAM alanlarını, aynı zamanda dünyaya ve üzerinde yaşayan canlılara duyarlı, ulaşılabilir, çevre dostu ve onarıcı bir üretime katkı sağlamanın bir aracı olarak görmektedir.

Uçan Süpürge Derneği ilk olarak 2010-2011 döneminde Sabancı Vakfı desteğiyle çalışmaya başladığı projelerde, çocuklara yönelik erken/zorla evlilikler konusunda farkındalık yaratmak hedefiyle yola çıkmıştır. 3 ayrı periyotta devam eden bu çalışmalarla, Türkiye özelinde erken/zorla evliliklere yönelik güncel bir veri sağlanmıştır. Bu kapsamda atölyeler gerçekleştirilmiş; konu Meclis gündemine taşınarak yetkililerin eylem planları hazırlanmasına ön ayak olunmuş; erken/zorla evlilikler konusunda ulusal ve uluslararası alan için savunuculuk modelleri geliştirilmiştir. Ayrıca erken/zorla evliliklerin önlenmesine yönelik belediyelerle, kamu kurumlarıyla ve çocuk hakları alanında çalışan sivil toplum örgütleriyle işbirliği halinde periyodik strateji belgeleri ve yine çeşitli sivil toplum örgütleri ile birlikte BM Evrensel Periyodik İzleme, Pekin 25 Komitesi ve CEDAW izleme sürecinde gölge raporlar hazırlanmıştır. Dernek, ayrıca 2018’den itibaren çeşitli ülkelerden sivil toplum örgütleriyle çalışmalar yürütmüştür. 2017’den itibaren Dernek BM Kadın Birimi (UN Women) desteğiyle Suriyeli kız çocuklarının erken/zorla evliliklerinin önlenmesi ve çocukların eğitimde kalmasının sağlanmasına yönelik faaliyetler de yürütmektedir.

Uçan Süpürge Derneği 2018-2019 eğitim döneminde 20 ilde, 40 Anadolu Lisesinde *Bilim ve Teknoloji’de Kız Çocuklar Projesini* yürütmüştür. Proje ile endüstriyelleşmiş toplumlarda cinsiyetlendirilmiş olan bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında eşitsizliği ortadan kaldırmak ve özellikle kız çocuklarını pozitif bilimlere yönlendirmek hedeflenmiştir. Proje kapsamındaki okullarda 9. sınıftaki kız öğrenciler ile bilim, mühendislik, matematik ve teknolojiye yönlendiren iki günlük eğitim ve atölye çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Atölyelere başlamadan önce kız çocukların bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanına dair ilgi ve bilgilerini ölçmeyi amaçlayan ön testler uygulanmıştır. Proje sonrası hazırlanan raporda, kız çocuklarının bu alanlara katılımının sağlanması için sorunun büyük ölçüde

eğitim sistemi düzeyinde ele alınmasının gerektiği ifade edilmekle birlikte, okul ve eğitim bağlamında gerçekleştirilebilecek bir dizi öneri sunulmuştur (Taş ve Bozkurt, 2020).

Son olarak, Uçan Süpürge Derneği eğitim alanında yürüttüğü çalışmaları eğitim alanında çalışan pek çok özel ve kamusal kurumla paylaşmakta ve politika süreçlerine dahil olmaktadır.

2.5.8. Kocaeli Dayanışma Akademisi (KODA)

KODA, “Bu Suça Ortak Olmayacağız” başlıklı Barış Bildirisine imza attıkları için 1 Eylül 2016’da yayımlanan 672 Sayılı KHK ile Kocaeli Üniversitesi’nden topluca ihraç edilmiş akademisyenlerin, davalarını paylaşan görevdeki akademisyenlerle birlikte kurdukları, hem üyeleri arasında hem de çevresiyle dayanışma amacı güden, Kocaeli merkezli faaliyet gösteren, akademik iddia taşıyan, barış ve demokrasi için çaba gösteren bir inisiyatif olarak yola çıkmıştır. 30 Ekim 2017 itibariyle Kocaeli Dayanışma ve Araştırma Derneği olarak kurumsallaşmıştır. Genel olarak demokrasi, insan hakları ve bilimsel çalışmalar alanında atölyeler, seminerler düzenlemiş, yaz okulları yapmıştır.

KODA insan hakları, akademik haklar ve özgürlükler ve demokrasi alanında ilk olarak 2016-2017 döneminde, Kocaeli’ndeki çeşitli sendika ve meslek odalarının katkısıyla *Çarşamba Seminerleri* düzenleyerek çalışmalarına başlamıştır. İlk yılın KODA üyeleri tarafından yapılan seminerleri, *Kocaeli Dayanışma Akademisi’nin İlk Uzun Yılı* adını taşıyan bir kitapta toplanmıştır.

KODA 2018-2019 yıllarında, Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (DİHAA) tarafından desteklenen *Hayat Bilgisi Okulu (HBO)* Projesi kapsamında eğitim çalışmaları yürütmüştür. HBO kapsamında dört dönem boyunca, insan haklarının çeşitli alanlarına ve boyutlarına doğrudan ya da dolaylı olarak değinen atölye çalışmaları yürütülmüştür. Gönüllü olan herkese açık olan bu atölyelere kentteki üniversite öğrencileri, sendika ve odaların yanı sıra çeşitli sivil toplum örgütlerinin üyeleri de ilgi göstermiştir. Bu atölyeler sürerken, söz konusu alanlarda farklı ve özgün başlıkların da ele alındığı *Çarşamba Seminerleri* de devam etmiştir. HBO kapsamında özellikle yerel siyasetin ve akademik mücadelenin tarihine odaklanan çeşitli araştırmalar yapılmış, bunların sonucunda iki kitap ortaya çıkmıştır. Ayrıca HBO atölye çalışmalarını temel alan yazıların yer aldığı bir kitap daha yayınlanmıştır.

KODA, Mart 2018’de yükseköğretimin ve üniversitelerin dünyada ve Türkiye’de çeşitlenen güncel sorunlarının ele alındığı, “Üniversitenin Ötesinde: Eleştirel, Özgürleştirici ve Dayanışmacı Arayışlar” başlığını taşıyan bir uluslararası konferans düzenlemiştir. Ayrıca 2017’de “Otoriter Zamanlar: Haklar, Özgürlükler ve Türkiye” başlığıyla Ören-Balıkesir’de, 2018’de “Kültür” başlığıyla Bodrum’da, 2019’da “Doğa, İnsan, Teknoloji: Krizler ve İmkanlar” başlığıyla Gönen-Balıkesir’de KODA Mehmet Fatih Traş Yaz Okulları yapılmıştır.

KODA, 2020-2021 döneminde Haklara Destek Programı kapsamında, çevrimiçi platformlar üzerinden çeşitli hak alanlarında atölyeler yapmaya ve her ay bir tane *Çarşamba Semineri* düzenlemeye devam etmektedir.

2.5.9. İnsan Hakları Okulu (İHO)

İHO, çekirdek kadrosunu Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin kapatılan İnsan Hakları Merkezi kadrosunun oluşturduğu, alanın önde gelen isimleriyle genişleyen, Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (DİHAA) tarafından desteklenen ve 2018’de faaliyete geçen bir eğitim ve araştırma programıdır. Alternatif bir eleştirel ve akademik alan yaratmak, insan hakları akademisini sivil topluma taşımak ve sivil toplumdaki beslenerek insan

hakları çalışmalarını hem teorik hem de pratik bağlamda geliştirmek ve derinleştirmek amaçlarını güden, tüm akademisyenlere, lisansüstü öğrencilere ve hak savunucularına açık bir programdır.

İHO, ilki SBF İnsan Hakları Merkezinin Ankara Üniversitesi Rektörlüğü tarafından rektörlüğe bağlanarak fiilen kapatılması, ikincisi İnsan Hakları Merkezinde ve İnsan Hakları Yüksek Lisans Programında birlikte çalışan akademisyenlerin önemli bir kısmının Ocak 2016’da kamuoyuna açıklanan “Bu Suça Ortak Olmayacağız” bildirisinin imzacıları olmaları nedeniyle KHK’larla OHAL döneminde ihraç edilmeleri olan iki olumsuz gelişmenin sonucunda şekillenmiştir. Bu kapsamda SBF İnsan Hakları Merkezini, İHO ile sivil topluma taşıyarak özgür ve eleştirel bir akademik alan yaratmak ve OHAL döneminde zarar gören insan hakları çalışma alanının akademik gelişimine katkı sağlamak hedeflenmiştir.

İHO projesinin “Akademik Özgürlüğün Bir İnsan Hakkı Olarak Tesisi” ve “Özgür ve Eleştirel Bir Eğitim Alanı olarak İnsan Hakları Okulu” başlığını taşıyan iki temel ayağı vardır. İlk başlık altında Türkiye’de akademik özgürlük ihlallerinin ve insan hakları çalışmalarının bir röntgenini çekmeye yönelik olarak, literatür taramaları yapılmış ve iki saha araştırması yürütülmüştür. Saha araştırmalarının raporları 2019 senesinde yayınlanmış ve İngilizce’ye çevrilererek uluslararası alanda da yaygınlaştırılmıştır.

İHO projesinin ikinci ayağını, çalışmanın bütününe desteklemesi hedeflenen eğitim alanı oluşturmaktadır. Bir alternatif uzaktan eğitim modeli olarak İHO, “İnsan Hakları ve Savunuculuk”, “İnsan Hakları Kuramı” ve “Anayasa Hukukunda Haklar ve Özgürlükler” adını taşıyan ilk pilot atölyelerini Eylül-Ekim 2018 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. 2019 Şubat ayından itibaren insan hakları atölyeleri gönüllü katılımcılara açık olarak yürütülmüş ve belli bir sayıda atölyeye katılan katılımcılara katılım belgesi verilmiştir.

İHO, Eylül 2019’da, İzmir’de beş gün süren, “Akademik Özgürlük Yaz Okulu” adını taşıyan bir etkinlik düzenlemiştir. Yaz Okulunda her alandan gelen genç araştırmacılar ve akademisyenlerle birlikte akademik özgürlüğün çeşitli boyutları, farklı bilimsel alanlar kapsamında tartışmaya açılmıştır.

Son olarak, İHO, Türkiye’de insan hakları alanının bilimsel bir disiplin olarak kurulmasında büyük katkısı olan Prof. Dr. Bahri Savcı’nın adını taşıyan “İnsan Hakları Araştırmaları Destek Programı” ile insan hakları alanında özgün bilimsel araştırmaları desteklemektedir.

2.5.10. Mülkiyeliler Birliği İnsan Hakları Merkezi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezinin kapatılmasından sonra, bu yapının ve geleneğin Mülkiyeliler Birliği çatısı altında sürdürülmesi ve geliştirilmesi amacıyla Mayıs 2018’de açılmıştır. Merkez insan hakları ya bu alanla kesişen çeşitli sosyal ve siyasal konularda herkese açık konferanslar, söyleşiler düzenlemekte ve bu alanda araştırmalar yapmaktadır.

2.5.11. Eğitim Reformu Girişimi (ERG)

ERG, 2003 yılında çocuğun ve toplumun gelişimi için eğitimde yapısal dönüşüme nitelikli veri, yapıcı diyalog ve farklı görüşlerden ortak akıl oluşturarak katkı yapmayı amaçlayan, bağımsız ve kar amacı gütmeyen bir girişim olarak kurulmuştur. Türkiye’nin önde gelen vakıfları tarafından desteklenmektedir. Girişim, “Eğitim Gözlemevi” ve “Eğitim Laboratuvarı” adını taşıyan iki temel düzlemde çalışmalarını sürdürmektedir.

Eğitim Gözlemevi, eğitim sisteminin iyileştirilmesi ve karar süreçlerinin verilere dayalı olmasına katkı sağlamak amacıyla nitelikli bir veri kaynağı olmak hedefiyle hareket etmektedir.

Bu kapsamda her yıl eğitim alanındaki gelişmeleri izleyerek *Eğitim İzleme Raporu* yayımlanmaktadır. Ayrıca, eğitim politikalarının süreç ve çıktılarını iyileştirmek ve kamuoyunu bilgilendirmek için araştırma ve politika belgeleri hazırlanmaktadır. Bu araştırma raporlarının bir kısmı şu başlıkları taşımaktadır: *Bir Arada Yaşamı ve Geleceği Kapsayıcı Eğitimle İnşa Etmek, Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Başarı Farkı: PISA 2015 Bulguları, Türkiye’de Cinsiyete Dayalı Başarı Farkı: TIMSS 2015 Bulguları, Ders Kitaplarında Engellilik, Kapsayıcı Eğitimin Durumu ve Öneriler, Öğretmen Politikalarında Mevcut Durum ve Zorluklar*. Görüldüğü gibi bu çalışmalarla eğitimin sorunları, farklı aktörler açısından ve çeşitli boyutlarıyla ele alınmaktadır.

Eğitim Laboratuvarı, çeşitli uzmanlık alanlarından kişi, kurum ve kuruluşları eğitim zemininde bir araya getirerek farklı görüşlerden ortak akıl yaratma amacını gütmektedir. Bu kapsamda öğretmenlerin, eğitim alanında çalışan uzmanların, kurum ve kuruluşların bir araya geldiği, iyi örnek ve materyallerini paylaştığı etkinlikler, festivaller ve Eğitimde İyi Örnekler Konferansı düzenlenmektedir. Ayrıca, eğitimin farklı aktörlerinin bir araya getirildiği bir ağ oluşturulmuştur.

2.5.12. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM)

STGM, 2004 yılında Türkiye’de sivil ve katılımcı demokrasinin gereğine inanan bir grup fikir önderi ve sivil aktivist tarafından dernek statüsünde sivil bir yapı olarak kurulmuştur. Merkez ofisi Ankara’da bulunan STGM’nin Adana, Denizli, Diyarbakır ve Eskişehir’de dört yerel destek merkezi bulunmaktadır. STGM’nin temel amacı sivil toplum kuruluşlarının, katılımcı demokraside daha aktif rol alabilmeleri için, kapasitelerinin geliştirilmesine destek olmaktır. STGM bu doğrultuda yerel örgütlere kendi yapabilme güçlerini artırma doğrultusunda destek vermekte, böylece insan hakları eğitimi veren örgütleri de güçlendirmektedir.

STGM, hedef kitesinde yer alan örgütlerin temsilcilerine yönelik ayrımcılık ve ayrımcılıkla mücadele, toplumsal cinsiyet, örgütlenme ve sosyal haklar temalarında eğitimler düzenlemektedir. Ayrıca, STGM’nin temel amacı sivil toplum kuruluşlarının, katılımcı demokraside daha aktif rol alabilmeleri için kapasitelerinin geliştirilmesine destek olmaktır. STGM bu çerçevede yerel örgütlere kendi yapabilme güçlerini artırma doğrultusunda destek vermekte, böylece insan hakları eğitimi veren örgütleri de güçlendirmektedir.

2.5.13. İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP)

Hükümet dışı insan hakları örgütlerinin insan hakları alanında tek başlarına etkili çözüm üretemedikleri konularda birlikte hareket etmelerine olanak sağlayacak bir ortam yaratmak üzere, Haziran 2005 tarihinde kurulmuştur. İHOP insan hakları hareketi içinde yer alan örgütlerin birbiriyle etkileşim halinde olacağı, görüş, bilgi ve deneyim paylaşımında bulunacağı ve böylelikle birlikte yürütülecek eylemleri çoğaltacağı bir ortamı sağlamak için çaba gösterirken, insan hakları eğitimi veren sivil toplum kuruluşlarını da desteklemektedir. Bu faaliyetleri kapsamında, İHOP desteklediği sivil toplum ağlarına yönelik eğitim faaliyetleri düzenlemiştir.

Sivil toplum alanında çalışan başka örgütler de insan hakları eğitimi faaliyetleri yürütmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Toplum Gönüllüleri Vakfı: 2004 yılından beri üniversite öğrencileriyle insan hakları ve sosyal haklar alanında çeşitli eğitim programları yürütmektedir. “Demokrasi ve Haklarımız” başlığını taşıyan eğitimlerinde insan haklarının özellikleri, insan haklarının tarihsel gelişimi, yurttaşlık-insan hakları ilişkisi, savunuculuk, demokrasi, birlikte yaşam, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet ve sivil toplum-insan hakları ilişkisi gibi konular ele alınmaktadır. Vakıf, son dönemde “İnsan Hakları Çatısı” adı altında hazırladıkları bir program içinde vakfa üye

ya da ilgili “toplum gönüllüsü” gençlerin demokrasi, insan hakları, cinsiyet eşitliği, kültürel farklılıklara saygı ve toplumsal adalet gibi konularda bilinçlenmelerini, haklarını sorgulayan ve koruyan aktif birey yaklaşımını geliştirmelerini amaçlayan eğitimler yapmaktadır. 2015 yılında bu amaçlar doğrultusunda hazırlanan program kapsamında, “Yerel İnsan Hakları Eğitimleri”, “İnsan Hakları Eğitimci Eğitimi” ve “İnsan Hakları Eğitimcileri Tazeleme Toplantısı” yapılmış; 13 farklı ilde insan hakları, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet ve barış eğitimleri olmak üzere 27 adet yerel insan hakları eğitimi gerçekleştirilerek toplam 500’e yakın gence ulaşılmıştır. Ayrıca, her yıl gerçekleştirilen İnsan Hakları Eğitimci Eğitimleri ile birçok genç, örgütün “İnsan Hakları Eğitimci Havuzu”na dahil olmaktadır.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi/KEİG: 2012 yılı sonunda, kadınların çalışma hak ihlallerinin yasalar çerçevesinde ele alınıp ayrımcı uygulamaların son bulması için kamuoyuna mal olacak örnek davaların takibini yapmak amacıyla avukatlar, platform üyeleri ve sendika temsilcilerine yönelik “Dava Takip Süreçleri” semineri düzenlemiştir. 2013 yılında da, İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (Swedish International Development Cooperation Agency-SIDA) desteğiyle farklı şehirlerde emek ve kadın haklarıyla ilgili olarak, kadınlara yönelik “İstihdamda kadına yönelik ayrımcılık ve CEDAW” seminerleri yapmıştır.

Kadın Dayanışma Vakfı (KADAV): 2011 yılına kadar “Toplumsal Cinsiyete ve Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Farkındalık Yaratma Eğitimi” düzenlemiştir. 7 hafta süren bu programda kadın kimliği, toplumsal cinsiyet, bedenimiz ve biz, kadına yönelik şiddet, yasal haklar, kadın hareketinin tarihi ve feminizm, kadın gruplarıyla çalışma gibi konular ele alınmıştır.

Raoul Wallenberg Enstitüsü: 2011 yılından beri Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde insan hakları eğitimi ve araştırmalarının geliştirilmesini amaçlayan çalışmalar yürütmüştür. Bu amaç doğrultusunda İstanbul Üniversitesi, 9 Eylül Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Polis Akademisi’nde akademisyenlere yönelik insan hakları eğitimleri düzenlemiştir. Ayrıca 9 Eylül Üniversitesi’nde enstitünün desteğiyle başlatılan İnsan Hakları yüksek lisans programına öğretim desteği vermiş, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nin “hukuk kliniği eğitimi” alanındaki çalışmalarını desteklemiştir.

OHAL döneminde KHK ile kapatılan pek çok dernek ve vakıf da insan hakları eğitimleri düzenlemekteydi. Bunlara bir örnek çocuk hakları alanında çalışan bir örgütün eğitim faaliyetlerinden bahsedebiliriz.

Gündem Çocuk Derneği: Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi ortaklığında yürütülen *Çocuğa Karşı Şiddetin Önlenmesinde Sivil Toplum Örgütlerinin Güçlendirilmesi Projesi* kapsamında 16 haftalık (Eylül-Ocak) bir uzaktan öğrenim programı yürütmüştür. Bu kapsamda Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, Mersin, Trabzon ve Van illerinde çocuk alanında çalışan sivil toplum örgütü temsilcilerinin katıldığı bu eğitim programında şu konular ele alınmıştır:

- Çocuk algısı ve Çocuk hakları
- Hak temelli yaklaşım
- Devlet, İktidar ve Şiddet ilişkisi
- İnsan Hakları İhlali Olarak Şiddet ve Şiddet Türleri
- Çocuğa Yönelik Şiddet ve Farklı Ortamlar
- Türkiye’de Çocuğa Yönelik Şiddet: Mevcut Durum
- Çocuğa Yönelik Şiddetin Önlenmesi: Aktörler, İlişkiler, Mekanizmalar

- Şiddetin Çocuk Üzerindeki Etkileri ve İyileştirme için Müdahaleler
- Çocuğa Yönelik Şiddetle ilgili Çalışanların Baş Etme Yöntemleri
- Çocuğa Yönelik Şiddetin Önlenmesi ile ilgili İyi Örnekler- Taktikler
- Çocuk Katılımı
- Stratejik Düşünme için Haritalama Yöntemi
- Stratejik Düşünme ve Strateji Geliştirme
- Savunuculuk ve Politikaları Etkileme
- Karar Alma Mekanizmalarına Katılım

Son olarak, bir ölçüde kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri işbirliğinden bahsetmemiz gerekir. Kamu kurumlarının kendi personeli için düzenlediği eğitimlerde uzman olarak akademisyenlerin ve kamuda çalışan ve söz konusu alanda uzman olan kişilerin yanı sıra, sivil toplum örgütlerinden de yararlanılmaktadır. Örneğin, MEB *Demokrasi Kuşağı Projesi* kapsamında düzenlediği eğitimcilerin eğitiminde akademisyenlerden yararlanmıştır. Diğer yandan, Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği de talep üzerine Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü personeli için atölye düzenlemiştir. Ayrıca, bu tür eğitimlerin çoğunlukla AB destekli projeler çerçevesinde yürütüldüğünü ve projelerin konsorsiyum başkanlıklarını yürüten proje danışmanlık firmalarının eğitim programını oluştururken sivil toplum örgütü temsilcilerinden de yararlandıklarını söylemek mümkündür.

3.

DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

3. DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

- Türkiye insan hakları eğitimi konusunda hükümetlere ve kamu kurumlarına yükümlülükler getiren uluslararası insan hakları sözleşmelerinin birçoğuna imza atmıştır. Bunun gereği olarak evrensel değerlere ve insan hakları anlayışına dayanan insan hakları eğitimi faaliyetleri yürütmek, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı gibi bakanlıkların, Yükseköğretim Kurumu gibi kamu kurumlarının ve yerel yönetimlerin temel görev alanları içinde sayılmalıdır.
- Kamu kurumlarının 1990’lardan bu yana zaman zaman yükselen, zaman zaman azalan bir ivme içinde insan hakları eğitimleri yaptıkları görülmektedir. Tüm kamu kurumlarının hizmet içi eğitim programları bulunmakta ve bu programlar kapsamında bir kısmında insan hakları eğitimleri yapılmaktadır. Eğitim ihtiyacının belirlenmesi için yapılan analizler, kurumların birimlerine “neye ihtiyaç duyduklarını” yazıyla sormalarına dayanmaktadır. Eğitimler gerçekleştirilirken, çeşitli yasal kısıtlar ve siyasi kaygılar dikkate alınarak, eğitimci olarak kamu kurumları ve üniversiteler ve oranı dönemlere göre değişmekle birlikte sivil toplum örgütleri tercih edilmektedir. Kamu çalışanları, resmi yazıyla atölyelere katıldığı için atölyelere katılımı da çoğunlukla “görev icabı” olarak algılamaktadır. Bu durum, eğitimlere olan ilgiyi ve eğitimlerden yararlanma isteğini düşürmektedir.
- Kamu kurumlarında eğitimlerin değerlendirmeleri genellikle programlar sonunda yapılan anketlere dayanmaktadır. İşe ve/veya uygulamaya aktarma ya da eğitimin etkileriyle ilgili bir değerlendirme, takip, izleme ya da uygulama yapılmamaktadır. Başka bir deyişle, insan hakları eğitimine dair uluslararası alanda belirlenen ilke ve standartların aksine, bu eğitimlerin faydalanan kişiler üzerindeki etkileri ve sonuçları takip edilmemektedir. Eğitimler çoğunlukla bir defaya özgü olarak düzenlenmekte ve personelin burada öğrendiklerini daha etkin kullanabileceği ve işine yansıtabileceği bir çalışma ortamı yaratılmamaktadır. Gerek kurumların irade göstermemesi ve hantallığı gerekse genellikle birkaç gün süren eğitimlerin sürdürülebilir bir biçimde kurgulanmaması ve gündelik pratiklere eklemlenmemesi nedeniyle bu eğitimlerin kamu personeline gözle görülür bir tutum değişikliği yaratması mümkün olmamaktadır.
- Türkiye’de insan hakları ihlallerinin ve bu konudaki aksaklıkların önüne geçilebilmesi için öncelikle kolluk kuvvetlerine yani polislere ciddi bir mesleki eğitimin ve insan hakları eğitiminin verilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarının korunması prensiplerine dayanan bir polis eğitiminin verilmesi amaçlanmalıdır. Ayrıca, Türkiye’nin polis eğitiminde hak temelli bakış açısına dayanan, kuramsal ve tarihsel bilgilerin yanında uygulamaya yönelik insan hakları eğitiminin verildiği bir sistem kurulmalıdır.
- İnsan hakları eğitimi –doğrudan ya da dolaylı olarak– bütün öğretim düzeylerinde yapılmalıdır. Okul öncesi ve ilköğretim düzeyinde, öğrencide insan olmaktan kaynaklı hak bilincinin uyandırılması hedeflenmeli; bu amaç doğrultusunda evrensel değerlere dayanan, örnekleri günlük yaşamdan, özellikle de edebiyattan ve mitolojiden seçilen, etkileşime açık bir insan hakları eğitimi programı uygulanmalıdır.
- Orta öğretimde öğrencilere insan onurunun kavranmasını sağlayan, temel insan haklarını ve bu hakların kişinin yaşamı, toplumların ilerlemesi, insanlığın bugünü ve geleceği için önemini benimseten ve öğrencilerin eylemleri, olayları ve durumları insan hakları bakışıyla değerlendirmesine katkıda bulunacak bir insan hakları eğitimi uygulanmalıdır.

- Yükseköğretimde/üniversitede ve genel olarak bilimsel dünyada insan haklarının etkili bir biçimde öğretimi amacıyla gereken kavramsal açıklığın ve birikimin sağlanması için, bu alanda dersler verilmesinin yanı sıra insan hakları araştırmaları teşvik edilmelidir. Bu, aynı zamanda lisans ve lisansüstü düzeyde insan hakları eğitiminin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi anlamına gelmelidir.
- Üniversitelerde insan hakları lisansüstü programları ve alana ilişkin disiplinler arası programlar (örneğin kadın çalışmaları, LGBTİ+ çalışmaları, çocuk çalışmaları gibi) oluşturulmalı, var olanlar bu alandaki uluslararası perspektif ve çalışmalara uyum sağlayacak şekilde güçlendirilmelidir. Bu programlarda insan haklarının felsefi eğitimine özel bir yer verilmelidir.
- İnsan hakları eğitimcilerinin eğitiminde insan haklarının felsefi ve kuramsal bilgisinin verilmesi ve bu konuda pratikler yaptırılması gereklidir; çünkü başkalarını bu konuda da –yani insan haklarını koruma istekleri varsa, belirli bir durumda ne yapmaları gerektiğini nasıl bulabilecekleri konusunda– eğitecek olan yine bu eğitimcilerdir. Eğitimcilerin eğitimi programları, eğitim yapacakları düzeye göre, yani her düzeye konan amaçlara göre geliştirilmelidir.
- Sivil toplum örgütlerinin, Türkiye’de insan hakları eğitiminin gelişmesindeki çabaları ve katkılarının önemi büyüktür. Hem özellikle bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri hem de insan hakları eğitimi faaliyetleri yürüten örgütlerin bu alanda işbirliği yapmaları, birbirlerini desteklemeleri ve buna uygun platformlar/ağlar/yapılar oluşturmaları faaliyetlerinin etkisini, yaygınlığını ve gücünü artıracaktır.
- Kamu kurumları ve üniversiteler, insan hakları mücadelesi yürüten ve bu alanda aktif bir biçimde çalışan sivil toplum örgütleri ve hak savunucuları ile işbirliğinin yollarını geliştirmeli, bu öznelerle/aktörlere danışmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, D. Ş. (2019). Türkiye’de yükseköğretimde insan hakları eğitimi: Kamu yönetimi bölümleri örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 19-38.
- Altıparmak, K. (2007). Türkiye’de insan haklarında kurumsallaş(ama)ma. Türkiye Barolar Birliği (Ed.), *Bürokrasi ve İnsan Hakları* içinde (s. 54-111). Ankara: TBB Yayınları.
- Arikan, F. (2002). *Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi programının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Arslan, F. (2001). Poliste sürekli eğitim. *Polis Dergisi*, 154, 150-162.
- Ataman, H. (2008a). *İnsan Hakları Savunucuları*. İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Ataman H. (2008b). *Eğitim Hakkı ve İnsan Hakları Eğitimi*. İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Bağlı, M. T. (2013). Ara-disiplin olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi: İlköğretim öğrencilerinin insan haklarına ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 38 (169), 298-310.
- Balbaş, N., Bayır, Ö. G. ve Ersoy, A. (2017). How do teachers and students perceive human rights, citizenship and democracy course? *Sakarya University Journal of Education*, 7 (1), 223-241 .
- Baştürk, N. (2011). *İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi öğretim programı kazanımlarının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi (Konya ili örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bener, H. (2007). *Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de polis kaynaklı insan hakları ihlalleri ve çözüm arayışları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Borst, E. (2016, 12 Aralık). İnsan hakkı olarak eğitim hakkının etkisizleştirilmesi üzerine. *Sosyal Demokrat Dergi*. <http://www.sosyaldemokratdergi.org/eva-borst-insan-hakki-olarak-egitim-hakkinin-etkisizlestirilmesi-uzerine/>
- Büyükkaragöz (1994). *Okul Öncesi Eğitim Programlarında Yeni Yaklaşım: Proje ve Türkiye’deki Uygulamalar*. İstanbul: YA-PA Yayınları.
- Çayır, K. (2003). ‘Teknik bir mesele’ olarak insan hakları eğitimi. *Liberal Düşünce*, 49, 125-137.
- Çayır, K. ve Bağlı, M. T. (2011) ‘No-one respects them anyway’: Secondary school students’ perceptions of human rights education in Turkey. *Intercultural Education*, 22 (1), 1-14.
- Çotuksöken, B., Erzan, A. ve Silier, O. (2003). *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Değer, O. (2018). *Türkiye akademisinde bir disiplin olarak insan hakları*. İnsan Hakları Okulu. <https://insanhaklariokulu.org/turkiye-akademisinde-bir-disiplin-olarak-insan-haklari/#-page-content>.
- Eğitim Reformu Girişimi (ERG) web sayfası*. <https://www.egitimreformugirisimi.org/>
- Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) (2012). *2012 Yılı İnsan Hakları Faaliyet Raporu*. Ankara: EGM.
- Erdoğan, M. A. (2006). *Polis Meslek Yüksek Okullarında okutulan insan hakları ders programının değerlendirilmesi (Balıkesir Örneği)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Erol, H. (2018). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinin ortaokul öğretim programından çıkarılmasına ilişkin bir değerlendirme. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 51-67.
- Ersoy, A. F. (2007). *Sosyal Bilgiler Dersinde Öğretmenlerin Etkili Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, A. F. (2016). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersine ilişkin sosyal bilgiler öğretmenleri ve öğrencilerinin algısı. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 67-83.
- Fındıklı, R. (2001). Polis eğitiminin sorunları. *21. Yüzyılda Polisin Eğitimi Sempozyumu* Bildirileri içinde (s. 15-26). Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi.
- Flowers, N. vd. (2000). *The Human Rights Education Handbook, Effective Practices for Learning, Action and Change*. Minneapolis, MN: The Human Rights Resource Center and The Stanley Foundation.
- Gezgin, U. B. (2013, 21 Eylül). İnsan hakları eğitimi: Kimlerle ve nasıl? *Biamag Cumartesi*. <https://m.bianet.org/biamag/diger/150047-insan-haklari-egitimi-kimlerle-ve-nasil>.

- Gömleksiz, M. N. ve Kılınç, H. H. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımları öçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (12), 555-568.
- Gök, F. (2003). *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Göz, N. L. (2010). *İlköğretimde demokrasi ve vatandaşlık eğitimi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Gözütok, F. D. (1995). *Öğretmenlerin Demokratik Tutumları*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Gülmez, M. (1996). *Dünyada Memurlar ve Sendikal Haklar*. Ankara: TODAİE.
- Gülmez, M. (2001). *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*. Ankara: TODAİE.
- Güneş, Ü. (2018). Türkiye’de insan haklarının korunmasına ilişkin ulusal insan hakları kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 165-186.
- Gürel, D. (2016). Sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin ilkökul 4. sınıf insan hakları ve demokrasi dersine yönelik görüşlerinin karşılıklı olarak incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 641-660.
- Güven, S. (2011). *Sosyal Bilgiler Dersinde Vatandaşlık Eğitimi ve Vatandaşlık Eğitiminde Modeller*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Haçat, S. O. ve Demir, F. B. (2017). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 1-17.
- HRE 2020. (2015). Human rights education indicator framework: Key indicators to monitor and assess the implementation of human rights education and training. http://www.hre2020.org/sites/default/files/Human%20Rights%20Education%20Indicator%20Framework_0.pdf
- İçişleri Bakanlığı (2018). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: İçişleri Bakanlığı
- İçişleri Bakanlığı (2019). *2019 Yılı İdari Faaliyet Raporu*. Ankara: İçişleri Bakanlığı.
- İçişleri Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı (2017). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: İçişleri Bakanlığı.
- İçişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı (2019). *2019 Yılı Hizmet İçi Eğitim Planı*. Ankara: İçişleri Bakanlığı.
- İnsan Hakları Derneği (İHD) web sayfası*. <https://www.ihd.org.tr/>
- İHD İnsan Hakları Akademisi web sayfası*. <https://www.ihd.org.tr/category/c71-insan-haklari-akademisi/>
- İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi (1999). *İnsan Hakları Eğitimi Türkiye Programı, 1998-2007*. Ankara: İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi.
- İnsan Hakları Okulu (İHO) web sayfası*. <https://insanhaklariokulu.org/>
- İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP) web sayfası*. <https://ihop.org.tr/>
- Kadın Dayanışma Vakfı web sayfası*. <https://www.kadindayanismavakfi.org.tr/>
- Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi web sayfası*. http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/keig_brosur.pdf
- Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği (KİH-YÇ) web sayfası*. <https://www.kadinininsanhaklari.org/>
- Kalem, S. (2019). Türkiye üniversitelerinde insan hakları derslerine ve çalışmalarına ilişkin niceliksel bir inceleme. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 58-77.
- KAMER Vakfı web sayfası*. <https://www.kamer.org.tr/>
- Karatekin, K., Merey Z., Sönmez, Ö. F. ve Kuş, Z. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının insan hakları eğitimine yönelik tutumları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7 (4), 2193-2207.
- Kaos GL Derneği web sayfası*. <http://www.kaosgldernegi.org/anasayfa.php>

- Kaya, M. (2006). *İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinde yer alan kavramların kazanılmışlık düzeyi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kepekçi, Y. K. (2000). *İnsan Hakları Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kıvanç, Ö. (2003). *İlköğretim insan hakları eğitimi sürecinin Avrupa Konseyi insan hakları eğitimi çerçevesinde öğretmenler tarafından değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Klecker, N. (2009). Bir İnsan Hakları Eğitimi İçin. İ. Kuçuradi (Ed.), İnsan Haklarının Felsefi Temelleri içinde (s. 211–216). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kocaeli Dayanışma Akademisi (KODA) web sayfası. <https://www.kocaelidayanisma.org/>
- Kocaeli Dayanışma Akademisi (KODA) (2017). *Kocaeli Dayanışma Akademisi’nin İlk Uzun Yılı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Koç, K. (2007). *İlköğretim 7. sınıflarda okutulan vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinde öğrenciye kazandırılması amaçlanan evrensel değerlere ilişkin tutumlar üzerinde öğretim sürecinin etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Kondu, Z. ve Sakar, T. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi niçin verilir? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 49-60.
- Kuçuradi, İ. (2007). *İnsan Hakları Eğitimi ve Dayanışma İçin Eğitim: Eğiticilerin Eğitimi. İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Küçükdoğan, S. (2011). *Polislik mesleğinin ve Polis Meslek Yüksekokullarında verilen insan hakları eğitiminin irdelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Merey, Z. ve İşler, M. (2018). Öğretmenlerin insan hakları eğitimine yönelik tutumları. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 9 (18), 99-116.
- Mulhan, M. (2007). *İlköğretim 7. sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi kavramlarının öğrenilmesinde sosyal, ekonomik ve kültürel faktörler ile eğitim-öğretim uygulamalarının etkileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Mülkiyeliler Birliği web sayfası. <https://mulkiye.org.tr/>
- Oğuşgil, A. (2008). İnsan hakları eğitiminde rol oynayan ana unsurlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 3 (12), 1-14.
- Oğuşgil, A. (2009). İnsan hakları eğitimine disiplinlerarası yaklaşım. *ABMYO Dergisi*, 16, 65-75.
- Oktay, A. ve Unutkan, Ö. P. (2007). İnsan hakları eğitimi: Karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 15 (1): 1-20.
- Öndül, H. (2017, 30 Ocak). *Akademi Eğitim Notları: Dört İnsan Hakları Konusu*. Erişim adresi: <https://www.ihd.org.tr/akademi-egitim-notlari-dort-insan-haklari-konusu/>.
- Özbek, R. (2004). *Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ders amaçlarının gerçekleştirme düzeyi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Raoul Wallenberg Enstitüsü Türkiye web sayfası. <https://rwi.lu.se/where-we-work/regions/europe/turkey/>
- Sabancı, O. (2008). *İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde yer alan vatandaşlık konularıyla ilgili kavramsal anlamaları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sağlam, H. İ. ve Hayal, M. A. (2015). Sınıf öğretmenlerinin “insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi” dersinin ilköğretim 4. sınıfta yer almasına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 207-217.
- Selvi, K. (2004). Human rights education in the World and in Turkey. *Eğitim ve Bilim*, 29 (132), 72-77.
- Som, İ. ve Karataş, H. (2015). Türkiye’de vatandaşlık eğitimi üzerine bir inceleme. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 33-50.
- Sönmez, E. (2003). Polis Okullarının eğitici personel, verilen eğitim, fiziki mekan ve personel açısından yeterliliği. *Polis Dergisi*, 34, 52-62.
- Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM) web sayfası. <http://www.stgm.org.tr/tr>

- Şahin S., Tuğrul B. ve Tepe, H. (2015). İnsan hakları başarı testi ve insan hakları görüşme formu. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (4), 27-36.
- Taş, B. ve Bozkurt, E. (2020). *Türkiye’de STEM Alanındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri Araştırma ve İzleme Raporu*. Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-12/turkiyede-stem-alanindaki-toplumsal-cinsiyet-esitsizlikleri-arastirma-ve-izleme-raporu.pdf>
- Tarih Vakfı web sayfası*. <https://www.tarihvakfi.org.tr/>
- Tibbits, F. L. (1995). *Human Rights Education in Schools: Planning for the Future*. Handbook for Helsinki Committees. Vienna: International Helsinki Federation for Human Rights.
- Tibbits, F. L. (2002). Emerging models for human rights education. *International Review of Education*, 48 (3-4), 159-171.
- Tibbits, F. L. (2016). Women’s human rights education trainers in Turkey: situated empowerment for social change. *Journal of Peace Education*, 13 (1), 41-59.
- Toplum Gönüllüleri Vakfı web sayfası*. <https://www.tog.org.tr/>
- Toraman, Ç. Ve Gözütok, F. D. (2014). İlköğretim 8. sınıf vatandaşlık ve demokrasi eğitimi ders programının (2010) değerlendirilmesi. *Elementary Education Online-EEO*, 13 (3). <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/2156>.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2017). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: TİHEK.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2019a). *2018 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: TİHEK.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2019b). *2019 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara: TİHEK.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2019c). *İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi 2018 Yılı Raporu*. Ankara: TİHEK.
- Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği web sayfası*. <http://ucansupurgederneği.com/>
- Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Türkiye Şubesi web sayfası*. <https://www.amnesty.org.tr/>
- Uluslararası Af Örgütü(2002). *İlk Adım: İnsan Hakları Eğitimine Başlangıç İçin El Kitabı* (İ. Üstüner ve G. Gürsoy, Çev.). Erişim adresi: <http://iheanet.net.tr/images/kutuphane/insanhaklarii-cinil-kadim648.pdf>.
- Uluslararası Af Örgütü. (2010). *Her İnsan Özgür Doğar: İnsan Olmaktan Kaynaklanan Haklarımız Üzerine*. http://nehakkinvar.org/uploads/Docs/1439_herinsanoz-gurdogar729.pdf.
- UNESCO (1974). *Recommendation concerning education for international understanding, co-operation and peace and education relating to human rights and fundamental freedoms*. http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- UNESCO (1978). *The teaching of human rights, Proceedings of the International Congress on the Teaching of Human Rights Vienna, 12-16 September 1978*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000401/040182eo.pdf>.
- UNESCO (1987). *Report by the Director-General on the Proceedings of the International Congress on Human Rights Teaching, Information and Documentation*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000762/076217eo.pdf>.
- UNESCO (1993). *Human rights teaching, International Congress on Education for Human Rights and Democracy*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001610/161096eo.pdf> Documents/Publications/ThirdPhaseWPHREducation.pdf.
- Ülger, M. (2013). İnsan hakları ve vatandaşlık eğitimi ara disiplini alanı uygulamasının sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri bağlamında değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Education*, 2 (3), 14-29.
- Üste, B. (2007). İnsan hakları eğitimi ve ilköğretimdeki önemi. *Ege Akademik Bakış*, 7 (1), 295-310.

KAPASİTE GELİŞTİRME DERNEĞİ

Tunus Caddesi 87/8 Kavaklıdere/ANKARA

Telefon/Faks: +90 (312) 468 84 60

E-posta: kaged@kaged.org.tr

Web: www.kaged.org.tr